

organisaties

over

milieu-educatie.

Arita Baayens, oktober 1983.

een skriptie over opvattingen van vijf landelijke natuur- en milieu-

milieu~educatie

wat
is
dat?

1000 1000 1000
Sirensberger 1000 1000 1000
1000 1000 1000
1000 1000 1000

Voorwoord.

Deze skriptie is afwisselend met veel entusiasme en met pijn en moeite tot stand gekomen. Het entusiasme dank ik vooral aan Ingrid en Greet van het Landelijk Steunpunt voor Milieu Edukatie. De pijn en moeite periodes zijn te wijten aan de tijdsdruk waaronder ik heb gewerkt. Maar dat is geen nieuw verschijnsel onder afstuderende studenten.

Greet Doornebal, Ingrid Eegerdingk en Kees van Woerkum wil ik bedanken voor hun begeleiding.

Hans van Zonneveld heeft mij goede adviezen gegeven voor het opstellen van een vragenlijst voor de interviews. Bedankt.

Maria Buitenkamp wil ik bedanken voor het doorlezen van de eerste versie van de skriptie en voor haar advies.

Willem Hoogendijk, Pauli Jansen, Noortje van Leeuwen, Gery van Nieuwkoop en Piet Steltman hebben tijd gestoken in een interview voor deze skriptie. Bedankt.

Het thuisfront heeft mijn maandenlange geestelijke afwezigheid verdragen. Ook bedankt.

Voorwoord

INHOUDSOPGAVE

De inhoud van de hoofdstukken in het kort	1
1. Inleiding	2
1.1 Verantwoording en vraagstelling	2
1.2 Werkwijze	3
2. Theoretische inleiding	6
2.1 Inleiding	6
2.2 Werkdefinities van een aantal begrippen	7
2.2.1 Edukatie	7
2.2.2 Voorlichting	7
2.2.3 Natuuredukatie	7
2.2.4 Milieuedukatie	7
2.2.5 Akties	7
2.2.6 Structuren	8
2.3 Beïnvloedingsstrategieën	9
2.3.1 Mikro- en makrostrategieën	9
2.3.1.1 Mikrostrategieën	9
2.3.1.2 Makrostrategieën	10
2.3.1.3 Mikro- en makrostrategieën vullen elkaar aan	11
2.3.2 Beïnvloedingsstrategieën op mikro-nivo	12
2.3.2.1 Rationeel-empiriese strategieën	13
2.3.2.2 Normatief-reëdukatieve strategieën	15
2.3.2.3 Machtsstrategieën	18
2.3.2.4 Konklusie	20
2.4 Aangrijpingspunten voor beïnvloedingsstrategieën	24
2.4.1 'Houding' als aangrijpingspunt	24
2.4.2 'Gedrag' als aangrijpingspunt	25
2.4.3 'Groepen' als aangrijpingspunt	26
2.4.4 'Structuren' als aangrijpingspunt	26
2.4.5 'Eigen verantwoordelijkheid als aangrijpingspunt	27
2.4.6 'Emancipatie' als aangrijpingspunt	27
2.4.7 Konklusie	28
2.5 De relatie tussen een milieu-bewuste houding en milieu-bewust gedrag	29
2.5.1 Determinanten die milieu-gedrag beïnvloeden	29
2.5.2 De wijze waarop determinanten gedrag beïnvloeden	30
2.5.2.1 Kollektieve handelingstheorie van Olson	30
2.5.2.2 Mentale inkongruentie theorie van Münch	30
2.5.2.3 Waarde-verwachtingen theorie	31
2.5.3 De mate waarin determinanten het milieu-gedrag beïnvloeden	32
2.5.3.1 Omgeving moet keuzes mogelijk maken	32
2.5.3.2 Gewoontes en perceptie van oplossingsmogelijkheden moeten gedrag mogelijk maken	33
2.5.3.3 Besluitvormingsproces	33
2.5.4 Konklusies	33
2.6 De relatie tussen beïnvloedingsstrategie - visie - inhoud en doel van milieuedukatie	34

3.	Karakteristieken van vijf milieu-organisaties en het pro- jekt Milieu en Huishouden	34
3.1	Inleiding	36
3.2	Het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie	37
3.2.1	Geschiedenis	37
3.2.2	Doelstelling	37
3.2.3	Mens-visie	38
3.2.4	Maatschappij-visie	38
3.2.5	Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	38
3.2.6	De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	39
3.2.7	Edukatie	40
3.2.8	Doel van natuur- en milieu-educatie	40
3.2.9	Doelgroep van educatieve activiteiten	40
3.2.10	Edukatief beleid	40
3.2.11	Educatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	40
3.2.12	Evaluatie van educatieve activiteiten	41
3.2.13	Manier van werken tijdens educatieve activiteiten	41
3.2.14	Begeleiding van educatieve activiteiten	41
3.2.15	Samenvatting en discussie	43
3.3	De Kleine Aarde	45
3.3.1	Geschiedenis	45
3.3.2	Doelstelling	45
3.3.3	Mens-visie	45
3.3.4	Maatschappij-visie	46
3.3.5	Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	46
3.3.6	De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	47
3.3.7	Edukatie	48
3.3.8	Doel van natuur- en milieu-educatie	48
3.3.9	Doelgroep van educatieve activiteiten	48
3.3.10	Edukatief beleid	48
3.3.11	Educatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	48
3.3.12	Evaluatie van educatieve activiteiten	49
3.3.13	Manier van werken tijdens educatieve activiteiten	49
3.3.14	Begeleiding van educatieve activiteiten	50
3.3.15	Samenvatting en discussie	51
3.4	Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee	53
3.4.1	Geschiedenis	53
3.4.2	Doelstelling	54
3.4.3	Mens-visie	54
3.4.4	Maatschappij-visie	55
3.4.5	Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	55
3.4.6	De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	55
3.4.7	Edukatie	56
3.4.8	Doel van natuur- en milieu-educatie	56
3.4.9	Doelgroep van educatieve activiteiten	56
3.4.10	Edukatief beleid	57
3.4.11	Educatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	57
3.4.12	Evaluatie van educatieve activiteiten	57
3.4.13	Manier van werken tijdens educatieve activiteiten	58
3.4.14	Begeleiding van educatieve activiteiten	58
3.4.15	Samenvatting en discussie	60

3.5 Stichting voor Milieu-Edukatie	63
3.5.1 Geschiedenis	63
3.5.2 Doelstelling	63
3.5.3 Mens-visie	63
3.5.4 Maatschappij-visie	64
3.5.5 Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	64
3.5.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	64
3.5.7 Edukatie	65
3.5.8 Doel van natuur- en milieu-edukatie	65
3.5.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten	65
3.5.10 Edukatief beleid	65
3.5.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	66
3.5.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten	66
3.5.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten	66
3.5.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten	66
3.6 Vereniging MilieuDefensie	70
3.6.1 Geschiedenis	70
3.6.2 Doelstelling	70
3.6.3 Mens-visie	70
3.6.4 Maatschappij-visie	71
3.6.5 Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	71
3.6.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	72
3.6.7 Edukatie	72
3.6.8 Doel van natuur- en milieu-edukatie	72
3.6.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten	73
3.6.10 Edukatief beleid	73
3.6.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	73
3.6.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten	73
3.6.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten	74
3.6.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten	74
3.6.15 Samenvatting en discussie	75
3.7 Het projekt Milieu en Huishouden	77
3.7.1 Geschiedenis	77
3.7.2 Doelstelling	77
3.7.3 Mens-visie	77
3.7.4 Maatschappij-visie	77
3.7.5 Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieu- problemen denkt bij te dragen	77
3.7.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag	78
3.7.7 Edukatie	78
3.7.8 Doel van natuur- en milieu-edukatie	78
3.7.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten	78
3.7.10 Edukatief beleid	79
3.7.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt	79
3.7.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten	79
3.7.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten	80
3.7.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten	80
3.7.15 Samenvatting en discussie	81

4. Opvattingen over milieu-educatie	83
4.1 Inleiding	83
4.2 Korte bespreking van een aantal kenmerken van de organisaties	83
4.2.1 Visie	84
4.2.2 Plaats van educatie binnen de organisatie	85
4.2.3 Beïnvloedingsstrategie	86
4.2.4 Aangrijpingspunten van beïnvloedingsstrategieën	87
4.2.5 Methode en middelen	88
4.2.6 Natuureducatie en milieueducatie	89
4.2.7 Doelgroep	89
4.3 Opvattingen over milieu-educatie	91
4.3.1 Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie	91
4.3.2 De Kleine Aarde	92
4.3.3 Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee	93
4.3.4 Stichting voor Milieu-Educatie	94
4.3.5 Vereniging MilieuDefensie	95
4.3.6 Milieu en Huishouden	96
4.3.7 Conclusie	97
4.4 Samenwerking van organisaties op educatief gebied	98
4.5 Aanbevelingen	100
Literatuurlijst bij hoofdstuk 2	101
Literatuurlijst bij hoofdstuk 3 (referenties)	
Literatuurlijst bij hoofdstuk 3 (per organisatie)	

De Inhoud van de Hoofdstukken in het kort.

In hoofdstuk 1 wordt uitgelegd waarom, waarover en voor wie deze skriptie geschreven is.

Het doel van de skriptie is het maken van een inventarisatie van opvattingen over milieu-educatie van vijf landelijke natuur en milieu-organisaties: het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie, De Kleine Aarde, De Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, de Stichting voor Milieu-Educatie en de Vereniging MilieuDefensie, waarvan het projekt Milieu en Huishouden apart bekeken wordt.

In hoofdstuk 1 wordt tevens een verantwoording afgelegd over de gevolgde werkwijze.

In hoofdstuk 2 wordt met behulp van een aantal sociologische onderzoeken naar de relatie milieubesef - milieugedrag en met behulp van sociologische theorieën over strategieën van sociale verandering een kader geschapen. Een theoretisch kader dat als referentiepunt dient bij de bespreking van de organisaties in hoofdstuk 3 en 4.

In hoofdstuk 3 wordt elke organisatie en het projekt Milieu en Huishouden aan de hand van 14 aandachtspunten beschreven. Op deze wijze ontstaat een karakteristiek van elke organisatie. Aan het einde van elke karakteristiek wordt de organisatie besproken met behulp van de theorie uit hoofdstuk 2.

Hoofdstuk 4 begint met een summiere samenvatting van de belangrijkste punten uit de karakteristieken van de organisaties. De organisaties worden op deze punten tevens met elkaar vergeleken.

Vervolgens komen de opvattingen over milieu-educatie van elke organisatie aan de orde. Deze opvattingen zijn het resultaat van de gegevens die in hoofdstuk 3 zijn verzameld en van het theoretische kader uit hoofdstuk 2.

Tenslotte worden in hoofdstuk 4 een aantal opmerkingen gemaakt over de betekenis van de verschillende opvattingen over milieu-educatie voor samenwerking van organisaties op educatief gebied én doen we suggesties voor verder onderzoek.

1. INLEIDING

1.1 Verantwoording en vraagstelling.

Tijdens mijn doktoraalstudie biologie aan de Vrije Universiteit (Amsterdam) heb ik een bijvak milieukunde aan de Universiteit van Amsterdam gevolgd. In een later stadium van mijn studie wilde ik meer op de voorlichtingskundige aspecten van de natuur- en milieuproblematiek ingaan. Zo kwam ik in Wageningen bij de vakgroep Voorlichtingskunde van de Landbouw Hogeschool terecht.

Het ligt voor de hand dat ik bij het zoeken naar een onderwerp voor een doktoraalskriptie (450 uur) in het kader van een zes maands bijvak Voorlichtingskunde iets zocht op natuur- en milieugebied. Uiteindelijk werd samen met het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie (LSME) het doel van de skriptie vastgesteld.

Het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie is in 1981 met subsidie van de overheid opgericht om de door het hele land verspreide milieu-organisaties te ondersteunen bij hun gezamenlijke projekt over afval en bij alle andere activiteiten die daaruit voortvloeien. Het LSME stimuleert en koördineert die samenwerking en biedt hulp bij het bedenken en uitvoeren van projekten.

Het doel van de skriptie luidt: het inventariseren van opvattingen over milieu-edukatie van een aantal natuur- en milieuorganisaties.

De aanleiding voor het vaststellen van dit onderwerp is de grote onduidelijkheid die er bestaat omtrent het begrip milieu-edukatie. Diverse natuur- en milieu-organisaties houden er wat dat betreft verschillende opvattingen op na. Voor het LSME, dat samenwerking tussen milieuorganisaties stimuleert en koördineert, is het van belang duidelijkheid te krijgen over de aard en over de oorzaken van de diverse opvattingen.

In deze skriptie, die het karakter heeft van een beschrijvend vooronderzoek, willen wij aan de wens van het Landelijk Steunpunt gevolg geven door na te gaan welke opvattingen over milieu edukatie een aantal natuur- en milieuorganisaties er op na houden. Door in te gaan op mogelijke oorzaken van de verschillende opvattingen hopen wij tevens goede basisgegevens te verschaffen voor een diskussie binnen de organisaties over het tot nu toe door hen gevoerde milieu-edukatie beleid.

We hebben ons in deze skriptie beperkt tot vijf natuur- en milieu-organisaties, namelijk het Instituut Voor Natuurbeschermingsedukatie, De Kleine Aarde, de Landelijke Vereniging tot bescherming van de Waddenzee, de Stichting voor Milieu-Edukatie en de Vereniging MilieuDefensie. Het edukatieve projekt Milieu en Huishouden van Vereniging MilieuDefensie is apart in het onderzoek meegenomen. De doelstelling en de werkwijze van het projekt is zo verschillend van de doelstelling en werkwijze van andere projekten van Vereniging MilieuDefensie dat deze splitsing ons gerechtvaardigd leek.

De beperking tot vijf organisaties was noodzakelijk gezien de tijd die aan het schrijven van de skriptie besteed kon worden. De keuze van de genoemde organisaties is geen toevallige keuze. Het zijn grote en belangrijke organisaties die met elkaar het

natuur- en milieubeleid in Nederland voor een groot deel bepalen. Bovendien is bij oppervlakkige beschouwing al duidelijk dat vergelijking van opvattingen van deze organisaties over milieu-educatie interessante verschillen kan opleveren.

1.2 Werkwijze.

Na het vaststellen van het doel van deze skriptie werd besloten allereerst een theoretisch kader te scheppen dat als leidraad zou kunnen dienen bij de bestudering van de milieu-organisaties. Een probleem daarbij is dat pas sinds kort de sociale wetenschappen naast de natuurwetenschappen het milieuvraagstuk tot hun werkterrein rekenen. Sociologisch onderzoek aan verschillende aspecten van het milieu vraagstuk vindt dus wel plaats, maar van een omvattende sociologische theorie over die verschillende aspecten - waaronder milieu-educatie - is nog geen sprake.

In hoofdstuk 2, waarin wij proberen het eerder genoemde theoretische kader te scheppen, hebben wij gebruik gemaakt van verschillende onderzoeken naar milieubewust gedrag en naar milieubewuste houding van mensen. Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van algemeen sociologische theorieën over veranderingen in de maatschappij. We hebben ons daarbij beperkt tot de bestudering van drie typen beïnvloedingsstrategieën, die elk een sociale verandering in een bepaalde richting ten doel hebben.

Aan het begin van hoofdstuk 2 worden een aantal werkdefinities gepresenteerd van begrippen die in deze skriptie gebruikt worden en waarover verwarring heerst. De bedoeling van die definities is niet het scheppen van duidelijkheid in de bestaande verwarring. De definities zijn alleen bedoeld om de lezer-es duidelijk te maken welke uitgangspunten wij bij bepaalde begrippen hebben gehanteerd.

In hoofdstuk 3 wordt een karakteristiek van elke organisatie gegeven. De karakteristieken zijn als volgt tot stand gekomen. Informatie over de organisaties is verzameld door organisaties naar literatuur te vragen waarin zij zich over milieu-educatie uitlaten. In sommige gevallen hebben wij zelf in de bibliotheek van een milieu-organisatie rond kunnen snuffelen, in andere gevallen kregen wij informatie toegestuurd. Daarnaast hebben wij literatuur over milieu-educatie en over de milieu-organisaties verzameld in diverse bibliotheken in Wageningen en Amsterdam.

De op bovenstaande wijze verkregen literatuur werd gericht doorgelezen aan de hand van een vragenlijst. Deze lijst was opgesteld na globale bestudering van de literatuur en zij bevat vragen die een beeld geven van de organisatie als geheel (haar geschiedenis, doelstelling, werkwijze en dergelijke) en van de organisatie op het gebied van milieu-educatie (doelgroep, doel van milieu-educatie en dergelijke).

De antwoorden op de vragen werden per organisatie opgeschreven. Zo ontstond een eerste schets. Ter komplementering van die schets wilden wij een vraaggesprek met een medewerkster/-er van elke organisatie houden.

Met dat doel is een tweede vragenlijst gemaakt. Die lijst is door diverse mensen kritisch bekeken. Naar aanleiding van hun opmerkingen werd de vragenlijst grondig herzien.

Nadat we een afspraak gemaakt hadden met de te interviewen personen, hebben we hen een brief gestuurd waarin onder andere inhoud en doel van de skriptie en het interview vermeld stond. De vragenlijst werd als bijlage meegestuurd. Vragen die wij met behulp van de literatuur konden beantwoorden waren al van antwoord voorzien.

De interviews namen, afhankelijk van de tijd die de medewerkers tot hun beschikking hadden, één tot twee uur in beslag.

Tijdens de vraaggesprekken hebben we geprobeerd geen suggestieve opmerkingen te plaatsen. Ook hebben we geprobeerd op vragen van de geïnterviewden een standaard antwoord te geven. De antwoorden op de vragen werden tijdens het interview door ons opgeschreven en direkt na het interview uitgewerkt en uitgetypt. Onze weergave van het gesprek werd ter goedkeuring naar de geïnterviewde personen opgestuurd. Sommigen stuurden de kopie met een aantal verbeteringen terug.

De gegevens die we uit de literatuur en de interviews verkregen resulteerden in hoofdstuk 3. Daarin wordt elke organisatie aan de hand van veertien punten beschreven. Al deze punten vormen een stukje van de puzzel die inventarisatie van opvattingen over milieu-edukatie heet. De punten 'geschiedenis', 'doelstelling' en 'manier van werken tijdens edukatieve activiteiten' kunnen ons duidelijk maken welk belang de organisatie hecht aan edukatie, wat zij ervan verwacht en wat de mogelijke achtergronden van die opstelling van de organisatie zijn.

Aanwijzingen over de beïnvloedingsstrategie die de organisaties gebruiken krijgen we via de punten 'mensvisie', 'maatschappijvisie', 'wijze waarop de organisatie aan een oplossing van de milieu-problematiek denkt bij te dragen' en 'manier van werken tijdens edukatieve activiteiten'. De manier van werken geeft ook aan welke aangrijpingspunten de organisatie voor haar beïnvloedingsstrategie gebruikt. Informatie over edukatie zelf krijgen we van de punten 'doel van natuur- en milieu-edukatie', 'doelgroep van edukatieve activiteiten', 'activiteiten en onderwerpen van edukatie'.

Uit de punten 'edukatie', 'edukatief beleid', 'evaluatie van edukatieve activiteiten', 'manier van werken' en 'begeleiding van edukatieve activiteiten' kunnen we opmaken hoe belangrijk de organisaties zorgvuldige edukatie vinden. En dat zegt weer iets over het belang dat de organisatie hecht aan edukatie.

Bij de resultaten van hoofdstuk 3 willen we enkele kanttekeningen plaatsen.

- Soms was het moeilijk om (voldoende) literatuur te verzamelen. We bedoelen hier literatuur die een beeld geeft van de ideeën over milieu-edukatie. Het kan heel goed zijn dat we niet alles onder ogen hebben gekregen van over en door de organisaties geschreven tekst over milieu-edukatie.

- Een tweede beperking is dat wij niet gekeken hebben naar edukatief materiaal van de organisaties. Evenmin hebben we gesproken met veel vrijwilligers van de organisaties. We zagen daar wel de noodzaak van in, maar gezien de beschikbare tijd hebben we ons beperkt tot bestudering van de literatuur over milieu-edukatie en tot het houden van interviews.

Het kan zijn dat de edukatieve praktijk een heel ander plaatje te zien geeft van de opvattingen over milieu-edukatie van de organisaties dan nu uit de edukatieve theorie blijkt.

- Ten derde hebben wij maar met één persoon van elke organisatie

gepraat. Vaak maakte die persoon deel uit van het bestuur van de betreffende milieu-organisatie. De resultaten van zo'n vraaggesprek zijn niet representatief voor de organisaties als geheel. Daarvoor zijn interviews met meerdere medewerkers/-ers van elke organisatie nodig.

Wij zien dat wel in, maar gezien de beschikbare tijd hebben we voor de nu gevolgde werkwijze gekozen.

- Ten vierde zijn de vraaggesprekken nogal door ons gestructureerd. Dat komt door het opstellen van de vragenlijst en door het van te voren opsturen van die lijst aan de te interviewen personen. Een voordeel van een gestructureerd vraaggesprek is dat dergelijke gesprekken snel en soepel kunnen verlopen. Een nadeel is dat op deze manier niet altijd te achterhalen is of de geïnterviewde persoon ook een antwoord op alle vragen zou hebben gehad zonder inzage in de vragenlijst vooraf. Met andere woorden het kan zo zijn dat iemand naar aanleiding van de gestelde vragen pas over een bepaald item is gaan nadenken. Dat hoeft niet uit het gegeven antwoord te blijken.

Vanwege de genoemde beperkingen én vanwege het feit dat er nog nooit een uitputtende inventarisatie van opvattingen over milieu-educatie heeft plaatsgevonden, moet deze skriptie als een beschrijvend vooronderzoek gezien worden. Vandaar ook dat u in hoofdstuk 3, aan het eind van elke karakteristiek van een organisatie, geen paragraaf met konklusies aantreft. Wel wordt een samenvatting van en een discussie over die karakteristiek gegeven.

Hoofdstuk 4 is geschreven na een paar inspirerende gesprekken met verschillende personen. Op grond van gegevens die in hoofdstuk 3 naar voren zijn gebracht, zijn we uiteindelijk gekomen tot een inventarisatie van opvattingen over milieu-educatie. De gegevens waarop wij de opvattingen voornamelijk baseren worden aan het begin van hoofdstuk 4 per organisatie kort weergegeven in een schema. Op deze manier hopen wij te voorkomen dat de lezer-es de rode draad verliest die door de skriptie heenloopt. Als men ons betoog door de hoofdstukken heen kan volgen, zal het resultaat in hoofdstuk 4 nauwelijks een verrassing meer zijn.

In deze skriptie vindt u drie literatuurlijsten. Eén behorende bij hoofdstuk 2, en twee behorende bij hoofdstuk 3.

In hoofdstuk 2 werken we met literatuurverwijzingen die de auteursnaam en het jaartal van publikatie bevatten.

In hoofdstuk 3 is dat niet mogelijk vanwege de folders zonder jaartalvermelding en vanwege de interviews waarnaar verwezen wordt. In dat hoofdstuk werken we daarom met verwijzingen die een referentie nummer bevatten.

Dan is er nog een aparte lijst bij hoofdstuk 3, waarin alle geraadpleegde literatuur voor de organisaties, per organisatie, vermeld staat. De in deze lijst genoemde literatuur wordt niet altijd genoemd in verwijzingen.

2. THEORETIESE INLEIDING

2.1 Inleiding.

Hoe vaak gebeurt het niet dat we bij het lezen van een krant verzuchten dat het maar een rotzooitje is in de wereld. 'Als het aan mij ligt dan...'. En ieder kan voor zich invullen hoe de wereld er dan uit zou zien.

Dat de wereld en de mensen om ons heen niet zomaar veranderen in de richting die wij wensen, is niet bepaald een opzienbarende mededeling. Maar het is wel een mededeling met verstrekkende gevolgen. Ouders, kinderen, actiegroepen, politici, leraren en reclamemensen, iedereen probeert op één of andere manier invloed uit te oefenen op de ander met de bedoeling die persoon anders te laten denken en handelen.

Deze skriptie gaat over natuur- en milieu-organisaties die ieder op hun manier proberen mensen en structuren zodanig te beïnvloeden dat een milieubewuste houding en milieubewust gedrag het gevolg is of mogelijk wordt gemaakt. Op deze wijze proberen organisaties bij te dragen aan een oplossing voor de steeds verder gaande vervuiling van het milieu. Er is sprake van een opzettelijke, doelgerichte beïnvloeding van mensen. Wil men enige kans van slagen hebben het gestelde doel te bereiken dan is een analyse van de te veranderen situatie noodzakelijk. Ook moet men zich een idee gevormd hebben over hoe veranderingsprocessen bij mensen mogelijk verlopen en welke factoren daarbij van invloed zijn. Vervolgens kan men vaststellen welke factoren men wil en kan beïnvloeden met de ter beschikking staande middelen. We spreken nu over beïnvloedingsstrategieën en de middelen die men daarbij kan gebruiken.

Alvorens in hoofdstuk 3 in te gaan op het specifieke karakter van elk van de te bespreken milieu-organisaties, willen we in dit hoofdstuk meer in het algemeen ingaan op beïnvloedingsstrategieën en de aangrijpingspunten die je daarbij kunt gebruiken. Op deze manier hopen wij een kader te scheppen voor hoofdstuk 3 en 4.

In hoofdstuk 2 willen we ook ingaan op de relatie tussen houding en gedrag. Wanneer men het gedrag van mensen wil beïnvloeden gaat men er vaak vanuit dat een verandering in houding automatisch tot overeenkomstig gedrag leidt. Dit is lang niet altijd het geval.

Tenslotte willen we aan het einde van dit hoofdstuk verband leggen tussen mens- en maatschappijvisie en beïnvloedingsstrategieën. Daarbij wordt ook een relatie gelegd met milieu-educatie. Doel en inhoud daarvan worden mede bepaald door de mens en maatschappijvisie van de desbetreffende natuur- en milieu-organisatie en de beïnvloedingsstrategie die zij hanteert.

In hoofdstuk 2 en in andere hoofdstukken gebruiken wij een aantal begrippen die verwarring kunnen wekken bij de lezer-es omdat er geen eensluidende definities van die begrippen zijn. In 2.2 leggen we uit wat wij onder die begrippen verstaan, zodat binnen de kontekst van deze skriptie over die begrippen geen onduidelijkheid zal bestaan.

2.2 Werkdefinities van een aantal begrippen.

2.2.1 Edukatie.

Edukatie omschrijven we als een activiteit waarbij overdracht van kennis en inzicht plaatsvindt. Zowel deelnemers als begeleiders zijn actief betrokken bij het edukatieve proces. Edukatie veronderstelt opname van informatie en verwerking daarvan door deelnemers zodat hun kennis en inzicht vergroot wordt. Edukatie veronderstelt het aanwezig zijn van leerdoelen. Edukatie is een kwestie van de lange termijn, het is een permanent leerproces.

2.2.2 Voorlichting.

Voorlichting houdt zich bezig met het vergroten van kennis en inzicht. Voorlichting houdt zich bezig met het helpen bij bewustwording van eigen doelen en wensen van mensen. Toch ligt het aksent bij voorlichting meer op konkrete problemen dan op achtergronden van problemen, zoals bij edukatie. Bij voorlichting gaat het meestal om kortstondige activiteiten in tegenstelling tot bij edukatie. De grens tussen edukatie en voorlichting is moeilijk aan te geven.

2.2.3 Natuur-edukatie.

De omschrijving die wij voor natuur-edukatie gebruiken is de omschrijving die Huitzing (1978) in zijn boek 'Gids voor natuur en milieu-edukatie' geeft: opvoedingsactiviteiten met als doel een gevoelsband tussen mensen en de natuur tot stand te brengen.

2.2.4 Milieu-edukatie.

Milieu-edukatie in onze omschrijving wil de samenhang tussen mens en milieu en maatschappij duidelijk maken. Milieu-edukatie is veelomvattender dan natuur-edukatie. Milieu wordt opgevat als omgeving van de mens in de ruimste zin van het woord. Milieu omvat natuur, maar bijvoorbeeld ook ekonomie, planologie, religie en politiek. Door al deze zaken in relatie tot elkaar te laten zien, door onderlinge verbanden duidelijk te maken richt milieu edukatie zich meer op de samenleving dan op het individu.

2.2.5 Aktie.

Aktie omschrijven wij als 'iets doen'. Als een individu of een groep mensen in aktie komt, dan doen ze iets met een zeker doel voor ogen. Dat doel kan variëren van huisvuil scheiden tot het blokkeren van een transport met radio-aktief afval.

Het karakter van een aktie wordt bepaald door het doel van de aktie en de gebruikte middelen:

- a- Akties die zich bedienen van verregaande beïnvloedingsmiddelen, zoals vormen van dwang, zullen vrij zeker konflikten uitlokken. Vaak is dat ook de bedoeling van aktievoerders.
- b- Akties die hoofdzakelijk gebruik maken van overleg, samenwerking of over-reding zullen niet zo snel tot konflikten leiden als bij de in a genoemde akties. Aktievoerders proberen konflikten te vermijden.

In elke aktie kunnen zowel konfliktmomenten (zie a) voorkomen als harmoniemomenten (zie b).

Akties die uitgaan van overleg noemen wij harmonieakties.

Akties die beïnvloeding via dwang niet uitsluiten noemen wij konfliktakties.

2.2.6 Structuren $\equiv$ *machtsverhoudingen?*

Onder structuren verstaan we de inrichting van onze samenleving in al haar facetten. Structuur kan slaan op de gehele samenleving (bijvoorbeeld een kapitalistische maatschappij) of op deelaspecten van de samenleving (bijvoorbeeld wetten of de sociale structuur).

In deze skriptie hebben we voornamelijk te maken met structuren die milieuvriendelijk gedrag van mensen onmogelijk maken of bemoeilijken. Verandering van structuren slaat dan op het opheffen van structurele gedragsbeperkende factoren.

2.3 Beïnvloedingsstrategieën.

In discussies over mogelijke oplossingen voor de milieuproblematiek struikelen mensen nogal eens over het punt of nu eerst de mensen of de structuren veranderd moeten worden.

In het eerste geval worden mensen individueel benaderd in de hoop dat als 'iedereen' zijn of haar houding en gedrag verandert het probleem opgelost is.

In het tweede geval wil men sociale structuren zodanig veranderen dat milieuvriendelijk gedrag van mensen het gevolg zal zijn.

Laeyendecker en van Stegeren (1978) spreken in dit verband over mikro- en makrostrategieën.

2.3.1 Mikro- en makrostrategieën.

2.3.1.1 Mikrostrategieën.

Mikrostrategieën richten zich op de beïnvloeding van individuen, en wel speciaal op het beïnvloeden van houding en gedrag. Laeyendecker en van Stegeren onderscheiden aan houding of attitude drie componenten:

- kennisaspect
- gevoelsaspect
- handelingsaspect

Ter verduidelijking van deze drie termen het volgende voorbeeld: Stel je voor dat je vriendin krap bij kas zit. Je rekent haar voor hoeveel geld ze zou kunnen besparen als ze haar auto zou verkopen en in plaats daarvan een openbaar vervoerskaart zou aanschaffen. Op dat moment weet je vriendin (kennisaspect) dat die openbaarvervoerskaart veel voordeliger voor haar is. Haar houding (gevoelsaspect) kan dan veranderen: 'Ja, die auto moet ik wegdoen. Hij kost me te veel en bovendien vervuil ik het milieu er maar mee.' Of je vriendin inderdaad haar auto verkoopt (handelingsaspect) is nog maar de vraag. Er kan een heel verschil zitten tussen wat mensen denken en wat mensen doen.

Willen we de houding van iemand veranderen, dan zal aan alle drie de genoemde aspecten aandacht verleend moeten worden (zie ook 2.5). Omdat een verandering van houding niet zomaar leidt tot overeenkomstig gedrag, onderscheiden laeyendecker en van Stegeren (1978) aan een veranderingsproces drie fasen. Namelijk een fase waarin weerstanden overwonnen worden, een fase waarin verandering van houding optreedt en een fase waarin stabilisering van de veranderde houding plaatsvindt. Fase één en twee gaan vaak samen. Als een gemeente bijvoorbeeld in een wijk het huisvuil gescheiden wil ophalen, dan zullen zij de mensen in de wijk via voorlichting daartoe moeten motiveren. Allereerst zullen weerstanden bij mensen overwonnen moeten worden ('Al dat gedoe, waar is het goed voor?'). Als mensen inzien dat gescheiden huisvuil ophalen wél ergens goed voor is, dan is het afbreken van weerstanden samengegaan met een verandering van houding. Dan komt het moeilijkste gedeelte: mensen moeten hun afval scheiden en dat niet alleen gedurende de experimentele fase van de proef, nee, ook daarna. Verschillende experimenten op dit gebied tonen aan dat dat laatste niet altijd lukt.

Mikrostrategieën gaan uit van de verwachting dat verandering van houding en gedrag van een individu leidt tot verandering van de sociale gehelen (van Doorn en Lammers, 1976). Laeyendecker en van Stegeren (1978) tekenen hierbij aan dat dat niet altijd zo hoeft te zijn. Zij geven als voorwaarde dat een ¹⁾pol-
doende aantal individuen waaronder in ieder geval opinieleiders en machthebbers hun gedrag moeten veranderen ten aanzien van relevante aspecten van het sociale systeem.

2.3.1.2 Makrostrategieën.

Makrostrategieën richten zich op het veranderen van het sociale systeem van onze maatschappij. Onder sociaal systeem wordt verstaan de sociale kontekst waarin de mens handelt. Met deze kontekst moet de mens in zijn handelen rekening houden, zij oefent een bepaalde dwang op hem uit. Aan het sociale systeem onderscheiden Laeyendecker en van Stegeren (1978) vier componenten, te weten waarden, normen, netwerk van sociale positie en geld en macht.

Waarden zijn opvattingen die meerdere mensen aanhangen, waar meerdere mensen in geloven. Waarden zijn algemene opvattingen over wat mensen wenselijk vinden (Laeyendecker en van Stegeren, 1978), bijvoorbeeld een schoon milieu.

Normen gaan verder dan waarden. Normen zijn opvattingen over hoe men zich dient te gedragen of hoe men zich juist niet moet gedragen (van Doorn en Lammers, 1976). Normen geven aan hoe bepaalde waarden moeten worden gerealiseerd. Zo kan de waarde 'een schoon milieu' op zeer verschillende manieren in normen tot uiting komen. Variërend van de norm 'Laat niet voor 't aange-
naam verpozen...' tot de norm 'geen bespoten voedsel kopen'.

Een netwerk van sociale positie wil zeggen dat elk mens binnen de samenleving bepaalde posities inneemt en wel verschillende posities tegelijkertijd: marian als werkneemster, als aktievoerster bij een milieu-organisatie, als moeder. In elke positie heeft marian met andere posities te maken: als werkneemster met kollega's en haar werkgever (M/V), als aktievoerster met medestanders en bijvoorbeeld beleidsmakers, als moeder met haar kinderen.

Met de aanduiding geld en macht (Laeyendecker en van Stegeren noemen ook kennis, invloed, prestige, vaardigheden) willen wij aangeven dat het netwerk van sociale posities ook kan bepalen welke kansen mensen hebben om over algemene middelen als geld, invloed en kennis te kunnen beschikken. In onze samenleving is er een ongelijke verdeling van deze middelen.

Als we het sociale systeem willen veranderen betekent dit een verandering van één of meerdere van de vier genoemde componenten.

Makrostrategieën worden in deze skriptie opgevat als strategieën die direkt structurele veranderingen kunnen bewerkstelligen. Makrostrategieën gaan uit van de verwachting dat een verandering van het sociale systeem een overeenkomstige verandering van houding en het gedrag van mensen ten gevolge heeft.

1) Opinieleider: Aanduiding van een persoon die relatief grote invloed heeft op meningen van anderen binnen de groep waartoe hij/zij behoort. Opinieleiders worden gezien als belangrijkste vormgevers van de publieke opinie over nieuwe ideeën, situaties en dergelijke. Of opinieleiders op verschillende terreinen steeds dezelfde personen betreffen, is afhankelijk van het type samenleving. In een geïndustrialiseerde samenleving zal eerder sprake zijn van opinieleiders op slechts een bepaald gebied, i.p.v. personen die in het algemeen te kenschetsen zijn als opinieleider (van den Ban, 1982).

Makrostrategieën kunnen ook op een andere manier gericht zijn op het beïnvloeden van individuen. Een voorbeeld daarvan is het verstrekken van subsidies door de overheid aan milieu-organisaties (K. van Woerkum, mondelinge toelichting).

Het voorvoegsel mikro en makro houdt geen waardeoordeel in over het belang dat wij hechten aan mikro- en makrostrategieën. Veranderingen op makronivo worden immers heel vaak pas door overheden ingevoerd nadat actiegroepen de overheden daartoe aangezet hebben m.b.v. mikrostrategieën.

Een voorbeeld van een makrostrategie is de eerder genoemde subsidieverstrekking door de overheid aan groeperingen die zich bijvoorbeeld inzetten voor een beter leefmilieu. Maar dereguleringsmaatregelen zijn evengoed een voorbeeld van een makrostrategie die de overheid kan hanteren.

2.3.1.3 Mikro- en makrostrategieën vullen elkaar aan.

Individuele veranderingen die men met mikrostrategieën wil bereiken, kunnen tegengewerkt worden door bestaande structuren binnen het sociale systeem. Denk bijvoorbeeld aan iemand die op het platteland is gaan wonen, maar werk in de stad heeft. Zij wil liever met het openbaar vervoer reizen dan een eigen auto aanschaffen. Sinds de opheffing van de buslijn blijft haar niet veel anders over dan de aanschaf van een auto.

Veranderingen die met mikrostrategieën nagestreefd worden, moeten leiden tot structuurveranderingen. Anders zal op langere termijn het systeem niet veranderen. Naast individuele veranderingen van houding en gedrag zijn ook structurele veranderingen gewenst die direkt gericht zijn op verandering van het systeem. Mikrostrategieën aangevuld met makrostrategieën.

Veranderingen op grote schaal worden niet alleen tegengewerkt door machthebbers zoals de overheid en de industrie. Ook burgers zelf werken veranderingen tegen, omdat zij er vaak tegengestelde meningen op na houden. Zo zal de één stickers met 'Nederland kernwapenvrij' verspreiden, terwijl iemand anders artikelen in de krant schrijft die de noodzaak van kernwapens bepleiten. De verandering die de één wenst kan heftige reacties oproepen bij de ander.

Makrostrategieën kunnen via dwang gedragveranderingen van mensen ten gevolge hebben. Heel vaak zal deze verandering van gedrag niet gevolgd worden door een verandering van houding, als mensen het met de maatregelen niet eens zijn. Een akseptatie van structurele veranderingen is noodzakelijk als er niet voldoende controle op naleving van maatregelen is. Die controle is vaak onmogelijk (het lozen van gifstoffen door de gootsteen), of kost te veel geld.

Akseptatie van eenmaal genomen maatregelen is ook om een andere reden gewenst. Het afdwingen van een vorm van gedrag kan namelijk grote spanningen oproepen bij mensen. Deze spanningen in de samenleving kunnen voorkomen worden als mensen het nut van de genomen maatregelen inzien. Mikrostrategieën gericht op verandering van houding, zullen makrostrategieën dus moeten aanvullen.

Als we ervan uitgaan dat er een wisselwerking bestaat tussen het sociale systeem en de houding en het gedrag van mensen, dan moeten we konkluderen dat mikro- en makrostrategieën elkaar niet hoeven uit te sluiten maar elkaar moeten aanvullen, willen zij tot een blijvende verandering van houding en gedrag van mensen leiden. Of tot het aksepteran van maatregelen die door de overheid worden genomen.

Mensen kunnen alleen veranderen als strukturen mee-veranderen. En strukturen kunnen alleen veranderen als de betreffende mensen in die strukturen mee-veranderen (Q van der Meer, 1981).

2.3.2 Beïnvloedingsstrategieën op mikronivo.

Partikuliere natuur- en milieu-organisaties kunnen zich niet bedienen van makrostrategieën. Zij beschikken niet over de macht om strukturele veranderingen direkt door te kunnen voeren. Wel kunnen zij invloed uit oefenen op machthebbers en beleidsmakers. De laatsten kunnen dan op hun beurt de gewenste strukturele veranderingen doorvoeren.

De organisaties zullen dus gebruik maken van mikrostrategieën. Mikrostrategieën kunnen ingedeeld worden in verschillende typen, al naar gelang de middelen die gebruikt worden en de mens- en maatschappijvisie die eruit spreekt.

Het lijkt ons goed wat dieper in te gaan op deze verschillende strategieën zodat we in een later stadium de vijf natuur- en milieu-organisaties en het projekt Milieu en Huishouden tegen deze achtergrond kunnen bekijken. Dat kan interessante gegevens opleveren, die het hopelijk mogelijk maken de opvattingen van de organisaties over milieu-edukatie beter te kunnen plaatsen.

Er zijn verschillende indelingen gemaakt van mikrostrategieën (zie Laeyendecker en van Stegeren, 1978). Wij willen niet op al deze indelingen ingaan, maar in plaats daarvan een algemeen gebruikte indeling bespreken. Deze indeling is van Chin en Benne (1972). Zij onderscheiden drie soorten strategieën, namelijk:

- rationeel-empiriese strategieën
- normatief-reëdukatieve strategieën
- machtsstrategieën

Laeyendecker en van Stegeren behandelen deze drie strategieën heel systematies en de tekst van de volgende paragrafen is daar grotendeels op gebaseerd.

In deze paragrafen worden de drie strategieën uitgewerkt. Wij doen dit door voor elke strategie te beschrijven van welke vooronderstelling over mens en maatschappij zij uitgaan. Ook beschrijven we welke methoden elke strategie kan gebruiken en aan welke voorwaarden dat gebonden is. Tenslotte gaan we in op de effecten en beperkingen van elke strategie. Aan het einde van 2.3 worden de voornaamste kenmerken van elke strategie in een schema samengevat (tabel 1).

2.3.2.1 Rationeel-empiriese strategie.

Vooronderstelling

De rationeel-empiriese strategie gaat ervan uit dat een samenleving bestaat uit een verzameling van individuen. Deze individuen kunnen onafhankelijk van elkaar bestaan en zij worden als zodanig benaderd en niet als groep.

De rationeel-empiriese strategie gaat ervan uit dat mensen rationeel handelen. De mens zal uitgaan van wat voor hem of haar -redelijk gezien- het voordeligste is en daar naar handelen. Het gedrag volgt dus het verstand, de rede. Als we dit naar milieu-edukatie vertalen, dan zou dat betekenen dat mensen alleen tot milieuvriendelijk gedrag overgaan als dat voor henzelf voordelig is. Bijvoorbeeld vanwege gezondheidsredenen, financieel voordeel of omdat ze een stuk natuur willen behouden waar ze zelf veel plezier aan beleven. Het enige wat milieu-edukatie zou moeten doen is de nodige informatie en kennis aan mensen verschaffen.

De oorzaak van de milieuproblemen is volgens de rationeel-empiriese strategie de mens die niet genoeg kennis heeft van, en inzicht heeft in, ekologiese processen en de samenhang daarvan met het eigen gedrag en de milieuproblemen.

Methoden en voorwaarden

Informatie en kennis kan via verschillende kanalen bij de mensen terecht komen. Bijvoorbeeld via massamedia, lezingen, diskussies en tentoonstellingen.

De voorwaarden voor het zo goed mogelijk overkomen van de informatie zijn:

- . vertrouwen van mensen in de veranderaar en deze als deskundige beschouwen.
- . een goede analyse van de milieuproblemen door de veranderaar. Deze moet bovendien weten wat zij of hij wil veranderen en hoe deze verandering samenhangt met de huidige problemen.
- . de informatie die aan mensen gegeven wordt en de ideeën die aan hen voorgelegd worden moeten begrijpelijk zijn.
- . de veranderaar moet een duidelijke doelgroep voor ogen hebben en over informatie over de doelgroep beschikken (opleiding, nivo, leeftijd, waarden en norm patroon en dergelijke). De doelgroep moet benaderd worden met een op haar afgestemde vorm van benaderen.
- . de veranderaar moet aan kunnen geven wat de doelgroep zelf aan een oplossing van de milieuproblemen bij kan dragen.

Effekten en beperkingen

Punten die van belang zijn voor het effect van een rationeel-empiriese strategie zijn:

- 1- de aard van de te veranderen opvattingen.
- 2- de factoren die van invloed zijn op de beslissingsprocessen die op de gegeven informatie volgen.
- 3- het waarden en normenpatroon van de doelgroep.

ad 1:

Als de opvatting die gewijzigd moet worden samenhangt met diepgewortelde overtuigingen van een persoon, dan zal die opvatting

moeilijk te veranderen zijn. Zo zullen mensen die vinden dat de techniek overal wel een oplossing voor weet, niet gauw geneigd zijn zich tegen het bouwen van kerncentrales uit te spreken. Want de techniek zal wel een oplossing vinden voor de huidige problemen die aan kernenergie kleven.

ad 2:

Uit onderzoek is gebleken dat ontzettend veel factoren van invloed zijn op het beslissingsproces aangaande veranderingen van gedrag (zie ook 2.5). Met een voorbeeld wil ik dit illustreren. Wanneer mensen die een auto bezitten informatie krijgen over het milieuonvriendelijke karakter van een dergelijk bezit, zullen zij niet gauw overgaan op het verkopen van die auto. Factoren als status, gemak, gevoel van onafhankelijkheid zijn voor veel mensen zo belangrijk dat het kostenbesparende en milieuvriendelijke aspect daar niet tegenop weegt.

Daarentegen zal het besluit om van een fosfaatrijk wasmiddel over te stappen op een fosfaatvrij wasmiddel op minder weerstand stuiten. Als het wasmiddel niet te veel geld kost, zijn wij wel bereid dit te kopen omdat we weten dat het beter voor het milieu is. Het enige offer dat we brengen is de witheid van de was (van der Meer, 1981).

ad 3:

Wanneer informatie die mensen krijgen totaal indruist tegen het normenpatroon dat zij hebben, dan is een verandering van gedrag niet snel te verwachten. Iemand die gelooft in economische vooruitgang, zal niet snel geneigd zijn het eigen bestedingspatroon aan te passen aan informatie over milieuvervuiling. Vooral niet als de milieuvervuiling volgens die informatie het gevolg is van deze kapitalistische maatschappij met haar konsumptieve instelling.

De rationeel-empiriese strategie gaat uit van informatie verschaffing. Maar beslissingen worden ook beïnvloed door normen en waarden. Deze zijn des te bepalender naarmate ze dieper geworteld zijn bij mensen. In dat geval is de rationeel-empiriese strategie ontoereikend en moet zij aangevuld worden met de normatief-reëducatieve strategie (2.3.2.2.).

2.3.2.2 Normatief-reëducatieve strategie.

Vooronderstelling

De normatief-reëducatieve strategie ziet de maatschappij als een samenleving bestaande uit mensen waarvan de interacties zich afspelen in kleine groepsverbanden. De maatschappij wordt in deze visie niet gevormd door een verzameling van individuen, maar door een verzameling van met elkaar samenwerkende subeenheden. Het belang van de groep wordt benadrukt en wanneer mensen milieu-problemen willen oplossen, moeten ze bij die groepen beginnen. De normatief-reëducatieve strategie gaat ervan uit dat het gedrag door rationele én irrationele factoren bepaald wordt. Waarden, normen en kennis kunnen samen veranderingen in houding en gedrag bewerkstelligen. Het groepswork is een middel om tot verandering van gedrag van de groepsleden te komen.

Methoden en voorwaarden

De methoden die men kan hanteren bij de normatief-reëducatieve strategieën zijn in eerste instantie diverse vormen van groepswork. Daarbij onderscheiden Laeyendecker en van Stegeren drie fasen. In de eerste fase worden waarden en normen die mensen met anderen delen verzwakt (unfreezing, Lewin, 1951). In de tweede fase vindt dan de verandering in de gewenste richting plaats (moving; Lewin, 1951). In de derde fase moet tenslotte een stabilisatie van de tot stand gekomen verandering plaatsvinden (freezing; Lewin, 1951). De groep wordt gebruikt als medium om verandering van de groepsleden tot stand te brengen.

Een voorwaarde voor het werken met groepen is dat de begeleider een bepaalde mate van deskundigheid bezit. Tenminste, als er vormen van groepswork gebruikt worden die gericht zijn op sociale bewustwording van mensen. En als aandacht besteed wordt aan processen die zich tussen groepsleden afspelen. Begeleiders moeten in staat zijn mensen zo in hun leerproces te begeleiden dat diepgewortelde waarden en normen zichtbaar en bespreekbaar worden én veranderd kunnen worden.

Van de deelnemers zelf wordt een actieve opstelling verwacht.

Laeyendecker en van Stegeren (1978) behandelen twee methoden van groepswork die gericht zijn op politieke bewustwording van mensen. De methode Freire en de exemplarische methode zoals door Negt ontwikkelt. Deze methoden hebben het edukatieve werk van sommige organisaties die in deze skriptie behandeld worden beïnvloed. Daarom lijkt een korte uitleg van beide methoden ons hier op haar plaats.

Methode Freire

De methode Freire wordt ook wel ervaren leren genoemd. Paulo Freire, een Braziliaan, heeft een 'pedagogie van de bevrijding' ontwikkelt. Het doel van Paulo Freire met deze pedagogie is alfabetisering en politieke bewustwording van onderdrukte volwassenden in Brazilië. Freire wil hen hun levenssituatie doen

verhelderen en doen veranderen. Dit gebeurt in drie fasen (Erkamp, 1979).

eerste fase: Vooronderzoek naar woorden en uitdrukkingen die de doelgroep veel gebruikt. Het gaat om woorden die iets zeggen over de levenssituatie van mensen en over hun opvattingen en wensen.

tweede fase: Een aantal woorden worden uitgekozen. Woorden die van centrale betekenis zijn in het leven van de doelgroep en die verwijzen naar maatschappelijke en kulturele problemen.

derde fase: De in fase twee naar voren gekomen probleemstudies worden in beeld gebracht (dia, film, tekening, woord). De betrokkenen zien hun eigen situatie, kunnen daarvan enige afstand nemen en er met elkaar over praten. In de vorm van een dialoog wordt de probleemsituatie in haar aspecten bekeken en deze aspecten worden met de feitelijke situatie vergeleken. De begeleider probeert de mensen krities na te laten denken over de in beeld gebrachte situatie. De begeleider wordt niet geacht kennis over te dragen (autoritaire verhouding tussen leraar en leerling), maar in dialoog te treden met leerlingen. De begeleider moet bereid zijn haar of zijn 'elite'gedachten af te leggen om naast de onderdrukten te kunnen staan.

Aktie is aan bewustzijn gekoppeld. Aktie heeft hier de betekenis van denken én doen (Anneke Broekmans e.a., 1978). Freire wil reflectie en actie, theorie en praktijk, denken en doen bij elkaar houden. Dat noemt hij actie (A. Broekmans e.a., 1978).

Exemplarisch leren volgens Negt

Bij het exemplarisch leren gaat het om het grondig bestuderen van één onderwerp. Dat onderwerp wordt in al zijn wezenlijke kenmerken bestudeerd. Het gaat om verdieping van kennis. Negt wil daarbij dat deelnemers aan een cursus zich hun ondergeschikte positie in de maatschappij bewust worden, om daar vervolgens verandering in te brengen. Volgens Negt moet elke vormingscursus starten bij de ervaringen van deelnemers en bij wat zijzelf als conflicten en belangen formuleren.

De rol van de begeleider is sterk sturend, omdat het proces van exemplarisch leren moet leiden tot het realiseren van tevoren vastgestelde doelen.

In tabel 2, bladzijde 23 worden beide methoden schematisch naast elkaar gezet.

Groepswerk is niet de enige manier waarop men vorm kan geven aan de normatief-reëducatieve strategieën. Ook vormen van straat- en vormingstoneel vallen hier bijvoorbeeld onder. Deze vormen hebben alleen invloed op de eerste fase van het veranderingsproces, namelijk het verzwakken van waarden en normen. Dat kan gebeuren als het toneelstuk mensen aanzet tot discussies over het gespeelde stuk.

Effekten en beperkingen

De effectiviteit van normatief-reëducatieve strategieën hangt voor een groot deel af van omstandigheden waarin men werkt met leden van een groep. De mogelijkheid om groepsprocessen op gang

te brengen worden bepaald door de deelnemers in de groep, de invloed die zij op elkaar uitoefenen, de sfeer waarin men bij elkaar komt.

Het effect van normatief-reëducatieve strategieën kan groot zijn, de aantallen mensen die ermee bereikt kunnen worden zijn gering. Bij rationeel-empiriese strategieën vinden we juist een groter bereik met een geringer effect.

Hoewel gedragwijzigingen van individuen niet direkt tot veranderingen van structuren leiden (of ontzettend veel mensen zouden in dezelfde richting moeten veranderen), kunnen mikrostrategieën wel degelijk invloed hebben op het veranderen van structuren. Denk maar aan actiegroepen die in de loop van de tijd al heel wat structurele veranderingen hebben bewerkstelligd of juist hebben tegengehouden (zie o.a. van Tellegen en Willems, 1978). Denk ook aan de publieke opinie. Politieke partijen zullen eisen van de achterban pas (gedeeltelijk) overnemen als ze denken dat veel mensen daar belang aan hechten. Het stemgedrag van burgers kan politieke partijen ook onder druk zetten.

2.3.2.3 Machtsstrategieën.

Vooronderstelling

De machtsstrategie ziet de verhoudingen in onze maatschappij voor het grootste deel als een gevolg van verschillen in macht. Deze strategie legt veel nadruk op macht en machtsverhoudingen. Al naar gelang het beeld dat mensen van de maatschappij hebben, verschillen de manieren waarop mensen van machtsstrategieën gebruik maken. De snelheid waarmee iemand of een groep een machtsstrategie zal gebruiken kan ook verschillen en ook de mate waarin men voor harde of minder harde acties pleit.

De middelen die ter beïnvloeding van mensen gebruikt worden zijn allemaal vormen van dwang. De middelen variëren van geweldloos tot gewelddadig en kunnen legaal of illegaal zijn.

Het doel dat met een machtsstrategie nagestreeft wordt is op de eerste plaats verandering van structuren, niet een verandering van opvattingen, waarden of normen.

Methoden en voorwaarden

Wat methoden betreft willen we alleen ingaan op geweldloze methoden, omdat gewelddadige methoden niet gebruikt worden door de vijf natuur- en milieuorganisaties. De geweldloze methoden worden door Laeyendecker en van Stegeren in drie groepen ingedeeld:

- a- demonstratief gedrag
- b- het weigeren van medewerking
- c- daadwerkelijk ingrijpen

ad a:

De eerste methode vinden we ook bij de twee hiervoor genoemde strategieën; de rationeel-empiriese en de normatief-reëdukatieve. Bij deze strategieën dient demonstratief gedrag om mensen op bepaalde problemen te wijzen. Bij machtsstrategieën is demonstratief gedrag gericht op degenen die de macht in handen hebben. Het demonstratieve gedrag kan variëren van het schrijven van een protestbrief tot deelname aan een demonstratie optocht en het plaatsen van een protestadvertentie in een krant.

ad b:

Medewerking kan op vele manieren geweigerd worden. Dat kan bijvoorbeeld door het boy-cotten van produkten of bedrijven en door stakingen. Ook kunnen mensen weigeren de milieuheffing te betalen. Acties die een grote mate van discipline van mensen vergen, zoals stakingen op grote schaal, kunnen machthebbers nerveus maken omdat zij beseffen dat de tegenpartij goed georganiseerd is.

ad c:

Voorbeelden van daadwerkelijk ingrijpen zijn bezettingen en blokkades van kerncentrales. Ook kunnen mensen kongressen of bijeenkomsten verstoren. Of zij kunnen dumping van radioactief materiaal op zee tegenwerken.

Geweldloze acties op grote schaal vereisen een bijzonder goede voorbereiding, zowel wat betreft de organisatie als de training

van de betrokkenen. Dit om een konfrontatie met machthebbers aan te kunnen gaan. Goede dokumentatie is van belang om tot overleg met machthebbers in staat te zijn. Verder is het bij dergelijke akties belangrijk medestanders te werven. Goede relaties met niet-vijandige media, zoals omroepen en dagbladen, zijn in dat verband van veel belang.

Effekten en beperkingen

Burgers hebben niet de beschikking over makrostrategieën die direct op de structuren gericht zijn. Machtsstrategieën die gericht zijn van beneden naar boven definiëren wij als een mikrostrategie. Dit omdat zij structuren aan wil tasten met de bedoeling machthebbers min of meer te dwingen om eisen in te willigen. Als dat dan gelukt is, zullen machtsstrategieën van boven naar beneden toegepast worden om de gewenste veranderingen door te voeren. Daarbij zijn ook de rationeel-empiriese en normatief-reëdukatieve strategieën van belang. Zij kunnen voor beleidsakseptatie zorgen.

2.3.2.4 Konklusie.

Een strikte scheiding tussen de drie strategieën is niet mogelijk. De grenzen ertussen zijn vaag omdat de strategieën dezelfde middelen kunnen gebruiken. In konkrete situaties zullen de ak-senten echter vaak verschillend liggen.

Het is wel duidelijk dat elke strategie andere beïnvloedingsmid-delen centraal heeft staan. Informatie is een belangrijk middel bij rationeel-empiriese strategieën; normatieve beïnvloeding vinden we bij normatief-reëdukatieve strategieën; vormen van dwang staan centraal bij machtsstrategieën. De beperkingen die elke strategie kent zijn ook verschillend. Wat dat betreft vullen zij elkaar in zekere zin aan. Zo hebben machtsstrategieën beide andere strategieën nodig om veranderingen blijvend te kunnen door-voeren. Andersom stuiten die beide strategieën vaak op grenzen als structuren een bepaald gedrag niet of slecht mogelijk maken.

We kunnen ook konstateren dat de normatief-reëdukatieve stra-tegie een stapje verder gaat dan de rationeel-empiriese strategie bij het hanteren van beïnvloedingsmiddelen. En de machtsstrategie gaat een stapje verder dan de normatief-reëdukatieve strategie. Bij rationeel-empiriese strategieën gaat men ervan uit dat in-formatie en overreding voldoende is om mensen tot gedragsveran-dering te bewegen. De mens is immers een rationeel denkend wezen. Normatief-reëdukatieve strategieën willen behalve het bevorderen van kennis en inzicht ook de normen en waarden beïnvloeden omdat zij ervan uitgaan dat veranderingen in een sociale kontekst plaatsvinden. Bij machtsstrategieën wordt dwang gehanteerd omdat men vindt dat allereerst de structuren van het systeem veranderd moeten worden. Zo wordt dan milieuvriendelijk gedrag van mensen mogelijk gemaakt of afgedwongen.

Beïnvloedingsmiddelen van verschillende strategieën kunnen niet altijd tegelijkertijd voor dezelfde personen aangewend worden. Machts- en overredingsstrategieën kunnen elkaar bijvoorbeeld in de weg zitten als zij in een zelfde situatie gebruikt worden ten aanzien van dezelfde mensen. In een machtsstrategie gaat het erom 'de tegenstander' door vertoon van macht een bepaald gedrag af te dwingen.

In een overredingsstrategie gaat het om het opbouwen van een vertrouwensrelatie, het geven van informatie en het benadrukken van wederzijdse afhankelijkheid om uiteindelijk tot een rege-ling te komen (Laeyendecker en van Stegeren, 1978). Met een voorbeeld hopen wij het bovenstaande te verduidelijken.

Mijn huisgenoot wil een giftig onkruidbestrijdingsmiddel op het gras strooien. Ik kan op verschillende manieren proberen dat te voorkomen. Als we goed met elkaar omgaan en als hij waar-de hecht aan mijn oordeel kan ik proberen hem in een gesprek tot andere gedachten te brengen. Zijn argumenten voor gif kunnen we afwegen tegen mijn argumenten tegen. Samen kunnen we alterna-tieven bedenken voor het onkruidprobleem.

Een andere manier is mijn huisgenoot te dwingen géén gif te strooi-en, want anders....

Laat ik midden in een overredingsgesprek merken dat als hij het gif toch strooit ik zijn kippenhok zal afbreken, dan is de ver-trouwensrelatie waarschijnlijk weg en heeft overreden niet veel zin meer.

Hetzelfde kan gelden voor aktiegroepen die in een onderhandelings-situatie met bijvoorbeeld de overheid zitten.

Laeyendecker en van Stegeren wijzen erop dat tegenstrijdige taktieken wel gebruikt kunnen worden als ze afwisselend gebruikt worden. De ene keer overreden, de andere keer met macht dreigen. De verschillende taktieken kunnen ook door verschillende subgroepen gebruikt worden waardoor een scheiding tussen de taktieken tot stand komt. Een combinatie van strategieën is wel mogelijk, maar we moeten oog hebben voor het feit dat verschillende benaderingen - die tegelijkertijd toegepast worden op dezelfde personen - verwarring kunnen veroorzaken en spanning kunnen oproepen.

	Rationeel-empiriese Strategie	Normatief-reëdukatieve Strategie	Machtsstrategie
Vooronderstellingen	mens is rationeel handelend wezen. Maatschappij is een geheel van individuele personen.	Mens is sociaal wezen, ook irrationele componenten bepalen menselijk handelen. Maatschappij is het geheel van met elkaar samenwerken de subeenheden.	Veel aandacht voor macht en machtsverhoudingen in maatschappijbeelden. Maatschappijmodellen verschillen, afhankelijk daarvan worden machtsstrategieën al of niet snel te baat genomen. Machtsstrategieën zijn van beneden naar boven gericht
Middelen	Kennis, informatie	Verschillend van aard, maar de groep is medium van beïnvloeding.	Geweldloze - gewelddadige Legale - illegale
Doel	Aanvaarding van nieuwe ideeën leidend tot gedrag in houdingsverandering.	Verandering van houding, waarden en normenpatronen en sociale en politieke bewustwording van individuen en groepen.	Macht als einddoel of als middel tot het bereiken van een verderliggend doel.
Methoden en voorwaarden	T.a.v. veranderaar: .prestige .betrouwbaarheid .deskundigheid T.a.w. ideeën en informatie: .helderheid .leesbaarheid .logiese opbouw .argumenten pro en contra .analyse van de milieu-problematiek .goede dokumentatie .info over doelgroep .welke kanalen het best te gebruiken voor info overdracht.	methoden: .vormen van groepswork .straat- of vormingstoneel voorwaarden: .methodiese deskundigheid van de begeleider .actieve deelname van de kursisten/publiek .vertrouwenssfeer in groep	geweldloze methoden: .demonstratief gedrag .weigeren van medewerking .daadwerkelijk ingrijpen, verstoring van de openbare orde. voorwaarden: .goede organisatie .training .goede dokumentatie .werven van medestanders .media inschakelen Het welslagen van acties wordt mede bepaald door de middelen van machthebbers (sociale- en juridische sancties, bijvoorbeeld doodswijgen of stakingsverbod).
Effekten en beperkingen	3 factoren die van belang zijn voor effectiviteit: .aard van de te veranderen opvattingen .factoren -volgens op verstrekte info- die beslissingsprocessen beïnvloeden. .waarden en normen van de doelgroep Beperking: Wezenlijke structurele veranderingen vinden niet plaats.	effekten: Omstandigheden waarin de groep verkeert. Beperkingen: geen directe structurele veranderingen.	effekten: .veel en/of invloedrijke medestanders .de machtsmiddelen die de pressiegroep hanteert. Beperkingen: Geen directe structurele veranderingen, wel een aantasting van structuren.

Tabel 1: 3 beïnvloedingsstrategieën in schema gezet.

	opvoeding in bevrijding	exemplarisch leren
uitgangspunten	.mens zijn in-en-met-de-wereld .eenheid van doen en denken .onderdrukking door heersende klasse .depositair onderwijs .bestendige onderdrukking	.mens is bepaald door zijn ontwikkeling, binnen een historische maatschappelijke context .mogelijk is opvoeding tot historisch relevant handelen
kenmerken	.doel:kritisch politiek bewustzijn .leerstof:directe leef- en werkervaringen .methode:problematiserende dialoog .rol begeleider:koördinerend sturend	.doel:klassebewustzijn en historisch relevant handelen .leerstof:ervaringen en informatie in dialoog .methode:ervaringen bespreken, discussie, oegening .rol docent:sterk sturend en selekterend
mogelijkheden	.uitgangspunten belangrijk .emancipatorisch werk .in aspecten van onderwijs en vorming	.emancipatie van de arbeidersklasse
beperkingen	.methode niet zonder meer toepasbaar:ontwikkeld in andere maatschappelijke context	.methode niet gemakkelijk toepasbaar, ontstaan binnen het vormingswerk in Duitse vakbeweging
toepassingen	.V.O.S.-kursussen .vormingswerk werkende jongeren .Open School .alfabetisering .gastarbeiders	.vakbondswerk .vormingswerk werkende jongeren .als onderwijsmodel in het sociaal pedagogisch onderwijs

tabel 2: overzicht van opvattingen over leren en onderwijzen (Erkamp, 1979).

2.4 Aangrijpingspunten van beïnvloedingsstrategieën.

In 2.3 hebben we het gehad over beïnvloedingsstrategieën, de vooronderstellingen die daarbij een rol spelen en over de voorwaarden en beperkingen die er mee samengaan. We hebben gekonstateerd dat de drie strategieën elkaar gedeeltelijk overlappen, maar ook dat ze elk een ander middel centraal hebben staan. Respektievelijk informatie, normatieve beïnvloedingsmiddelen en dwang.

In het hierna volgende gaan we in op de diverse punten die de verschillende beïnvloedingsstrategieën als ingang kunnen gebruiken om van daaruit te komen tot eenzelfde, gemeenschappelijk doel: milieuvriendelijk gedrag.

Bij de behandeling van deze punten wordt ook de plaats die milieu-educatie daarbij kan innemen aangegeven.

De tekst van deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op twee onderzoeken, namelijk dat van F. van der Meer: Achtergronden van milieugedrag (1981) en dat van P. Ester: Methoden ter bevordering van milieuvriendelijk en energiebewust konsumptief gedrag (1979). Het onderzoek van van der Meer is voor de overheid verricht om te kijken welke strategieën de overheid kan hanteren ter beïnvloeding van milieubewust gedrag. Hoewel veel informatie uit dat onderzoek bruikbaar is voor deze skriptie, zal de informatie hier en daar aangepast moeten worden aan het doel van deze paragraaf: bekijken welke bijdrage milieu-educatie kan leveren aan het beïnvloeden van mensen met als doel hen tot milieuvriendelijk gedrag te brengen.

Aanpassing van deze informatie is noodzakelijk omdat hetgeen voor de overheid geldt, niet altijd voor milieuorganisaties hoeft te gelden. De strategieën die de overheid ter beschikking staan zijn hoofdzakelijk gericht op een individuele benadering van mensen. De overheid kan daarbij dwang of beloning hanteren om mensen tot een bepaald gedrag te dwingen of te stimuleren.

Milieu-organisaties kunnen behalve voor een individuele benaderingswijze, ook voor een groepsgerichte benadering kiezen. Zij kunnen geen dwangmiddelen gebruiken, maar mensen wel organiseren in actiegroepen die dan weer dwang op overheden uit kunnen oefenen. Milieu-organisaties kunnen met milieu-educatie de normen en waarden van mensen beïnvloeden. De overheid kan dat veel minder, zij kan daarvoor wel geld ter beschikking stellen.

In de hierna volgende paragrafen willen we zes punten behandelen die beïnvloedingsstrategieën als ingang kunnen gebruiken om mensen uiteindelijk tot milieuvriendelijk gedrag te brengen. Deze punten zijn: houding, gedrag, groepen, structuren, eigen verantwoordelijkheid en emancipatie.

2.4.1 Houding als aangrijpingspunt.

Bij een houdingsgeoriënteerde beïnvloedingsstrategie gaat het om het vergroten van de milieubetrokkenheid van mensen. De verwachting bij een houdingsgeoriënteerde benadering is, dat mensen hun gedrag overeen zullen laten stemmen met hun houding. Door middel van het verschaffen van informatie op verschillende manieren - waaronder het geven van milieu-kursussen, exkursies en dergelijke - probeert men mensen te beïnvloeden in de gewenste richting. Daarbij is het van groot belang dat men de boodschap

die overgebracht moet worden , afstemt op de doelgroep en op het gewenste gedrag.

Hoewel we niet te veel illussies moeten hebben over het effect van een houdingsverandering op gedragsverandering van individuen (zie 2.5), is de houdingsgeoriënteerde benadering wel degelijk van belang. Daarmee kan namelijk een basis gelegd worden voor structurele veranderingen (zie ook 3.1.1 en 3.1.2).

Onder druk van de publieke opinie en van actiegroepen kunnen politieke partijen bijvoorbeeld met voorstellen voor maatregelen komen.

Als er een verandering van structuren plaatsvindt (zoals échte medezeggenschap van burgers bij bestemmingsplannen (1), of een autoverbod in de binnenstad (2)) dan is een houdingsgeoriënteerde beïnvloedingsstrategie nodig om de interesse van mensen op te wekken (voorbeeld 1) of om voor akseptatie van de verandering te zorgen (voorbeeld 2). Een gedragsgeoriënteerde benadering (2.4.2) is vervolgens nodig om mensen hun zegje te laten zeggen (voorbeeld 1) of om mensen hun auto niet in de binnenstad te laten gebruiken (voorbeeld 2).

Bij een gedragsgeoriënteerde benadering is houdingsverandering van mensen vaak onmisbaar. Het gaat er niet altijd alleen om dat mensen dingen doen of laten. Het gaat er ook om dat hun houding overeenstemt met hun gedrag. Alleen dan ben je er zeker van dat het gedrag ook op de langere termijn gekontinueerd zal worden.

2.4.2 Gedrag als aangrijpingspunt.

Bij een beïnvloedingsstrategie die gedrag als ingang neemt, kan gedrag op verschillende manieren geïnterpreteerd worden:

a- gedrag in de zin van milieuvriendelijk gedrag van individuen.

Gedrag kan dan al of niet overeenstemmen met de houding van die individuen.

b- Gedrag in de zin van deelname van individuen aan een actie.

De aktievoerders willen andere mensen bewegen tot milieuvriendelijk gedrag (burgers) of tot het nemen van milieuvriendelijke maatregelen (beleidsmensen). Dit laatste gaat vaak samen met het beïnvloeden van de publieke opinie door aktievoerders.

Milieu-edukatie die zich richt op het bevorderen van milieuvriendelijk gedrag van de doelgroep moet een gedragsgeoriënteerde benadering vooraf laten gaan door, en samen laten gaan met, een houdingsgeoriënteerde benadering. Milieu-organisaties hebben namelijk niet, zoals de overheid, de beschikking over middelen die mensen kunnen dwingen tot milieuvriendelijk gedrag.

Milieu-edukatie die zich richt op deelname van de doelgroep aan een of andere vorm van actie zal ook een houdingsgeoriënteerde benadering aan gedrag moeten koppelen. Edukatie en actie gaan dan samen. Sommige organisaties willen met edukatie een bewustwording en/of emancipatie proces bij mensen op gang brengen. Actie kan deel van dat proces uitmaken.

Als ingrijpende gedragsveranderingen van mensen gevraagd worden, dan is een gefaseerde benadering gewenst. Hierbij worden afzonderlijke, minder ingrijpende, gedragsveranderingen voorgesteld.

Terugkoppeling naar de (positieve) effecten van gedrag is noodzakelijk.

2.4.3 Groepen als aangrijpingspunt.

De groepsgerichte benadering gaat ervan uit dat de mens een deel is van zijn of haar sociale omgeving. En dat de mens ook als zodanig, dus als groepslid, benaderd moet worden. Bij deze benadering wordt veel aandacht besteed aan de opvattingen in de groep. Speciaal die opvattingen die een rol spelen bij het nemen van een besluit over milieuvriendelijk gedrag door mensen uit de groep.

Een beloning kan bij deze beïnvloedingsstrategie heel goed een sociale beloning zijn. Tenminste, als milieuvriendelijk gedrag sociaal wenselijk wordt geacht door de groep.

Bij deze groepsgerichte benadering wordt vaak een actieve deelname van de betrokkenen gevraagd. Zo kunnen milieu-organisaties bijvoorbeeld samen met bewoners van een gif-wijk actie gaan ondernemen om de milieuvervuiling in hun wijk aan te pakken. Ook kan gedacht worden aan doorvoering van windmolens in een bepaalde wijk. De kursussen milieu en huishouden van de Vereniging MilieuDefensie (3.7) zijn een voorbeeld van een groepsgeoriënteerde benadering.

In al deze gevallen wordt veel aandacht besteed aan het sociale netwerk waarin mensen functioneren en wordt geprobeerd milieuvriendelijk gedrag als sociaal wenselijk te laten aksepteren.

2.4.4 Structuren als aangrijpingspunt.

Een op de structuurgerichte beïnvloedingsstrategie gaat ervan uit dat wanneer men de juiste structurele voorwaarden voor milieuvriendelijk gedrag schept, milieuvriendelijk gedrag van mensen het gevolg zal zijn.

Van der Meer (1984) vermeldt in zijn onderzoek naar de achtergronden van milieugedrag dat hij vermoedt dat milieuvriendelijk gedrag in niet te verwaarlozen mate bepaald wordt door belemmerende of stimulerende structurele factoren. Milieu-organisaties die de structureel georiënteerde benadering toepassen verschillen nogal eens van mening over de mate en de richting waarin structuren veranderd moeten worden.

Structurele veranderingen worden mensen van bovenaf opgelegd. Maar dat gebeurt meestal pas nadat burgers de overheid of de industrie daartoe aangezet hebben via protesten, acties of andere vormen van meningsuitingen. Overheden lopen met wetten en maatregelen meestal achter de maatschappelijke ontwikkelingen aan. Een probleem bij het doorvoeren van structurele veranderingen is dat veel mensen deze maatregelen moeten aksepteren, willen deze maatregelen milieuvriendelijk gedrag op de lange termijn tot gevolg hebben.

Hierbij, bij deze beleidsakseptatie, is de houdingsgeoriënteerde benadering van belang om tot internalisering van milieuvriendelijk gedrag te komen.

2.4.5 Eigen verantwoordelijkheid als aangrijpingspunt.

De eigen verantwoordelijkheid georiënteerde benadering sluit aan bij het verantwoordelijkheidsgevoel van mensen ten opzichte van het milieu en bij de mogelijkheden die mensen hebben om zelf een bijdrage te kunnen leveren aan de oplossing van de milieuproblemen.

Van der Meer (1986) onderscheidt in deze benadering drie fasen: fase één: mensen bewust maken van de milieuproblemen. Dit kan via voorlichting en milieu-educatie.

fase twee: als het milieubewustzijn aanwezig is, de medeverantwoordelijkheid van mensen benadrukken en handelingsperspektieven bieden. Ook hierin kan milieu-educatie een rol spelen. Milieu-educatie kan hier aan actie gekoppeld worden.

Als milieu-educatie aansluit bij het verantwoordelijkheidsgevoel van mensen, dan kan volgens ons het gevaar bestaan dat mensen de grotere verbanden waarbinnen de milieuproblemen zich afspelen uit het oog verliezen.

fase drie: het vertonen van milieubewust gedrag en het ontvangen van een bevestiging van dat gedrag van tijd tot tijd.

2.4.6 Emancipatie.

Met de emancipatorische gerichte benadering willen milieu-organisaties burgers een kritischer opstelling laten aannemen ten opzichte van, onder andere, de overheid en het beleid dat zij voert. Milieu-organisaties willen de samenhang laten zien tussen de situatie waarin mensen verkeren, de milieuproblemen en de organisatie van onze maatschappij. Het gaat dus om het op gang brengen van een bewustwordingsproces bij mensen, in de hoop dat zij zich actief zullen opstellen wanneer het gaat om het maken van keuzes voor de toekomst.

Die wens voor een actievere opstelling van mensen kunnen de milieu-organisaties gedeeltelijk zelf in vervulling laten gaan. De organisaties moeten mensen dan niet alleen stimuleren tot een actievere opstelling, maar hen daarin ook begeleiden. Dat kan als milieu-educatie in actie overgaan. Andersom is ook mogelijk: bij aktievoerders met behulp van educatie een maatschappelijk bewustwordingsproces op gang brengen.

Aktie en milieu-educatie kunnen elkaar bij de emancipatie gerichte benadering goed aanvullen. We willen in verband hiermee verwijzen naar 2.3.4 waar iets geschreven wordt over problemen die zich kunnen voordoen als een machtsstrategie (bijvoorbeeld een vorm van milieu-educatie) tegelijkertijd ten aanzien van dezelfde personen worden gebruikt.

2.4.7 Konklusies.

Milieu-edukatie kan bij alle zes benaderingswijzen van beïnvloedingsstrategieën een rol spelen. Vooral bij de houdings- en groepsgeoriënteerde benadering is milieu-edukatie belangrijk. Hier gaat het namelijk vooral om het beïnvloeden van de normatieve komponent van gedrag. Bij gedrags- en structureel-georiënteerde benaderingen heeft milieu-edukatie een belangrijke ondersteunende rol: zij dient om internalisering van het gedrag te bewerkstelligen.

Naast het al genoemde is milieu-edukatie ook belangrijk bij een structurele benadering omdat via edukatie een basis gelegd kan worden voor veranderingen van structurele aard.

In de eerste twee fasen van de eigen verantwoordelijkheids georiënteerde benadering is ook een belangrijke plaats in te nemen door milieu-edukatie, evenals bij de emancipatoriese benadering.

Beïnvloeding van mensen via milieu-edukatie kan leiden tot een verhoogde milieu-betrokkenheid bij mensen. Die milieu-betrokkenheid kan belangrijke gevolgen hebben als actiegroepen de brede maatschappelijke steun gebruiken om de overheden milieuvriendelijke maatregelen af te dwingen. Bovendien zijn politieke partijen sneller geneigd zich voor het milieu in te zetten naarmate meer kiezers daar belang aan hechten.

Milieubetrokkenheid kan leiden tot milieuvriendelijk gedrag van individuen. Uit onderzoeksresultaten van Ester en van der Meer konkluderen wij echter dat de bijdrage van milieu-edukatie aan individuele gedragsverandering zeer gering is. Bij de onderzoeksresultaten van Ester en van der Meer moet echter wel aangetekend worden dat zij slechts een aantal specifieke milieugedragingen onderzocht hebben. Onder andere gedrag ten opzichte van fosfaatvrij wassen, selektief autogebruik en het kopen van statiegeld verpakking. Het lijkt voorbarig deze resultaten te generaliseren.

2.5 De relatie tussen een milieu-bewuste houding en milieu-bewust gedrag.

We willen in dit hoofdstuk een speciale paragraaf wijden aan de relatie milieu-bewuste houding - milieu-bewust gedrag. De reden daarvan is dat onder andere milieuorganisaties bij het uitstippelen van een strategie ter beïnvloeding van milieu-vriendelijk gedrag, vaak aannemen dat wanneer mensen een milieu-bewuste houding aannemen, zij overeenkomstig die houding zullen handelen. Dit gaat echter lang niet altijd op getuige onderzoeksresultaten van onder andere P. Ester en F. van der Meer. In deze paragraaf zullen we voornamelijk gebruik maken van hun publikaties, omdat zij veel onderzoek verricht hebben naar milieu-attitude en milieu-gedrag in Nederland.

Ester en van der Meer (1979) verstaan onder milieu-gedrag het menselijk handelen (in actieve en passieve zin) in relatie tot het fysieke leefmilieu van de mens.

We kunnen een onderscheid maken tussen bewust en niet-bewust milieu-gedrag. Deze beide zijn te onderscheiden in hun effect, namelijk positief en negatief (niet)bewust milieu-gedrag. Een voorbeeld van niet-bewust milieugedrag is iemand die melk koopt in flessen in plaats van in wegwerpverpakking. Niet uit milieu-vriendelijke overwegingen, maar omdat de dichtsbijzijnde melk-boer alleen maar flessen melk verkoopt.

Een bepaald gedrag kan dus door verschillende beweegredenen veroorzaakt worden.

Om te kunnen begrijpen dat een milieu-bewuste houding niet automatisch leidt tot milieu-bewust gedrag is het van belang te onderzoeken welke determinanten, op welke wijze het milieu-gedrag beïnvloeden en in welke mate. Deze drie punten zullen achter-eenvolgend behandeld worden.

2.5.1 Determinanten die milieu-gedrag beïnvloeden.

Determinanten die van invloed zijn op milieu-gedrag worden door Ester en van der Meer als volgt omschreven :

- a- persoonlijkheidskenmerken:
 - gevoelens van machte-loosheid, vervreemding, optimisme ten aanzien van de toekomst, toekenning van eigen invloed op de situatie en dergelijke.
- b- demografiese kenmerken:
 - geslacht, leeftijd, opleiding, beroep, sociale positie en dergelijke.
- c- beïnvloedingskenmerken:
 - hoe wordt informatie die mensen over de milieu-problematiek krijgen gegeven, welke informatie krijgen mensen, kennisnivo, hoe ervaren mensen de milieu-problematiek.
- d- gewoontekenmerken:
 - het zich niet bewust zijn van alternatieven.
- e- attitude- en perceptie kenmerken:
 - 'leeft' het milieu voor de persoon in kwestie.
- f- beperkende omgevingskenmerken:
 - onmogelijkheid van gedragsalternatieven (buslijn opgeheven), consequenties van eerder gemaakte keuzes (ver weg wonen- auto nodig).

- g- ervaren van oplossingsmogelijkheden:
verantwoordelijkheid voelen voor het oplossen van de problemen en de mogelijkheid hebben tot een eigen bijdrage van de oplossing.
- h- besluitvormingskenmerken:
waarden en normen, kosten en baten, zichtbaarheid van gedragseffekten, neiging tot konformering, mentale inkongruentie, private versus kollektieve goederen.

2.5.2 Wijze waarop determinanten gedrag beïnvloeden.

Verklaringen over de wijze waarop determinanten het gedrag beïnvloeden zijn niet eensluidend. Diverse onderzoekers hebben resultaten gepubliceerd die onderling tegenstrijdig zijn. De oorzaak daarvan kan de methode van onderzoek zijn of het onderwerp van onderzoek. Zo wijst van Raay (1979) erop dat het van belang is dat de konsument het idee heeft dat het eigen handelen enig effect heeft. Van der Meer heeft dit ook gekonstateerd ten aanzien van wasgedrag (wel of geen fosfaathouden wasmiddel gebruiken), maar niet ten opzichte van andere gedragingen zoals wel of geen aanschaf van een auto of diepvriezer. Van der Meer tekent daarbij aan dat evenmin is gebleken dat deze variabele helemaal geen invloed heeft.

Een aantal theorieën en opvattingen over de wijze waarop determinanten het gedrag kunnen beïnvloeden willen wij nu kort aanstippen in 2.5.2.1; 2.5.2.2 en 2.5.2.3.

2.5.2.1 Kollektieve handelingstheorie van Olson.

Olson is een Amerikaanse econoom. Hij maakt een onderscheid tussen private en kollektieve goederen (1965). Kollektieve goederen zijn bijvoorbeeld onderwijsvoorzieningen; een leefbaar niet-verontreinigd milieu en sociale voorzieningen. Iedereen kan van deze kollektieve zaken gebruik maken, ook al draagt men niet bij aan de kosten daarvan. Volgens Olsen zal niemand vrijwillig bereid zijn een deel van de kosten te betalen, zolang ook degenen die niet betalen van deze goederen gebruik kunnen maken. Met andere woorden: milieuvriendelijk gedrag zal bij afwezigheid van dwang of beloning weinig vertoond worden. Een beloning zou kunnen zijn, dat mensen merken en zien dat hun milieuvriendelijk gedrag leidt tot een schoner milieu. Dit is helaas nauwelijks het geval, daar milieu-effecten voornamelijk op de lange termijn merkbaar zijn. Vandaar het 'Na-U-effect' bij mensen (Ester, 1979).

2.5.2.2 Mentale inkongruentie theorie van Münch.

Bij het afwegen van voor- en nadelen kan het zijn dat we tot een bepaald milieu-onvriendelijk gedrag besluiten, hoewel we vinden dat we ons milieuvriendelijk zouden behoren te gedragen:
- we weten dat we ons milieu-onvriendelijk gedragen, terwijl
- we vinden dat we ons milieuvriendelijk moeten gedragen
Dit noemt Münch een mentale inkongruentie, een niet met elkaar overeenstemmend mentaal gedrag. Münch (1972) maakt onderscheid tussen cognities en evaluaties. Een cognitie staat hier gelijk aan verwachtingen, kennisaspecten. Een evaluatie betekent hier doelstellingen, normen.

Ieder mens heeft bepaalde behoeftes (zekerheid, waardering). Niet in al deze behoeftes wordt voorzien en dat levert inkongruenties op. Men zal proberen deze inkongruenties weg te nemen, zodat wel in de behoefte voorzien kan worden. Echter, het wegnemen van de ene inkongruentie kan een andere inkongruentie oproepen. Iemand vindt bijvoorbeeld dat een auto milieu-onvriendelijk is, terwijl deze persoon milieuvriendelijk wil handelen. De auto wordt weggedaan en nu zit deze dame of meneer zonder vervoer: er ontstaat ongemak en een volgende inkongruentie is ontstaan als dit ongemak niet gewenst wordt. Deze laatste inkongruentie weegt misschien zwaarder dan de eerste.

Münch vat het bovenstaande samen in een hypothese (zie Ester, 1979): dan en slechts dan, wanneer een persoon cognities (kennis, A.B.) heeft over eigen inkongruenties, kiest deze persoon die reductiewijze die de hoogst geordende inkongruentie het meest vergaand reduceert en die de minste nieuwe inkongruenties oproept.

Volgens Ester en Van der Meer (1979) geeft deze theorie een verklaring voor milieu-onvriendelijk gedrag, ook als er sprake is van een hoge mate van milieubesef, want
a- als iemand milieu-onvriendelijk gedrag als een inkongruentie ervaart, is het maar één van de vele inkongruenties die die persoon zal ervaren. Eerstgenoemde inkongruentie zal meestal niet zo'n hoge prioriteit hebben als veel andere inkongruenties.

b- milieuvriendelijk gedrag roept nieuwe inkongruenties op en daarom blijft men zich milieu-onvriendelijk gedragen.

2.5.2.3 Waarde-verwachtingen theorie.

Bij de keuze van gedrag worden voor- en nadelen overwogen en kiest men uiteindelijk dát gedrag dat naar verwachting het meeste voordeel oplevert. Fishbein (1967) zegt dat het besluitvormings proces door twee componenten beïnvloed wordt, te weten

- een motivationele component

De inschatting van de waarschijnlijkheid dat een bepaalde gedraging bepaalde gevolgen zal hebben, rekening houdend met de waardering van die gevolgen.

- een normatieve component

De opvattingen van de sociale omgeving waar we in ons handelen rekening mee willen houden.

De motivationele component kan op verschillende manieren concreet gemaakt worden, afhankelijk van de vraag welke dingen men associeert met een bepaald onderwerp (Van der Meer, 1981). Zo kan reizen met het openbaar vervoer door de één geassocieerd worden met rustig reizen, terwijl een ander het misschien associeert met bijdragen aan de vermindering van het autogebruik, of ruzie voorkomen met een huisgeno(o)t(e) die de auto ook wil gebruiken.

Het kan zijn dat iemand het milieu hoog waardeert, maar dat die waardering lager uitvalt dan de waardering voor andere zaken.

Het gevolg is dan milieu-onvriendelijk gedrag. Bij de waardering van de gevolgen speelt de zichtbaarheid van de gevolgen een belangrijke rol.

De normatieve komponent kan volgens Fishbein als een zelfstandige - los van de motivationele - komponent worden gezien. Volgens Emans (blz. 44, Van der Meer, 1981) is het belangrijk of gedrag zichtbaar is of niet. Hij zegt dat wanneer gedrag zichtbaar is en gedragsnormen een bepaald gedrag voorschrijven, veel mensen daarin zullen meegaan.

2.5.3 De mate waarin de determinanten het milieugedrag beïnvloeden.

Afzonderlijke milieugedragingen hebben elk een eigen set van achterliggende factoren (Vander Meer, 1981). Van der Meer konstateert in zijn onderzoek dat het al of niet fosfaatvrij was- sen voornamelijk bepaald werd door de normatieve komponent (milieuvriendelijkheid als normenpatroon van de omgeving). Het al of niet hebben van een diepvriezer werd vooral bepaald door de motivationele komponent (financiële situatie, gemak).

Per individu kunnen de verschillende factoren die het gedrag beïnvloeden ook weer verschillen (zie 2.5.1).

Een konklusie omtrent de mate waarin elk van de variabelen het milieugedrag beïnvloedt is niet te trekken. Wel kan gesteld worden dat het milieubesef bijna niet van invloed is op milieugedrag. Ester en Van der Meer ('79) vermelden wel iets over de mate waarin bepaalde groepen variabelen het gedrag beïnvloeden. Zij stellen dat er zeer waarschijnlijk een volgorde bestaat in de mate van invloed die de verschillende kenmerken hebben op het uiteindelijke milieugedrag. De omgeving zou eerst het gedrag mogelijk moeten maken (2.5.3.1), vervolgens moeten gewoonten en perceptie van oplossingsmogelijkheden het gedrag mogelijk maken (2.5.3.2) en tenslotte zou het besluitvormingsproces met het afwegen van kosten en baten plaatsvinden (2.5.3.3).

2.5.3.1 Omgeving moet keuzes mogelijk maken.

Als er sprake is van keuze, betekent dat dat er verschillende alternatieve gedragingen mogelijk zijn. De keuze tussen deze alternatieven kan echter bemoeilijkt worden omdat

- er factoren zijn die buiten het beslissingsbereik van het individu liggen, zoals overheidsmaatregelen (snelheidsbeperking) en technologische voorzieningen (isolatie van gebouwen, opheffen van buslijnen)
- bepaalde gedragingen door beloningen en/of straffen gereguleerd worden. Denk bijvoorbeeld aan de tarieven voor energiegebruik (financieel) en aan reclame (normatief).
- er weerstanden tegen milieugedrag bestaan, zoals gevoelens van machteloosheid, informatie-achterstand, afwijkend waarden- en normenpatroon, negatieve associaties van milieuvriendelijk gedrag (armoedig, ouderwets)

2.5.3.2 Gewoontes en perceptie van oplossingsmogelijkheden moeten gedrag mogelijk maken.

Mensen moeten de vervuiling van het milieu als een probleem ervaren. Vervolgens is het nodig dat men denkt aan de oplossing van milieuproblemen bij te kunnen dragen via het eigen handelen. Een aantal factoren zijn daarbij van belang: kennis, het vermogen om vooruit te kunnen denken en een positieve toekomstvisie. Daarnaast is het belangrijk dat het verlangde milieuge-drag niet te zeer afwijkt van de oorspronkelijke levensstijl van de persoon in kwestie.

2.5.3.3 Besluitvormingsproces.

Het besluitvormingsproces waarbij voor- en nadelen van een bepaald gedrag afgewogen worden, is een gekompliceerde kwestie, waarbij vele factoren een rol spelen. Allereerst moeten voor- en nadelen per faktor bekeken worden en daarna bekijkt men de factoren onderling op voor- en nadelen. Bij verschillende milieugedragingen is de uitkomst van de afweging van de achterliggende factoren vaak verschillend. Er is dus geen sprake van dat iemand die milieuvriendelijk handelt ten opzichte van wegwerpverpakkingen, ook 'automatisch' milieuvriendelijk zal handelen als het gaat om individueel energieverbruik. Als dat wel zo is, dan kunnen daar verschillende beweegredenen aan ten grondslag liggen.

2.5.4 Konklusie.

Uit voorgaande paragrafen blijkt dat een milieubewuste houding geen garantie is voor milieubewust gedrag. Zeer veel factoren zijn van invloed op gedragingen van mensen. Het is niet mogelijk om één bepaalde strategie uit te stippelen om dat gedrag te beïnvloeden. De invloed van elke factor op het gedrag varieert namelijk per gedraging, waardoor wij niet kunnen spreken van een 'algemeen milieuge-drag'. Daarentegen hebben we te maken met konkrete, specifieke milieugedragingen. Afzonderlijke gedragsveranderingen zijn dan ook makkelijker te realiseren dan een ingrijpende verandering in levensstijl.

2.6 De relatie tussen beïnvloedingsstrategie - visie - inhoud en doel van milieu-educatie.

In voorgaande paragrafen kwamen beïnvloedingsstrategieën aan de orde, evenals de middelen die men daarbij kan hanteren en de invalshoek die daarbij gekozen kan worden. Voordat we echter een keuze kunnen maken voor een bepaalde strategie, moeten we ons bezinnen op wat we als de oorzaak van de huidige milieuproblemen beschouwen. Uit het feit dat er verschillende analyses van de milieuproblematiek bestaan is af te leiden dat niet iedereen daarover eenzelfde mening heeft.

Hoe komt dat?

Dat komt omdat mensen vanuit verschillende ervaringen en persoonlijke achtergronden een bepaalde kijk ontwikkelen op de samenleving, op de mens en op de relatie tussen beiden. Vanuit die verschillende visies kijkt men tegen hetzelfde probleem aan: de achteruitgang van het milieu.

Aangezien de werkelijkheid niet bestaat en feiten verschillend geïnterpreteerd kunnen worden, ontstaan op deze manier verschillende analyses en oplossingen voor dat ene probleem.

In voorgaande paragrafen kwam al naar voren dat sommigen, om het milieuprobleem op te lossen, bij de maatschappelijke structuren willen beginnen en anderen bij de mens. Dit is geen willekeurige keuze, nee, ze is gebaseerd op de veronderstelling dat milieuproblemen in de eerste plaats hun oorzaak vinden in óf de maatschappelijke structuren óf in de houding van de mens ten opzicht van de natuur.

In het eerste geval hecht men veel waarde aan de geschiedenis van de maatschappelijke ontwikkelingen (B. Taverne, 1981). Deze geschiedenis is door mensen gemaakt, maar het is niet zo dat ieder mens evenveel invloed heeft op de maatschappelijke ontwikkelingen in onze samenleving. De mens is niet vrij in zijn of haar handelen. Er is een betrekkelijk kleine groep mensen met veel macht, die het grootste stempel op genoemde ontwikkelingen drukt. Het handelen van de mens wordt voor een groot deel bepaald door wetmatigheden van maatschappelijke en natuurlijke aard. En daaruit komen maatschappelijke problemen als de milieuproblematiek voort.

In het tweede geval, waar men de oorzaak en oplossing van de milieuproblemen bij de mens zelf zoekt, legt men de nadruk op de mens die zelf verantwoordelijk is voor zijn of haar keuzes en daden. De mens heeft zich boven de natuur gesteld en door onverstandig beheer van die natuur is het ekologies evenwicht verstoord. Met als gevolg een steeds verdere achteruitgang van het milieu. De mens heeft echter de keuze dat gedrag te veranderen. Wanneer voldoende mensen kiezen voor een ekologies manier van handelen, veranderen de maatschappelijke structuren vanzelf mee.

De twee bovenstaande opvattingen zijn wat zwart - wit weergegeven. Binnen beide opvattingen bestaan weer variaties ten aanzien van drijfveren die de mens tot handelen aanzetten, de

plaats van de mens in de wereld, de ideale inrichting van de maatschappij en ten aanzien van de manier waarop naar een uiteindelijk oplossing toegewerkt moet worden.

Ik wil daar niet op ingaan, omdat het bovenstaande slechts als illustratie bedoeld is bij de eerder gedane konstatering dat verschillende mens- en maatschappij-visies leiden tot verschillende analyses van de milieuproblemen. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop inhoud wordt gegeven aan natuur- en milieu-educatie.

Ga maar na, als je de maatschappelijke structuren wilt veranderen, wil je de mensen tijdens je educatieve activiteiten geen schuld aanpraten. Wel wil je ze waarschijnlijk bewust maken van de maatschappelijke verhoudingen in onze maatschappij.

En omgekeerd, als je de verantwoordelijkheid voor de huidige milieuproblemen bij de mens zelf legt, dan wil je die mens aanzetten tot milieubewust gedrag. Zonder al te veel nadruk te leggen op de machtsverhoudingen in onze maatschappij en de gevolgen daarvan voor het milieu.

We willen hiermee niet beweren dat milieu-organisaties altijd van de ene óf van de andere benadering uitgaan bij het invullen van milieu-educatie.

Beide benaderingen kunnen samengaan, maar dan nog bepalen de opvattingen van de organisatie op welke benadering de nadruk zal liggen.

3. Karakteristiek van vijf milieu-organisaties en het projekt Milieu en Huishouden.

3.1 Inleiding.

In dit hoofdstuk willen wij van elk van de vijf organisaties een karakteristiek geven.

Als de lezer-es geen uitgebreide informatie over de organisaties door wil nemen, dan verwijzen we die lezer-es door naar hoofdstuk 4. Aan het begin van dat hoofdstuk wordt een samenvatting gegeven van een aantal van de punten die in hoofdstuk 3 uitgebreider aan de orde komen. Het hoe en waarom van een uitgebreide behandeling van de organisaties in hoofdstuk 3 staat in 1.2 beschreven.

Aan de hand van literatuur van en over de organisaties en aan de hand van interviews met mensen van die organisaties is dit hoofdstuk tot stand gekomen. De beperkingen van deze manier van werken staan elders al beschreven (1.2).

In de karakteristieken wordt vaak verwezen naar uitspraken van de door ons geïnterviewde personen. Deze uitspraken kan de lezer-es verifiëren bij het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie. De interviews liggen daar ter inzage.

We willen er nogmaals op wijzen dat de beschrijvingen van de organisaties en de daarop volgende diskussie als een beschrijvend vooronderzoek gezien moeten worden. Niet meer, maar ook niet minder. We hebben dus geenszins de pretentie het hierna volgende als absoluut te presenteren. Als aanzet tot diskussies hebben deze gegevens echter hun waarde. In een poging mensen tot een diskussie over milieu-edukatie aan te zetten hebben we aan het einde van elke karakteristiek, in een aparte paragraaf, de gegevens van een organisatie bekeken en becommentarieerd met behulp van de theorie uit hoofdstuk 2.

Soms wordt in een paragraaf een bepaald artikel of boek veel aangehaald. Dat betekent niet dat we dan alleen dat artikel of boek gebruikt hebben. Meestal werden meerdere artikelen van en over de organisaties doorgelezen.

Op deze manier wilden we nagaan of de strekking van de gebruikte tekst door andere publikaties onderschreven werd. Voor de volledigheid vindt u alle geraadpleegde literatuur in een aparte literatuurlijst vermeld.

3.2 Het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie.

Voor het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie (IVN) interviewden wij Piet Steltman, directeur van het IVN. Het interview vond op 29 augustus 1983 plaats en duurde ongeveer twee uur.

3.2.1 Geschiedenis.

Het instituut Voor Natuurbeschermingseducatie werd op 17 mei 1960 opgericht. Een aantal landelijke organisaties vond dat er een verbreding van het maatschappelijk draagvlak diende te komen met betrekking tot de natuurbeschermingseducatie. Die organisaties waren Natuurmonumenten, Contactcommissie voor natuur- en landschapsbescherming, ANWB en de Jeugdbonden voor Natuurstudie. Natuurmonumenten nam iemand in dienst voor dit doel. De contactcommissie richtte een studiekommissie op voor natuurbeschermingseducatie. Beide initiatieven werkten niet. Het ontbrak namelijk aan een brede achterban en aan veel vrijwilligers. Omdat de Bond van natuurbeschermingswachters de nodige vrijwilligers had, opperde Jan Nijkamp het idee om de doelstelling van die bond te veranderen. Zodat het doel -een verbreding van het maatschappelijk draagvlak door verbreding van de natuurbeschermingsgedachte- gekoppeld kon worden aan een grote groep vrijwilligers. Na veel overleg gebeurde dat en werd het IVN opgericht (ref. 1).

De doelstelling was verbreding van de natuurbeschermingsgedachte. In de 25 jaar dat het IVN nu bestaat, heeft er een aksentverlegging plaatsgevonden. En wel van natuurbeschermingseducatie naar het bevorderen van milieu-besef (ref. 1). Sinds het Natuurbeschermingsjaar N 70 is die aksentverlegging zeer snel gegaan volgens Piet Steltman. De groene invalshoek blijft volgens hem wel sterk bestaan. In de doelstelling die het IVN nu hanteert (zie 3.2.2) komt de aandacht voor milieuzaken tot uiting. Daarnaast heeft het IVN aandacht voor overleggen van milieu-organisaties en voor samenwerkingsverbanden.

Kenmerkend voor het IVN is het werken met grote groepen vrijwilligers.

3.2.2 Doelstelling.

Kort samengevat is de doelstelling: het bevorderen van milieu-besef. In een folder van het IVN staat dat het IVN aanneemt dat milieubesef onmiddellijk leidt tot milieubewust gedrag. Deze aanname hebben we in andere IVN-publikaties niet in deze bewoordingen teruggevonden.

Een uitgebreidere doelstelling staat te lezen in Mens en Natuur (maart, 1977):

Het IVN brengt een opvoedingsproces op gang dat er op gericht is 1- ertoe bij te dragen dat de bevolking zich bewust wordt van de relaties tussen de mens, zijn cultuur en de levende en niet-levende natuur, door mogelijkheden te scheppen voor zelf beleven en zelf ontdekken, alsmede voor het verrijken van zijn kennis. 2- te bevorderen dat mensen op grond van deze bewustwording gemo-

tiveerd kunnen kiezen voor de wijze waarop nu en in de toekomst behoud en verbetering van de kwaliteit van natuur en milieu tot uitdrukking gebracht wordt in zijn handelen.

3- een bijdrage te leveren tot de ontwikkeling van natuur- en milieu-besef. Hetgeen wil zeggen dat de mens zich mede verantwoordelijk voelt voor en in harmonie wenst te leven met de andere levende wezens en de stoffelijke wereld.

4- zoveel mogelijk mensen die de hiervoor genoemde doelstelling onderschrijven de gelegenheid te verschaffen als werkende leden deel te nemen aan de activiteiten van het IVN.

5- verenigingen, stichtingen of andere rechtspersonen die werkzaam zijn op het gebied van natuur-, landschaps-, of milieubescherming, te adviseren, te ondersteunen of er metterdaad mee samen te werken.

3.2.3 Mens-visie.

De mens maakt volgens het IVN deel uit van de natuur en is grotendeels aan dezelfde natuurwetten onderworpen als plant en dier. Pas de laatste tientallen jaren zou de mens vervreemd geraakt zijn van de maatschappij vanwege menselijke activiteiten als sterke industrialisering, schaalvergroting, ondernemingsgewijze productie en sterke bevolkingsgroei (ref. 3).

Piet Steltman (ref.1) voegt hieraan toe dat de mens door die vervreemding substituten is gaan zoeken om zich toch wel te kunnen bevinden. Zo zou het konsumptie patroon ontstaan zijn en op deze manier spelen mensen de samenleving in de kaart volgens Steltman. Het IVN ziet de milieuproblematiek als een gevolg van menselijke activiteiten. En, meent het IVN, een problematiek die haar oorsprong in mensen vindt, moet ook door menselijke wil veranderd kunnen worden (ref. 4). Mensen voelen zich echter weinig betrokken bij de problemen en, gaat het IVN verder in haar beleidsplan (ref. 3), maken niet voldoende gebruik van de mogelijkheden die onze democratie biedt.

3.2.4 Maatschappij-visie.

De manier waarop onze samenleving is georganiseerd veroorzaakt volgens het IVN de achteruitgang van het milieu. De natuur, aldus het IVN, wordt opgeofferd aan een streven van mensen naar meer: meer inkomsten, meer produceren.

Daardoor en door de zich snel ontwikkelende techniek zouden mensen vervreemden van de natuur. Het IVN ziet de samenleving niet als een structuur waar mensen geen vat op hebben. Mensen hebben invloed en zeggenschap staat in het IVN-beleidsplan van 1978-1981 te lezen (ref. 3).

3.2.5 Wijze waarop het IVN aan een oplossing van de milieuproblemen denkt bij te dragen.

Mensen herkennen zich niet meer in deze samenleving, men ziet niet meer wat je er als individu nog aan kunt veranderen. Deze houding hebben mensen ook vaak ten opzichte van de politiek (ref. 1).

Mensen kunnen echter wel zelf iets doen of daar in groepjes aan werken. Zo kan men ervaren dat je samen sterk kunt staan (ref. 1). Het IVN ziet het als haar taak om een bewustwordingsproces op gang te brengen, waarin mensen en groepen inzicht verwerven (ref. 3). Het IVN hoopt dat mensen daardoor gebruik gaan maken van hun zeggenschap en dat zij mee zullen werken aan een oplossing van de problemen (ref. 3). Het IVN wil dit bereiken door als volgt te werken:

- Het oprichten van afdelingen en het werven van en opleiden van vrijwilligers die zich zullen bezighouden met het organiseren van wandelingen, exkursies, kursussen, tentoonstellingen, voorlichtingsavonden, activiteiten voor het onderwijs, werk in natuurgebieden (vrijwillig edukatief natuurbeheer). Dit alles met het doel anderen bij het natuur- en milieubeheer te betrekken.
- Het in stand houden van het landelijk buro ter ondersteuning van het vrijwilligerswerk, voor de organisatie van landelijke activiteiten en voor het verstrekken van adviezen aan anderen over natuur- en milieu-edukatie.
- Het ontwikkelen, verspreiden of ten verkoop aanbieden van voorlichtingsmateriaal in de ruimste zin van het woord, alsmede het geven van voorlichting.
- In samenwerking met verenigingen en instellingen of overheidsdiensten die geheel of gedeeltelijk werkzaam zijn op het terrein van natuur- en milieu-edukatie.
- Het uitgeven van één of meerdere tijdschriften ter ondersteuning van het werk van de vrijwilligers.

Piet Steltman (ref. 1) voegt hieraan toe dat het IVN niet moet overdrijven in wat het kan betekenen: 'Je moet blij zijn als je een bijdrage kunt leveren aan het herstellen van de relatie tussen de mens en zijn omgeving. Als IVN geef je een aanzet tot dit proces, vul je er een stukje van in. Anderen kunnen daarbij niet gemist worden. Zij kunnen verder gaan waar het IVN stopt' (ref. 1).

Volgens Piet Steltman moet het IVN niet blijven steken bij de bloemen en de dieren. Hij vindt het belangrijk dat er geleidelijk aan relaties worden gelegd naar de maatschappij. Maar zo'n verandering van aanpak is niet makkelijk te realiseren volgens Steltman omdat veel vrijwilligers -die met elkaar een groot deel van het edukatieve werk van het IVN verzorgen- werken vanuit de 'liefde voor het landschap' in plaats van uit een gevoel van milieubesef.

3.2.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag.

Het IVN gaat er in haar doelstelling van uit dat kennen en beleven leidt tot handelen. Dat betekent dat milieubesef tot milieugedrag zou leiden.

Piet Steltman nuanceert deze uitspraak door te zeggen dat milieubesef volgens hem niet automatisch leidt tot milieubewust gedrag. Factoren als kostenaspect, politiek en de sociale omgeving waarin mensen zich bevinden zijn volgens Steltman van invloed op milieubewust gedrag van mensen.

Het IVN besteedt volgens Steltman niet voldoende aandacht aan de

door hem genoemde factoren: 'Er wordt te vaak te hooi en te gras met mensen gewerkt' (ref. 1).

Sinds kort zijn een aantal afdelingen bezig zich meer te richten op de sociale omgeving waarin mensen leven en om langduriger contact met deelnemers te zoeken tijdens de edukatieve activiteiten.

3.2.7 Edukatie.

Het IVN is een vereniging met veel actieve leden. Ongeveer 12.000 actieve leden telt de vereniging en die leden zijn allemaal met edukatie of voorlichting bezig. Daarnaast werken er 40 betaalde krachten voor het IVN. Zij steken veel tijd in edukatie. 20 van hen verrichten ondersteunend werk (administratie en dergelijke), de andere 20 steken al hun tijd in edukatie (ref. 1).

3.2.8 Doel van natuur- en milieu-edukatie.

Als doel van natuur- en milieu-edukatie ziet het IVN het bevorderen van bewustwording van relaties tussen mensen, de cultuur, de levende en de niet-levende omgeving. Dit moet dan leiden in de richting van een bewuste keuze voor behoud en verbetering van de kwaliteit van natuur en milieu. Een keuze die ook in bereidheid tot handelen tot uitdrukking moet komen (ref.5). Het IVN ziet edukatie als een activiteit waarmee zij de mensen kan bereiken die het milieuvraagstuk nog niet als hun probleem zien. In dit verband is volgens Piet Steltman iedere activiteit die mensen iets meer bewust maakt van wat er werkelijk aan de hand is, zinvol.

3.2.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Eén bepaalde doelgroep heeft het IVN niet. Zij richt zich op onderwijs:onderwijsgevend en onderwijsontvangend, op recreanten, op jeugd- en jongerenwerk, op IVN-leden, op ouders van kinderen en op volwassenen (ref. 1).

3.2.10 Edukatief beleid.

Het IVN heeft een edukatiebeleid, dat voor de periode 1978-1981 beschreven staat in een nummer van Mens en Natuur (ref. 3). Behalve een beleidsplan voor de lange termijn heeft het IVN ook jaarlijkse plannen. De uitvoering van het beleid slaat voornamelijk op het landelijk bureau. Vertegenwoordigers van afdelingen die de jaarlijkse algemene vergadering bijwonen bepalen het beleid.

3.2.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

De activiteiten die het IVN organiseert zijn te omschrijven als

- . het organiseren van wandelingen en excursies in de natuur onder leiding van gediplomeerde natuurgidsen.
- . het organiseren van kursussen, zoals de groene cursus en de natuurgidsenkursus.
- . het werken voor scholen.
- . het organiseren van voorlichtingsavonden.
- . het opzetten van tentoonstellingen.
- . het werken in de natuur in de vorm van vrijwillig edukatief natuurbeheer.
- . het verzorgen van publikaties, zoals folders, boekjes, artikelen.

- len voor kranten en een eigen mededelingen blad.
- . jeugd- en jongeren werk.
- . natuurspaden en heemtuinen.
- . het bekijken van bestemmingsplannen en dergelijke (ref. 1 en 2).

3.2.12 evaluatie van edukatieve activiteiten.

Evaluatie van IVN kursussen vindt altijd plaats. Andere IVN activiteiten worden meestal niet geëvalueerd volgens Piet Steltman. Waarschijnlijk evalueren afdelingen hun activiteiten niet omdat veel vrijwilligers niet bekend zijn met het verschijnsel evalueren (ref. 1).

Het IVN zou volgens Steltman graag een groot evaluatie onderzoek laten uitvoeren. Het zou dan gaan om het meten van de effectiviteit van diverse activiteiten. Op die manier zou het IVN na kunnen gaan of zij dingen doet die weinig tot geen rendement opleveren.

3.2.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten.

Het IVN gaat er bij haar activiteiten vanuit dat mensen via kennis en inzicht tot milieubewust gedrag komen (ref. 1 en 5). Het IVN wil mensen positief benaderen door hen in contact te brengen met de natuur en door mensen die natuur te laten beleven. Via deze weg wil het IVN mensen zelf laten ontdekken wat er mis is met het milieu. Want, zegt het IVN, als je mensen direct met de negatieve kanten van het milieuvraagstuk konfronteert sluiten ze zich vaak af voor verdere informatie (ref. 3 en 5).

Het IVN wil dat mensen actief zijn tijdens edukatie. Verder dan mensen meenemen op exkursies en hen in de natuur laten werken gaat het IVN daarbij niet. Als deelnemers zelf met initiatieven komen, bijvoorbeeld het schrijven van een protestbrief, dan wil het IVN de deelnemers wel helpen. Maar, zegt Piet Steltman, de begeleider zal zelf zo'n idee niet opperen.

De middelen waarvan het IVN gebruik maakt voor edukatie zijn gevarieerd: dia's, tentoonstellingen, schriftelijke informatie, film, video, etcetera.

De manier van werken van het IVN is volgens Piet Steltman in de loop van de tijd zo gegroeid. In het begin van de IVN-tijd werd de eindskriptie van Steltman nogal eens gebruikt bij het edukatieve werk. De skriptie gaat over de ontwikkelingspsychologische theorieën van Piaget. Als kernachtige samenvatting van het model geeft Piet Steltman de volgende termen: verwondering, verontrusting, verdieping, opening naar gedragsaanpassing.

Later is men bij het IVN ook beïnvloed door Bruner en Gagné.

3.2.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten.

Het IVN verwacht van begeleiders inhoudelijke kennis en kunde. Tevens didaktische en methodologische vaardigheden. Deze vaardigheden worden tijdens een opleiding en in de praktijk opgedaan. Aan het eind van de opleiding wordt de begeleiders een

examen afgenomen (ref. 1).

Begeleiders van kursussen worden van te voren dus door het IVN opgeleid. Daarna kunnen begeleiders ook bijscholingen volgen. Deze worden voornamelijk door de afdelingen georganiseerd.

3.2.15 Samenvatting en discussie.

Het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie komt voort uit organisaties die aan natuurstudie en natuurbescherming deden of nog steeds doen. De natuur is sinds de oprichting van het IVN centraal blijven staan bij deze organisatie.

De natuur ziet men bij het IVN als de ingang om mensen via een aangenaam contact met die natuur inzicht te laten verwerven in de relaties tussen de mens, zijn cultuur en de levende en niet-levende natuur. Het IVN gaat ervan uit dat kennis en inzicht in die relaties leidt tot milieubesef en dat milieubesef op haar beurt leidt tot milieubewust gedrag.

Het IVN is ervan overtuigd dat de individuele leden van onze samenleving persoonlijk kunnen bijdragen aan veranderingen in onze maatschappij.

Het IVN richt zich op de individuele mens met educatie. Dit laatste, en het feit dat men vindt dat kennis en inzicht tot milieubewust handelen leidt, past binnen de ideeën van de rationeel-empiriese strategie (2.2).

De aangrijpingspunten die het IVN bij haar beïnvloedingsstrategieën gebruikt zijn 'houding' en 'eigen verantwoordelijkheid'. Het IVN streeft naar een mentaliteitsverandering bij mensen. Zij wil dit bereiken via informatie verschaffing en via beleving van de natuur. Het IVN gaat ervan uit dat mensen zelf veel aan een oplossing van de milieuproblemen kunnen bijdragen. In haar beleidsplan zegt het IVN dat maatschappelijke structuren het mensen soms onmogelijk maken om zeggenschap uit te oefenen. Dat zou betekenen dat de goede wil van mensen om structuren te veranderen niet voldoende is. En dat een oplossing van het milieuprobleem een verder gaande aanpak vereist dan alleen te proberen de houding van mensen te veranderen.

Het IVN zegt een proces op gang te willen brengen van bewustwording van mensen. Zij wil aandacht vragen voor maatschappelijke problemen en mensen toerusten om aan een oplossing van de problemen mee te werken. Dat laatste vereist een analyse van die problemen. Dat vinden we in de artikelen die wij van het IVN doorgelezen hebben niet.

Het IVN staat dan ook geen maatschappelijke vorm van educatie voor ogen, maar een groene vorm van educatie. Natuurbeleving staat centraal. Piet Steltman zegt dat het IVN veel mensen kan bereiken die met een maatschappelijker vorm van educatie niet bereikt zouden worden. Het bewustwordingsproces dat het IVN op gang wil brengen kan volgens Steltman dáár opgepikt worden door andere organisaties, waar het IVN stopt.

Ons inziens kan natuurbeleving mensen inderdaad aanzetten tot nadenken over de natuur en over de dingen die de natuur bedreigen. Maar tijdens educatieve activiteiten van het IVN besteden begeleiders niet veel aandacht aan de relatie natuur-milieu-mens-maatschappij. Volgens Piet Steltman zijn begeleiders van educatieve activiteiten daar zelf vaak nog niet aan toe, laat staan dat zij dat kunnen overdragen aan mensen die enkel een natuurwandeling willen maken en niet veel

willen horen over vervuiling en de oorzaken daarvan.

Onze indruk is dat tijdens edukatieve activiteiten vooral aandacht besteed wordt aan het natuuraspekt, vanuit een deskundigheid van de begeleider. De methoden die gebruikt worden om kennis over te dragen zijn veelal 'docerend' (éénrichtingsverkeer van begeleider naar deelnemer; de begeleider fungeert als deskundige op een bepaald gebied). Ook wordt schriftelijke informatie aan deelnemers gegeven.

De laatste tijd wil het IVN in kursussen die natuurgidsen opleiden meer aandacht besteden aan onder andere de relatie begeleider-deelnemer, en aan meerdere didaktiese methoden. Het IVN voert wat dat betreft in theorie een progressiever beleid dan in de praktijk. Maar dat kan ook moeilijk anders. Het IVN werkt namelijk met veel vrijwilligers die vooral gericht zijn op het 'verwerven van kennis van de natuur'. Zij zijn niet zozeer gericht op het werken vanuit bepaalde, nieuw door te voeren, didaktiese principes.

Hetzelfde - theorie is anders dan de praktijk - geldt voor het doorvoeren van het milieubesef-aspekt in de doelstelling. Milieubesef vereist inzicht in de relatie mens-milieu-maatschappij. In de praktijk van het edukatieve werk van het IVN werkt men daar echter nauwelijks aan.

Diskussies over de manier waarop het IVN zou moeten aansluiten bij de huidige milieuproblemen waar mensen nu mee te maken hebben, zijn binnen het IVN nog in volle gang.

3.3 De Kleine Aarde.

Voor De Kleine Aarde (DKA) interviewden wij Pauli Jansen, medewerkster van de kursushoofdgroep van De Kleine Aarde. Zij zit ook in het bestuur van De Kleine Aarde. Het interview duurde ruim 1,5 uur en het werd op 24 augustus 1983 gehouden.

3.3.1 Geschiedenis.

In 1972 werd de stichting De Kleine Aarde opgericht. Initiatief nemer was Sietz Leeftang. In 1973 werd de Van Coothhoeve in Bostel in gebruik genomen door de stichting en sindsdien is De Kleine Aarde daar gevestigd. DKA werd opgericht uit toenemende verontrusting over de milieuproblemen, de energievervalsing en de agrarische rooibouw. En uit verontrusting over een leefwijze die het milieu en de mens schade toebrengt (ref. 1 en 2).

De Kleine Aarde werkt aan mens- en milieu-vriendelijke alternatieven: kleinschaligheid, kringlopen en het zo min mogelijk verstoren van het ekologiese evenwicht.

In het begin van haar bestaan werd er op DKA meer geëxperimenteerd en aan onderzoek gedaan dan nu. Daar zijn een aantal redenen voor. Ten eerste wordt er nu op vele andere plaatsen, als bijvoorbeeld Hogescholen, ook onderzoek verricht naar mens- en milieu-vriendelijke alternatieven. Dit in tegenstelling tot begin jaren '70.

Ten tweede kost onderzoek veel geld. DKA is een organisatie met 21 betaalde krachten en daarvoor is de subsidie niet meer toereikend. DKA heeft wel aandacht voor experimenten, maar gezien de financiële omstandigheden is onderzoek een sluitpost (ref. 1).

De doelstelling van DKA is overeenkomstig de werkwijze veranderd (zie ook 3.3.2). DKA wil nog steeds zoveel mogelijk mensen interesseren voor een ekologiese leefwijze, maar het aksent ligt nu op voorlichting en kursushwerk. Niet zozeer op onderzoek: De Kleine Aarde is een milieu-edukatie en voorlichtingscentrum.

3.3.2 Doelstelling.

De doelstelling van De Kleine Aarde is het interesseren van zoveel mogelijk mensen voor een levenswijze die leidt tot een verantwoorder gebruik van eiwitten, grondstoffen, energie en bodem door middel van voorlichting en kursushwerk. Het projekt wil een aanzet geven tot een zo groot mogelijk aantal toepasbare en betaalbare alternatieven die een eind kunnen maken aan de huidige verkwistende konsumptiepatronen en 'wegwerp'-mentaliteit (ref. 4).

3.3.3 Mens-visie.

In het beleidsplan van DKA van 1982 staat te lezen dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor de keuzes die ze maken en voor hun daden. Men tekent daarbij aan dat mensen wel de mogelijkheid moeten hebben om keuzes te maken. De overheid

moet hier sturend optreden vindt DKA (ref. 3).

Volgens Pauli Jansen spelen mensen door hun leefwijze en konsumptiepatroon natuurlijk een rol in de huidige milieuproblemen.

Mensen zullen dus moeten veranderen zegt Pauli, maar dat moet samengaan met structurele veranderingen. Zij vindt een mentaliteitsverandering een eerste vereiste. Maar, zegt ze, daarnaast is het nodig dat mensen een maatschappelijk bewustzijn hebben. 'Mensen moeten niet alleen anders eten, zij moeten ook anders stemmen' (ref. 1).

In officiële stukken van DKA komt dit standpunt niet zo duidelijk naar voren. Daarin uit men zich veel vrijblijvender: 'Onze (is DKA; A.B.) voorbeeldfunctie is erg belangrijk en de geloofwaardigheid daarvan. Mensen laten we vrij om met hun eigen mogelijkheden datgene te doen wat ze zinvol vinden. We gaan ervan uit dat mensen zelf met voldoende vragen naar ons toe komen, we gaan er niet van uit dat mensen overtuigd moeten worden, wel geïnspireerd.' (ref.3).

3.3.4 Maatschappij-visie.

In het beleidsplan cursuswerk van 1982 (ref.3) staat onder het kopje 'maatschappijvisie' het volgende te lezen:

'De kern van het ekologies probleem is een systeem, dat gebaseerd is op winst, groei, prestatie en overmatige consumptie. Winst, groei en prestatie zijn echter ook terug te vinden in het zogenaamde alternatieve of ekologies circuit. Groei moet ons inziens dan opgevat worden als een kwalitatieve verbetering en niet als een 'steeds meer' ten koste van de grenzen die het ekologies systeem stelt. We (is DKA; A.B.) dragen niet de visie uit van een ideale ekologiese maatschappij. Iedere kursusmedewerkende houdt er een visie op na die niet in strijd is met de uitgangspunten van De Kleine Aarde, maar die gekleurd kan zijn door persoonlijke achtergronden, ervaringen, studie of leefwijze. We willen mensen motiveren voor een visie waarin ze zelf weer mogelijkheden zien om binnen het bestaande systeem alternatieven in te voeren, en zodoende zo min mogelijk bij te dragen aan de verspilling, de bedreiging van ons leefmilieu en de vervreemdende wijze van leven en werken.'

Pauli Jansen is er voor om mensen te laten zien hoe de zaken politiek in elkaar steken. zij vindt dat we dankzij de huidige structuren nu in de problemen zitten.

De maatschappelijke kant van het ekologies denken is volgens P. Jansen pas de laatste jaren duidelijk geworden: 'In het begin was je vooral prakties bezig om bijvoorbeeld uit te vinden hoe je gezond en verantwoord moest eten zonder vlees. Onder-tussen stonden anderen pamfletten uit te delen en actie te voeren.' (ref. 1).

3.3.5 Wijze waarop De Kleine Aarde aan een oplossing van de milieuproblemen denkt bij te dragen.

DKA is een milieu-edukatie en voorlichtingscentrum. Zij pro-

beert aan een oplossing van de milieuproblemen bij te dragen door het zo goed mogelijk bereiken van haar doel: het interesseren van zoveel mogelijk mensen voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze. Zij doet dit door:

- . het aanbieden van mogelijkheden tot studie en zelfwerkzaamheid door het organiseren van onder andere kursussen, werkweken en studiedagen.
- . het geven van voorlichting en advies door middel van exkursies, lezingen en de uitgave van brochures.
- . studie van beschikbare informatie en het verrichten van eigen ontwikkelingsonderzoek ter ondersteuning van de activiteiten die in hiervoor genoemde punten aan de orde kwamen.
- . het bevorderen en ondersteunen van activiteiten welke verband houden met de doelstelling van de stichting (zie 2.3.2) (ref. 3).

De Kleine Aarde wil mensen duidelijk maken dat een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze noodzakelijk is. Daarbij staat DKA de weg van het geleidelijke voor ogen. Mensen hoeven niet direkt op een manier te leven die helemaal overeenkomt met de ideeën van De Kleine Aarde. Ook mensen die maar weinig willen veranderen kunnen praktische tips en ideeën van DKA overnemen (ref. 5).

De Kleine Aarde wil geen geforceerde veranderingen, mensen moeten zelf voor milieuvriendelijk gedrag kiezen. Onder dwang komen die veranderingen weliswaar tot stand zegt A. Bosse van DKA in een interview (ref. 5), maar dat is geen garantie voor een wezenlijke verandering bij de mensen zelf.

De Kleine Aarde wil aansluiten bij de veranderingsbereidheid van mensen via een positieve benadering van de huidige problemen. Zij wil uitgaan van haalbare alternatieven (ref. 3 en 4).

Pauli Jansen vindt dat mensen niet de illusie moeten hebben de maatschappij te kunnen veranderen. Daarom moeten mensen volgens Pauli én hun eigen structuren opbouwen én uit de huidige structuren het goede gebruiken.

Pauli Jansen vindt het belangrijk dat tijdens kursussen relaties gelegd worden tussen veranderingen die nagestreefd worden en maatschappelijke structuren. Een probleem daarbij is volgens Pauli Jansen dat kursisten dat soort dingen niet altijd willen horen, want daar komen ze niet voor.

3.3.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag.

De Kleine Aarde besteedt volgens P. Jansen niet voldoende aandacht aan factoren die, naast milieubesef, invloed hebben op milieuvriendelijk gedrag. Als factoren noemt Pauli onder andere keuzemogelijkheden van mensen, persoonlijk belang, sociale omstandigheden en politieke factoren.

De reden waarom DKA niet voldoende rekening houdt met de genoemde factoren is volgens Pauli de grote gemotiveerdheid van kursisten. DKA hoeft geen moeite te doen interesse bij mensen op te wekken voor de kursussen.

Tijdens werkweken en studiedagen sluit DKA volgens Pauli wel meer aan bij kursisten, omdat er dan meer vanuit hun ervaringen gewerkt wordt.

3.3.7 Edukatie.

Van de 21 betaalde krachten die DKA in dienst heeft, besteden 10 mensen 40% van hun werktijd aan edukatie. DKA werkt niet met vrijwilligers (ref. 1).

Edukatie en voorlichting zijn de pijlers waarop het werk van DKA rust.

3.3.8 Doel van milieu-edukatie.

In het beleidsplan kursuswerk 1982 (ref. 3) staat als doel van milieu-edukatie het volgende vermeld:

'De kursushoofdgroep van De Kleine Aarde wil de doelstelling van De Kleine Aarde uitdragen (zie 2.3.2;A.B.) en heeft daarbij voor ogen het bevorderen van een mens-en milieuvriendelijke leefstijl; het bevorderen van een ekologiese landbouw; het bevorderen van ekologiese voeding; energiebesparing stimuleren en alternatieve energieopwekking.'

3.3.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Zowel op het gebied van de landbouw, energie, voeding en in het algemeen onderscheidt DKA de volgende doelgroepen:

kaderberoepsgroep

beroepsopleidingengroep

lekengroep

kaderlekengroep (d.i. een groep mensen die geen vakspecialisme in hun studie of hun baan hebben ontwikkeld, maar nu uit eigen interesse gaan studeren met behulp van literatuur en het volgen van cursussen).

De mensen die naar DKA toekomen zijn meestal erg gemotiveerd voor de cursus die ze komen volgen. DKA richt zich voornamelijk op volwassenen.

3.3.10 edukatief beleid.

DKA voert een edukatief beleid. Het kursuskolлекtief en het bestuur bepalen het beleid. Het meest recente beleidsplan op het moment van schrijven dateert van februari 1982. Na februari zijn er nog aanvullingen op dat plan verschenen naar aanleiding van bestuursbesluiten. In het beleidsplan staan dingen beschreven als doelstelling, mens- en maatschappijvisie, uitgangspunten.

3.3.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

Onderwerpen zijn kleinschaligheid, afval, kringloop, wonen, werken, kruiden, bouwen.

Aktiviteiten op het gebied van:

algemene voorlichting zijn-

themadag milieuvriendelijk huishouden, open dag, kruidenweekend, weekend wonen als groep, dag 'waarom groen geld', oriëntatie en advies weekend voor zelfbeginners, drukpuntmassage, cursus 'de geneeskrachtige werking van edelstenen', spinnen en verven met plantaardige verfstoffen.

voeding-

inmaken, voeding voor gevorderden, koken voor kamerbewoners, cursus voor instellingskoks, voeding voor beroepsgroepen, dag voor voedingsvoorlichters, voedingsvoorlichting, zuigelingen en peutervoeding, doe-het-zelf voedselkursus.

landbouw-

achtergronden en aanleg van een wilde plantentuin, studiedag vruchtwisseling, kombinatieteelten en ziekten en plagen, grond en bemesting studiedag, ekologies tuinieren, geitendag, kippendag.

energie-

ekologies stadsontwerp, innovatie/renovatie, energiearme bouw, passieve zonne-energie, kacheldag, winddag, zachte technologie, energiebeleid dag.

algemeen-

lezingen en exkursies, diaserieën en maquettes worden verhuurd, studiedagen en werkweken op verzoek.

2.3.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten.

De kursussen worden geëvalueerd. Dit gebeurt eens per twee maanden als het kursuskollektief bij elkaar komt.

Naar aanleiding van de evaluaties stelt de kursusgroep het beleid bij. Dat kan betekenen dat er nieuwe doelgroepen gekozen worden, dat de kursusopzet verandert of dat er nieuwe onderwerpen voor kursussen worden vastgesteld.

De kursusgroep evalueert ook het functioneren van begeleiders als daar redenen voor zijn (ref. 1).

2.3.13 Manier van werken tijdens edukatie tijdens edukatieve activiteiten.

Mensen komen vaak naar DKA om iets specifiek te leren. Zij willen dan in korte tijd veel informatie opdoen. DKA doet dat door bij de aanvang van een cursus direkte informatie over het kursusonderwerp te geven. Hetzij mondeling, hetzij schriftelijk. Van andere methoden van overdracht vinden kursusdeelnemers volgens Pauli Jansen dat zij er te weinig van opsteken.

Na het 'lesgedeelte' gaan mensen veelal aan het werk. Bij een cursus inmaken kan dat makkelijker dan bij een cursus over wind+ energie. DKA gaat uit van de gedachte dat kennis verzamelen alleen niet genoeg is. Mensen moeten dingen die ze leren kunnen beleven en ervaren.

In het beleidsplan 1982 staat dat de cursusgroep de voorkeur geeft aan ervaren leren. Maar, staat er te lezen, ervaringsleren blijkt alleen een zinvolle manier van werken tijdens werkweken. De voorwaarden voor ervaringsleren zijn bij andere cursusactiviteiten volgens de cursusgroep niet aanwezig.

Als voorwaarden voor ervaren leren noemt het kursuskollektief:

- gedurende langere tijd met een bepaalde groep werken.
- als begeleider moet je weten welke ervaringen binnen een groep aanwezig zijn. Deze ervaringen moeten dan zo mogelijk binnen het thema ingepast worden.
- er moet een bepaalde mate van vertrouwen aanwezig zijn tussen deelnemers en begeleiders onderling.
- als begeleider moet je vaardig zijn in het hanteren van allerlei didakties materiaal (ref. 3).

Omdat DKA deze voorwaarden niet aanwezig acht bij de meeste edukatieve activiteiten die zij organiseert, geeft men de voorkeur aan rechtstreekse kennisoverdracht, gekoppeld aan prakties werken met de kursisten.

3.3.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten.

Pauli Jansen verteld in het interview dat cursusbegeleiders twee maanden ingewerkt worden. DKA verwacht dat toekomstige begeleiders edukatieve ervaringen elders hebben gehad.

De manier waarop kursussen gegeven worden laat DKA aan begeleiders zelf over.

Pauli verwacht van cursusbegeleiders dat zij kunnen aansluiten bij het nivo van de deelnemers, zowel wat betreft kennis als houding.

Verder moeten begeleiders gebruik maken van didaktiese mogelijkheden en zij moeten deze ook zelf kunnen ontwikkelen. Ze verwacht ook dat begeleiders open staan voor diskussie en dat zij efficiënt kunnen werken en nivo aan kursisten kunnen bieden.

3.3.15 Samenvatting en discussie.

De Kleine Aarde is opgericht vanuit een gedachte die zelfvoorziening van mensen nastreeft. Men was niet uit op een verandering van de maatschappij. Nee, het idee was meer dat je bij jezelf moet beginnen, dan verandert de omgeving wel mee. Als maar genoeg mensen je voorbeeld volgen. Deze opstelling is in de loop van de tijd enigszins veranderd. Pauli Jansen noemt het streven naar zelfvoorziening zelfs weinig sociaal.

In kursussen en andere activiteiten is DKA gericht op een mentaliteitsverandering van mensen (ref. 6). DKA wil mensen interesseren voor een bepaalde leefwijze en ook wil zij aanzetten geven tot toepasbare en betaalbare alternatieven die een eind maken aan de huidige verkwistende konsumptiepatronen en de 'weg-werp' mentaliteit.

Mensen kunnen volgens DKA zelf heel wat doen aan de verbetering van het leefmilieu. Mensen zijn ook verantwoordelijk voor een gedeelte van de milieuproblemen door de leefwijze die zij erop na houden.

De kursusgroep van DKA besteedt tijd aan het maken van een edukatie-beleid en aan het evalueren van edukatieve activiteiten.

In kursussen probeert DKA volgens Pauli Jansen relaties te leggen naar maatschappelijke oorzaken van milieuproblemen. Naar ons idee gebeurt dat slechts incidenteel omdat kursisten daar meestal niet voor komen en dat dus meestal niet willen horen. Ook hebben niet alle kursusbegeleiders dezelfde mening over de noodzaak van het leggen van genoemde verbanden tijdens kursussen.

De strategie van DKA komt enerzijds overeen met een normatief-reëdukatieve strategie, anderzijds met een rationeel-empiriese strategie.

In overeenstemming met de rationeel-empiriese strategie benadert DKA de mensen individueel en niet groepsgericht. Bovendien draagt men tijdens kursussen voornamelijk kennis over en veelal gebruikt men daarbij de docerende methode, gekoppeld aan het prakties bezig zijn van mensen. Er is tijdens de edukatieve activiteiten weinig aandacht voor de sociale omstandigheden waarin mensen verkeren. De reden daarvan is niet dat men het belang van een sociaal gerichte benadering niet inziet, maar dat de kursisten een zeer heterogene groep vormen. Pauli Jansen zegt dat het moeilijk is om tijdens een kortdurende cursus aandacht te schenken aan de vaak zeer verschillende achtergronden van kursisten. Tijdens werkweken wordt volgens Pauli meer aandacht besteed aan factoren die van invloed zijn op milieu-gedrag. Dat komt dan weer in de richting van een normatief-reëdukatieve strategie.

In tegenstelling tot wat bij een rationeel-empiriese strategie veronderstelt wordt, heeft DKA niet het idee dat kennis en inzicht alleen tot gedragsverandering leiden. Dat komt dus overeen met de uitgangspunten van een normatief-reëdukatieve strategie.

Het feit dat DKA werkt aan een mentaliteitsverandering van mensen houdt in dat men waarden en normen wil veranderen. En dit vinden we bij normatief-reëdukatieve strate-

gieën terug.

DKA besteedt veel aandacht aan het bieden van een handelingsperspektief aan mensen. Men is zeer praktisch gericht bezig vanuit een positieve benadering van de milieuproblematiek. DKA wil zich niet afzetten tegen dingen, maar juist de mogelijkheden van mensen benadrukken om binnen de maatschappelijke structuren dingen te veranderen. Dit kan het gevaar inhouden dat mensen denken dat milieuproblemen werkelijk opgelost zijn als iedereen maar ekologisches voedsel eet en een komposthoop in de tuin heeft.

De kennis en ervaring die deelnemers tijdens kursussen opdoen kunnen zij thuis meestal direkt toepassen. De mensen moeten wel over ruimte beschikken om met kruiden, ekologiese landbouw of kompost aan de gang te kunnen.

De ekologiese leefwijze waarvoor DKA mensen wil interesseren verschilt nogal van de leefwijze van het merendeel van de mensen in onze samenleving. Een benadering waarin men stapsgewijze veranderingen in leefwijze probeert door te voeren is waarschijnlijk effectiever dan het propageren van een totale ommekeer van leefwijze.

Een probleem bij een stapsgewijze benadering is dat DKA geen doorlopend kontakt heeft met de doelgroep. Mensen komen een cursus volgen en verdwijnen weer naar hun oude omgeving, waar niets veranderd is. Misschien dat de kaderkursussen dat probleem voor een deel kunnen ondervangen. Mensen kunnen dan in hun eigen omgeving benaderd worden.

Aangrijpingpunten van de strategie die DKA volgt zijn ons idee 'gedrag', 'eigen verantwoordelijkheid', en in mindere mate 'houding'. Het aksent in de kursussen ligt op 'doen', niet zozeer op het veranderen van de 'houding' van mensen. De eigen verantwoordelijkheid van mensen wordt door DKA benadrukt als zij mensen alternatieven aangeeft voor gedragsveranderingen binnen de mogelijkheden van de maatschappelijke structuren.

3.4 De Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee.

Voor de landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee (WV) hebben wij Noortje van Leeuwen geïnterviewd. Noortje houdt zich voor de Waddenvereniging onder andere bezig met voorlichting en edukatie.

Het interview werd op 24 augustus 1983 gehouden en duurde ruim 2 uur.

3.4.1 Geschiedenis.

In 1965 is de Waddenvereniging opgericht door een aantal mensen. Initiatiefnemer was een jonge wadloper die het wadlopen onmogelijk-zag worden vanwege plannen voor de aanleg van een dam naar Ameland. Hij zocht steun bij andere wadlopers en bij mensen die het Waddengebied willen beschermen. Later kwamen daar ook wetenschappers bij die zich een idee konden vormen over het effect van de dam op het Waddengebied. Behalve plannen voor een dam werden er in die tijd ook suggesties gedaan in de richting van inpoldering van de Waddenzee (ref. 1).

Langzamerhand groeide de actiegroep uit tot een organisatie met vele vertakkingen en kontakten. Het is dan ook niet vreemd dat er nogal wat dingen veranderd zijn in de loop van de tijd. De vereniging is professioneler gaan werken. Men bouwt steeds meer kennis op en werkwijze wordt verbreed en verdiept (ref. 1).

De werkwijze op zich is volgens Noortje van Leeuwen niet veel veranderd. Zij zegt dat de WV nog steeds aktie voert en voorlichting geeft die direkt aan aktie gekoppeld is of die mensen moet overtuigen van het belang van het Waddengebied. De WV werft leden om een brede basis te kunnen vormen van waaruit zij kunnen werken.

In het stage verslag van H. Nijkamp (ref. 2) staat te lezen dat veel leden vinden dat er te weinig 'echte' aktie gevoerd wordt en dat de vereniging zich te veel op het politieke vlak begeeft. Noortje van Leeuwen verklaart dat als volgt: 'Het karakter van aktie voeren is veranderd in de loop van de tijd. Maar dat wil nog niet zeggen dat we geen aktie voeren. In het begin van ons bestaan waren de overheden nog niet met de zorg voor het milieu bezig, de partikuliere milieu-organisaties hadden wat dat betreft het alleen-recht en akties waren voornamelijk tegen de overheden gericht. Nu echter zie je ook bij de overheden op bepaalde plaatsen milieu-bewuste mensen zitten, die vaak goed bezig zijn. Het is nu meer een zaak van schipperen omdat de mensen die bij de overheden voor het milieu opkomen, ook nog met andere belangen te maken hebben. Het gaat erom hoe je dat dilemma oplost. Sommige organisaties denken nog steeds dat ze het alleen-recht hebben om op te komen voor het milieu. Dat komt wel eens irritant over.'

De doelstelling van de vereniging (zie 3.4.2) is in vergelijking met het begin verbreed. In het begin werd het Waddengebied door de WV geïsoleerd benaderd, de medewerkers richtten zich toen hoofdzakelijk tegen maatregelen van de overheid. Nu komt de samenhang met andere milieu-problemen in tegenstelling tot vroeger wel in de doelstelling tot uiting.

Wat de doelgroep betreft richt de WV zich nu, behalve op rekreanten en overheden, steeds meer op bewoners en gebruikers (boeren, industrie, mensen die er werken) van het gebied.

De Waddenvereniging is niet alleen op nationaal nivo, maar ook op internationaal nivo bezig. Samen met buitenlandse milieu-organisaties, waaronder met name deense en duitse, verricht men politiek lobby werk, gericht op de EEG.

3.4.2 Doelstelling.

De doelstelling van de Waddenvereniging is het bevorderen van de belangstelling voor het Waddengebied en het streven naar een zo goed mogelijk behoud, herstel en beheer van de ekologiese, landschappelijke en cultuurhistoriese waarden van het gebied in het besef dat de mens een onderdeel van het ecosysteem is.

Met de belangen van de gebruikers van het gebied wordt rekening gehouden, voor zover ze verenigbaar zijn met de natuurlijke functies van het Waddengebied (ref. 1,2 en 3).

3.4.3 Mens-visie.

Over mens-visie is niets expliciet geschreven in de stukken van de WV die wij doorgelezen hebben (zie literatuurlijst). Uit de manier van werken in de beginjaren valt op te maken dat de Waddenvereniging dacht dat maatregelen van de overheid de enige bedreiging van het Waddengebied vormden. Die maatregelen worden door mensen genomen en zullen door mensen dus beïnvloed en veranderd kunnen worden, dacht de vereniging.

De inrichting van de maatschappij en de maatschappelijke structuren waren als zodanig geen onderwerp van kritiek. Later is de Waddenvereniging de invloed van de mens op de problemen enigszins gaan relativiseren. De economiese recessie en de daarmee gepaard gaande werkeloosheid heeft onder meer haar invloed laten gelden.

Maar, zegt Noortje van Leeuwen, de structuren waar we nu mee te maken hebben zijn door mensen zelf gemaakt en daar zullen mensen dus ook weer verandering in moeten brengen. Volgens Noortje moet de vereniging mensen die een negatieve invloed hebben op het milieu, dit in laten zien en ze ervan overtuigen dat het anders kan. Zij wil mondigheid van mensen nastreven, zodat ze verantwoordelijkheden kunnen nemen in deze maatschappij. Dit staat voor Noortje niet gelijk aan totale vrijheid van de mens. De overheid kan

volgens N. van Leeuwen sturend optreden door mensen beperkingen op te leggen die milieuvriendelijk gedrag versterken.

3.4.4 Maatschappij-visie.

De Waddenvereniging heeft geen uitgesproken mening over waar het heen moet met deze maatschappij. Zij komt op voor behoud van het Waddengebied, maar maatschappijkritiek daar houdt men zich een beetje vanaf. Dat blijkt ook wel uit het ledenbestand. Mensen die lid zijn variëren in politiek stemgedrag van rechts en liberaal tot zeer links (ref. 1). De zeer actieve leden hebben meest een linkse instelling.

De Waddenvereniging spreekt zich uit, en zet zich in, voor mens- en milieu-vriendelijk werk en energiebesparing (ref. 4).

N. van Leeuwen vindt dat de overheid een decentraliserend beleid moet voeren. De eenheden waaruit de maatschappij volgens Noortje bestaat (eenheden variërend van huishoudens tot bedrijven), moeten richtlijnen krijgen van de overheid. Daarbinnen moeten ze hun eigen beleid kunnen maken, aldus van Leeuwen. De overheid zou dan grenzen moeten stellen met behulp van wetten en milieunormen.

3.4.5 Wijze waarop de Vereniging tot Behoud van de Waddenzee aan een oplossing van de milieu-problemen denkt bij te dragen.

De Waddenvereniging wil onder meer een wettelijk kader en instrumentarium scheppen in overeenstemming met de doelstelling. Daartoe wil zij (in)direkt politieke en juridische acties voeren, de achterban mobiliseren in actie en samenwerking, actiegebonden voorlichting en edukatie bedrijven op alle mogelijke manieren met het uiteindelijke doel dat mensen zich bewust worden van het belang van het Waddengebied en de noodzaak inzien van bescherming ervan (ref. 1).

Noortje van Leeuwen vindt persoonlijk dat de slogan 'terug naar de natuur' niet als dé oplossing voor de milieuproblemen kan worden gezien, evenmin als kleinschaligheid. Zij vindt de wereld zo kompleks, dat kleinschaligheid niet als oplossing voor alles door te voeren is. Het gaat volgens Noortje om mens- en milieu-vriendelijk ondernemen. Beperkte vervuiling zul je daarbij altijd houden.

3.4.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag.

De Waddenvereniging besteedt volgens Noortje van Leeuwen niet optimaal aandacht aan factoren die van invloed zijn op milieu-vriendelijk gedrag. Het wordt wel geprobeerd, maar niet iedereen is er zich bewust van dat andere factoren naast milieubesef, van invloed zijn op milieu-gedrag. Als factoren noemt Noortje onder andere:

- . de mogelijkheden die mensen hebben om een bepaald milieu-vriendelijk gedrag te vertonen.
- . de eigen betrokkenheid van mensen bij het probleem en de oplossing daarvan.
- . straf- en beloningsmaatregelen.

De manier waarop de Waddenvereniging rekening houdt met een aantal determinanten van milieu-gedrag is bijvoorbeeld het betrekken van de doelgroep bij de activiteiten van de vereniging. De WV komt ook met initiatieven en blijft niet steken in het alleen maar tégen dingen zijn. Tevens probeert de Waddenvereniging voorwaarden te realiseren die nodig zijn om gedrag mogelijk te maken. Zo zal de WV bijvoorbeeld mensen helpen met het aanvragen van subsidies. De vereniging streeft ernaar mensen voor milieuvriendelijk gedrag te belonen. Bijvoorbeeld op morele of economische wijze.

3.4.7 Edukatie.

De WV doet meer aan voorlichting dan aan edukatie. Binnen het totaal van activiteiten neemt voorlichting een grote plaats in.

Van de 24 betaalde krachten die de Waddenvereniging in dienst heeft, werken er 4 full-time aan edukatie en voorlichting. Er is een publieksvoorlichter, een koördinator voor voorlichting, een redakteur van het Waddenbulletin en een persoon voor pers en publiciteit.

Daarnaast besteden nog 10 betaalde krachten ongeveer een derde van hun tijd aan edukatie en voorlichting. Zij werken bijvoorbeeld aan de inhoudelijke kant van problemen en aan oplossingen daarvoor. Daarnaast moeten zij dit aan het publiek 'verkopen' (ref. 1).

Wat vrijwilligers betreft, er zijn tien voorlichtingswerkgroepen met elk ongeveer 30 personen. In totaal heeft de Waddenvereniging ongeveer 450 leden.

3.4.8 Doel van natuur- en milieu-edukatie.

De Waddenvereniging wil met edukatie en voorlichting begrip kweken bij bewoners, bezoekers, overheden en gebruikers van het Waddengebied voor de kwetsbaarheid van dit gebied en voor de noodzaak van beperkende maatregelen voor activiteiten in dit gebied.

De WV wil mensen de noodzaak in laten zien van beperkende maatregelen die bedreigende activiteiten tegengaan.

Verder wil men wijzen op initiatieven die milieu-vreindelijk zijn (ref.1 en 3).

3.4.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Doelgroepen van de Waddenvereniging zijn:

- bewoners van het Waddengebied
- gebruikers en bezoekers van het Waddengebied

- beleidsvoorbereiders, -vormers en -uitvoerders
- het nederlandse volk en de internationale organisaties, met name duitse en deense.
- leden van de Waddenvereniging

3.4.10 Edukatief beleid.

De Waddenvereniging voert een voorlichtings- en edukatie-beleid dat formeel door het bestuur bepaald wordt. De voorlichtingswerkgroepen, die vier vaste edukatie- en voorlichtingskrachten en nog een handje vol vrijwilligers schrijven notities waarover het bestuur uiteindelijk een beslissing neemt.

Het algemeen bestuur is volgens N. van Leeuwen echter niet zo deskundig op het gebied van edukatie en voorlichting, waardoor het vaak als een sluitpost gezien wordt.

Er staat over edukatie niet zoveel op papier. Er zijn wel diskussienotities. De voorlichtingswerkgroepen hebben onderling veel overleg en wisselen ervaringen uit. Daar kun je volgens Noortje wel een beleid in zien, alleen staat het niet altijd zo op papier.

3.4.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

De Waddenvereniging organiseert niet veel edukatieve activiteiten, zij doet voornamelijk aan voorlichting. De edukatieve activiteiten houden scholing van actieve leden in en verder doen vrijwilligers veel aan edukatie in de zomer op de Waddeneilanden.

Het onderwerp van eerder genoemde scholingen kan inhoudelijke informatie over de milieu-problematiek met betrekking tot het Waddengebied zijn, maar het kan ook over voorlichtingskundige activiteiten gaan. Wat betreft voorlichting: dit vindt plaats in de vorm van lezingen, dia-series vertonen, tentoonstellingen, publikaties en het Waddenbulletin.

De werkgroep Werk aan de Wadden heeft ook een taak op voorlichtings- en edukatiegebied. Deze werkgroep heeft vaak langdurige kontakten met de doelgroep en wijst mensen op de milieukant van hun werkzaamheden (ref. 1,3 en 4).

Onderwerpen van activiteiten zijn alle mogelijke items die met het Waddengebied te maken hebben, wat betreft de milieu-aspekten dan. Deze onderwerpen kunnen variëren van natuurbehoud tot vervuiling van water, bodem, chemies afval en landbouw (ref. 1).

3.4.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten.

Het evalueren van materiaal en activiteiten gebeurt te weinig volgens Noortje van Leeuwen. Bepaalde activiteiten zoals die van de voorlichtingswerkgroepen worden wel ge-evalueerd. Materialen voor scholen worden echter zelden bekeken op het effect dat ze hebben. Alleen aan de hand

van de verkoopcijfers kun je zien welke dingen goed in de markt liggen, maar dat hoeft niets te zeggen over het effect ervan, aldus Noortje.

De reden dat er niet zoveel evaluaties plaatsvinden als zou moeten, is volgens van Leeuwen de hoeveelheid dingen die : altijd moeten gebeuren. Zolang er niemand is bij de Vereniging die op het belang van evaluaties hamert, gebeurt er niets door gebrek aan belangstelling, tijd en geld (ref. 1).

3.4.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten.

Het feit dat de Waddenvereniging voornamelijk aan edukatie doet, houdt een beperking in: de medewerkers hebben een kortdurend, of geen, rechtstreeks contact met het publiek. Volgens N. van Leeuwen wordt per onderwerp bekeken welke manier of methode het best geschikt is om voor edukatie of voorlichting te gebruiken. De manieren variëren van dia's en film tot lesmateriaal , folders en rapporten.

Didakties gezien is er geen vaste ordening in het materiaal van de WV. Iedereen stelt dingen naar eigen inzicht samen. Volgens Noortje wordt nu wel nagedacht over een centraal beleidsaangaande het maken van edukatief en voorlichtings materiaal.

De Waddenvereniging ordent materiaal wel per doelgroep. Iedere doelgroep moet vaak anders aangesproken worden volgens Noortje. Per onderwerp worden eenvoudige folders gemaakt, dit blijkt beter te werken dan een folder waarin van alles aangestipt wordt. Op die manier ordent de vereniging dus ook naar onderwerp.

Dat alles niet strak georganiseerd is wat betreft de manier van werken, houdt volgens Noortje van Leeuwen ook verband met het feit dat de WV met vrijwilligers werkt. Deze mensen moeten er plezier in blijven houden, daarom kun je ze niet van alles opleggen. Er moet plaats zijn voor eigen initiatief.

De Waddenvereniging probeert met konkrete voorbeelden mensen aan te spreken en hen initiatieven voor te houden. Dat is niet bij elk onderwerp even makkelijk te realiseren (ref. 1).

Volgens Noortje kunnen belangenorganisaties van bepaalde groepen in het Waddengebied veel effectiever werken wat het aanbieden van handelingsperspektieven betreft. De WV richt zich daarom ook op die belangenorganisaties.

3.4.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten.

Er zijn geen standaard regels volgens welke vrijwilligers zich moeten gedragen bij edukatieve en voorlichtingsactiviteiten. Wel wordt erop gelet dat het gezicht, dat de diverse groepen van de WV naar buiten toe presenteren, hetzelfde is over de hele linie.

Noortje van Leeuwen verwacht van begeleiders van eduka-

tieve activiteiten dat zij met groepen kunnen werken en een band kunnen onderhouden met het Waddenhuis. De afstand tussen vrijwilligers en het Waddenhuis is eigenlijk te groot zegt Noortje. Activiteiten die landelijk georganiseerd worden sluiten niet altijd aan bij de activiteiten van de mensen in de regio.

Voordat vrijwilligers aan edukatie gaan doen krijgen zij geen aparte training. Wel zijn er allerlei scholingen die voor actieve leden en begeleiders toegankelijk zijn.

3.4.15 Samenvatting en discussie.

De Waddenvereniging is van oorsprong een aktievereniging. De WV is zeer pragmatisch bezig en dat komt in de doelstelling natuurlijk tot uiting. De WV heeft een beperkt werkterrein, het Waddengebied langs de kusten van Nederland, Duitsland en Denemarken. De vereniging streeft in het kort gezegd naar behoud, beheer en herstel van dit gebied. In eerste instantie was de WV vooral op de overheid gericht met haar akties. Nu richt de vereniging zich met akties ook op bewoners en gebruikers van het Waddengebied.

Wat de overheden betreft, wil de WV een wettelijk kader en instrumentarium beschikbaar laten komen, overeenkomstig de doelstelling. Dat probeert de WV te bereiken middels akties tegen overheden gericht. De vereniging wil machthebbers bepaalde eisen laten inwilligen. In die zin is de WV op strukturen gericht bezig. Machthebbers kunnen onder andere met behulp van wetten en beleidsaanbevelingen strukturele veranderingen doorvoeren.

Wat dat laatste betreft zou je de strategie van de Waddenvereniging een machtsstrategie kunnen noemen.

De middelen die de WV hanteert zijn geweldloos en variëren van rapporten maken en alternatieve plannen opstellen tot handtekeningen akties en demonstraties. Belangrijk voor het succes van dergelijke akties is kennis van zaken en steun van de bevolking.

De Waddenvereniging hanteert tevens een normatief-reëdukatieve strategie om er zorg voor te dragen dat de eisen die men stelt ondersteunt worden door een brede groep van mensen. Noortje van Leeuwen zegt in het interview dat zij de maatschappij ziet samengesteld uit een aantal eenheden. Een uitgangspunt dat ook bij de normatief-reëdukatieve strategie is terug te vinden. De WV ziet de maatschappij niet als een verzameling individuen, maar als een verzameling van belangengroepen (machthebbers, bewoners, industrie, etc.). De belangengroepen wil de vereniging elk op een bepaalde manier benaderen. Een manier die het beste aansluit bij de belangen van de betreffende groep.

Aangrijpingspunten die de WV voor genoemde strategieën gebruikt zijn 'strukturen' (voor de machtsstrategie); 'houding' en 'gedrag' (normatief-reëdukatieve strategie). De gedachte bij de WV is dat allereerst via strukturele veranderingen negatieve ontwikkelingen in het Waddengebied afgewend moeten worden. Dit is een eerste vereiste voor het bereiken van de doelstelling. Daarnaast is het werken aan de mentaliteit van de betrokkenen een noodzakelijke aanvulling op het werken aan strukturen.

Het veranderen van de mentaliteit van mensen komt de laatste jaren steeds meer naar voren in het beleid van de WV omdat de vereniging ondervonden heeft dat algemene belangen - hier dus behoud van het Waddengebied - heftig doorkruist kunnen worden door persoonlijke belangen, zoals bijvoor-

beeld het willen hebben van werk.

De groene aktievereniging die de Waddenvereniging in het begin was, veranderde in de loop van de tijd steeds meer in een vereniging die relaties is gaan leggen tussen bedreigingen van het Waddengebied en de inrichting van onze samenleving.

De WV ontdekte bijvoorbeeld dat structurele veranderingen als 'geen milieuvervuillende industrie in het Waddengebied' alleen doorgevoerd kunnen worden als de vereniging daar alternatieven tegenoverstelt, bijvoorbeeld in de vorm van mens- en milieuvriendelijke werkgelegenheid. De werkgroep Werk aan de Wadden is daar druk mee bezig.

Maatschappelijke achtergronden van de achteruitgang van het milieu worden alleen bij akties betrokken als het duidelijk is dat zij met de bedreiging van het Waddengebied te maken hebben. Maatschappelijk bewustzijn van mensen is geen doel van de akties van de WV. Het gaat altijd om konkrete zaken die in of buiten het Waddengebied een positieve of negatieve invloed op het gebied hebben.

Noortje van Leeuwen zegt in het interview dat de WV volgens haar rekening houdt met factoren die van invloed zijn op milieuvriendelijk gedrag van mensen.

Dat kan zo zijn, maar ons inziens wordt tijdens edukatieve en voorlichtings activiteiten veelal alleen de nadruk gelegd op de uniciteit van het Waddengebied.

De Waddenvereniging benadrukt vaak het natuuraspekt. Bij gerichte voorlichting aan boeren stemt de WV haar voorlichting wel af op de omstandigheden van de boeren. Meestal heeft de WV niet veel kontakt met deelnemers aan edukatie en dus kan de vereniging niet veel controle uitoefenen op de verwerking van de aangeboden informatie.

In het interview geeft N. van Leeuwen aan dat de WV de mensen een handelingsperspektief biedt. Mensen kunnen bijvoorbeeld deelnemen aan akties en zij kunnen meewerken aan milieuvriendelijke alternatieven voor de landbouw.

Wij vragen ons af op welke manier de WV mensen voor deze activiteiten benaderd en hen stimuleert tot aktie.

Gezien de kortstondige en vaak vluchtige relatie met de doelgroep lijkt ons dat heel moeilijk. Maar waarschijnlijk wil de WV dat juist niet zelf doen, maar via allerlei belangenorganisaties die dicht bij de mensen staan.

Hoewel we niet uitputtend op de hoogte zijn van scholingsactiviteiten voor aktieve vrijwilligers van de WV, viel het ons op, dat in een aantal aankondigingen voor scholingen vooral technies voorlichtingskundige onderwerpen aan bod kwamen. Daarmee bedoelen we dingen als 'hoe maak ik een diaserie', 'hoe zet je een goede tentoonstelling op' en dergelijke. Dat is heel nuttige informatie, maar ons inziens zou het goed zijn als er ook aandacht besteed zou worden aan meer fundamentele zaken als 'wat wil je bereiken met je doelgroep', 'wat kun je bereiken met voorlichting', 'hoe stem ik doel, doelgroep en methode op elkaar af'. Op deze manier kan wellicht voorkomen worden dat veel energie in een projekt gestoken wordt, terwijl er weinig kans op het bereiken van de doelstelling is.

Om te weten te komen of de doelstelling bereikt is, is e-valueren noodzakelijk. Daaraan zou de WV meer aandacht kunnen besteden.

Een laatste opmerking betreft het edukatie beleid van de WV. De vereniging heeft een beleid voor edukatie, op de uitvoering van dat beleid heeft de vereniging niet veel zicht. Vrijwilligers die met voorlichting bezig zijn, hebben onderling regelmatig overleg en zij bouwen op die manier dus deskundigheid op. Het is jammer dat het landelijk buro het opbouwen van die deskundigheid niet beter begeleid.

Natuurlijk is het niet zo vreemd dat een vereniging met zoveel verschillende werkzaamheden, voornamelijk gericht op aktie voeren, andere prioriteiten legt.

Maar ook als de WV edukatie voornamelijk als aktie ondersteunend ziet, is een goed edukatie beleid noodzakelijk om van resultaat verzekerd te kunnen zijn.

3.5 Stichting voor Milieu-Edukatie.

Voor de Stichting voor Milieu-Edukatie interviewden wij Willem Hoogendijk, medewerker bij de stichting. Het interview werd op 25 augustus 1983 gehouden en duurde ongeveer 1,5 uur.

3.5.1 Geschiedenis.

In 1975 werd de Stichting voor Milieu-Edukatie (SME) opgericht. Aanleiding voor de oprichting was een reizende energie tentoonstelling die gerund moest worden. De mensen die dit op zich namen kwamen uit aktiegroep Strohalm en uit de anti-kernenergie beweging. Zij waren tot de konklusie gekomen dat, gezien de milieuproblemen waar we nu mee te maken hebben, milieu-edukatie bedrijven het enige is wat zij kunnen doen. Want, zegt Willem Hoogendijk, jammer genoeg kunnen wij geen oplossing bieden voor de huidige problemen.

De medewerkers van SME maken (les)materiaal voor scholen, vormingswerk en milieu-edukatieve instellingen (ref. 2).

In het begin werd de Stichting voor Milieu-Edukatie gevormd door een kleine groep mensen die een TAP-baan (Tijdelijke Arbeids Plaats) bij de Stichting hadden.

Veel veranderingen in doel (3.5.2), doelgroep (3.5.8), aandachtsveld (3.5.10) en werkwijze (3.5.12) hebben niet plaatsgevonden.

Pas in 1980 is men bij SME professioneler gaan werken volgens Willem Hoogendijk, en liet de Stichting de moeilijkheden die met een start en met vrijwilligers gepaard gaan achter zich. Hoogendijk vindt dat SME nu iets minder vanuit verontwaardiging werkt dan in het begin. Volgens hem probeert SME zo objectief mogelijk informatie te verschaffen en wil zij niet al te polariserend werken.

Aandachtsvelden van SME zijn energie, afval en ekologie (ref. 1).

3.5.2 Doelstelling.

De doelstelling van SME is het op gang brengen van een proces van zich-informereren, met daaraan gekoppeld een nadere bewustwording van de eigen positie in de maatschappij en van de eigen mogelijkheden om mee te helpen aan een oplossing van de milieuproblemen en de maatschappelijke knelpunten die deze (mede)veroorzaken. Ook streeft SME naar het ekologiseren van de politiek en het politiseren van de ekologie (ref. 1 en 3).

3.5.3 Mens-visie

De Stichting voor Milieu-Edukatie vindt dat de mens vervreemd is van de natuur en dat de mens vijandig tegenover die natuur staat. Historiese ontwikkelingen zouden daarvoor verantwoordelijk zijn (ref. 4 en 5).

De natuurvijandigheid heeft volgens SME maatschappelijke oorzaken, het is niet het direkte gevolg van een tekort aan aandacht

en inzicht.

De stichting vindt dat mensen maatschappelijke vragen uit de weg gaan en dat mensen geen pogingen ondernemen om verandering in de huidige situatie te brengen (ref. 4). Vooral mensen die de dienst uitmaken ontbreekt het aan besef over de werkelijke toestand volgens W. Hoogendijk.

SME ziet wel een rol voor mensen weggelegd om structuren te veranderen (ref. 1). Daartoe moet onder andere wetenschap gepopulariseerd worden en moeten mensen invloed kunnen uitoefenen bij besluitvorming. (ref. 4).

Het feit dat mensen invloed uit kunnen oefenen op structuren wil volgens SME niet zeggen dat mensen allen in dezelfde mate verantwoordelijk zijn voor de huidige structuren (ref. 1).

3.5.4 Maatschappij-visie.

Onze samenleving is zo georganiseerd dat milieu-vriendelijk handelen vaak niet mogelijk is, aldus SME in haar folder (ref. 2). SME vindt dat ons systeem, waarvan de economie op eenzijdige groei gericht is, de mens de natuur laat uitbuiten en ook de mens aan zich ondergeschikt maakt. SME legt dan ook niet zozeer de nadruk op gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor onze omgeving en de natuur, maar op de maatschappelijke oorzaken van het milieu-probleem (ref. 5).

SME wil naar een maatschappij die een economies systeem heeft dat zich richt naar grenzen die het milieu stelt (ref. 1 en 4). Een economie, zegt Hoogendijk, die het liefst gebaseerd is op gezamenlijke besluitvorming van alle mensen, zodat niet de machtigen een grote groep eronder zullen houden .

3.5.5 Wijze waarop de Stichting voor Milieu-Edukatie aan een oplossing van de milieuproblemen denkt bij te dragen.

De milieu ellende wordt door SME gezien als een ziekte van de maatschappij. Een oplossing voor de problemen moet volgens de stichting gezocht worden in maatschappelijke veranderingen. SME vindt overigens dat er van oplossingen van het milieu-probleem voorlopig geen sprake is. De uiteindelijke oplossing ligt volgens Schroevers (ref. 4) nog te ver weg.

Om een bijdrage te leveren aan een verandering van mentaliteit en structuren probeert SME zowel de ekologiese als de maatschappelijke achtergronden van de milieuproblematiek duidelijk te maken. De stichting wil laten zien dat mensen invloed uit kunnen oefenen via onder andere inspraak en acties bij politieke besluitvorming.

Het moeilijke daarbij is dat SME tegelijkertijd ^{op} de beperktheid van de invloed van mensen wil wijzen (ref. 4).

3.5.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag.

De Stichting voor Milieu-Edukatie gaat er niet vanuit dat milieu-besef automaties tot milieu-bewust handelen leidt.

Willem Hoogendijk noemt een aantal factoren op die volgens hem milieu-gedrag beïnvloeden. Bijvoorbeeld de houding van invloedrijke mensen, het gedrag van de groep om mensen heen, het kostenaspect van maatregelen. Volgens Hoogendijk besteedt SME aandacht aan deze factoren bij het maken van edukatief materiaal. SME laat het milieu los als mensen die zij willen bereiken met andere dingen bezig zijn, bijvoorbeeld met werkgelegenheid. SME sluit aan bij waar mensen mee bezig zijn en stuurt aan op het samen peuteren aan structuren (ref. 1).

3.5.7 Edukatie.

De Stichting voor Milieu-Edukatie, de naam zegt het al, is een edukatieve instelling. Op het ogenblik worden er vijf volledige arbeidsplaatsen bezet door meer dan 5 personen. 350% van de totale arbeidstijd wordt besteed aan edukatie, de andere 150% gaat op aan administratief werk en aan zakelijk management.

Behalve betaalde krachten werken er ook tien vrijwilligers, die met elkaar, per week, zo'n 40 uur van hun tijd aan edukatie besteden (ref. 1).

3.5.8 Doel van milieu-edukatie.

SME wil politieke emancipatie van mensen bewerkstellingen. Mensen moeten de oorzaken van de problemen onderkennen en begrijpen. SME hoopt dat dit inzicht het bewust maken van keuzes voor de toekomst mogelijk maakt.

Met edukatie wil de stichting de ecologie politiseren en de politiek ekologiseren. Het gaat SME niet alleen om politieke emancipatie van mensen, zij wil ook aandacht schenken aan het verspreiden van ekologiese denkbeelden.

3.5.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Doelgroepen van SME zijn de basis- en middelbare scholen, vrouwen in de traditionele vrouwenorganisaties, docenten, vormingswerkers, aanstaande docenten, het algemene publiek en de natuur- en milieu-werkers (ref. 1).

3.5. 10 Edukatief beleid.

SME voert geen officieel edukatie beleid. Het meeste werk wordt voornamelijk ad hoc gedaan (ref. 1).

De reden daarvan is volgens Willem Hoogendijk dat SME van verschillende kleine geldstromen afhankelijk is. Komt er ergens geld vrij, dan dient SME een aanvraag in als de opdracht enigszins in haar straatje ligt. Omdat SME exemplaries (zie 2.3.2.2) werkt maakt het niet zo veel uit aan welk project gewerkt wordt.

Verder is het gevoerde officieuze beleid afhankelijk van ideeën van medewerkers; van verzoeken van de doelgroep om iets bepaalds te maken en van lacunes die er zijn op edukatief gebied (ref. 1)

Volgens Willem Hoogendijk is er wel een soort ongeschreven beleid, maar dat wordt volgens hem te weinig expliciet gemaakt.

3.5.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

De Stichting voor Milieu-Edukatie is een tweede lijns organisatie die eduaktief materiaal maakt, maar het zelf niet gebruikt. Er is geen opsomming van edukatieve activiteiten te geven omdat men zelf geen cursussen en dergelijke organiseert. Het materiaal dat SME maakt is zeer verschillend en varieert van spellen tot lespakketten.

De onderwerpen die aangesneden worden kunnen maatschappelijke items zijn, zoals bijvoorbeeld de beperktheid van de techniek en de positie van de overheid. Maar ook ekologiese onderwerpen komen aan bod. Dan wordt wel de link naar de maatschappij gelegd.

3.5.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten.

Evalueren van materiaal van SME gebeurt wel, maar het gebeurt volgens Willem te weinig. De reden daarvan is, zegt Willem Hoogendijk, dat SME een kleine organisatie is en niet veel tijd en geld heeft om evaluaties uit te voeren. Soms worden evaluatie formulieren met het materiaal meegestuurd, maar het verwerken daarvan kost ook weer tijd.

3.5.13 Manier van werken tijdens de edukatieve activiteiten.

SME werkt voornamelijk met schriftelijk materiaal, zoals spellen en lessen en dergelijke. Ook maakt men er wel dia's en houden medewerkers af en toe praatjes.

In het materiaal dat SME maakt is een bepaalde ordening te onderscheiden. SME probeert verdieping en inzicht in achterliggende oorzaken van de milieuproblemen langs de volgende fasen te bereiken (de volgorde kan veranderen):

- fase 1- Het mensen bijbrengen van technische en wetenschappelijke kennis.
- fase 2- Relativering van de daarmee te bereiken oplossingen.
- fase 3- Inzicht in samenhang met andere belangen.
- fase 4- Zicht op lange termijn problemen, bewustwording van maatschappelijke oorzaken, de wil daar wat aan te doen.
- fase 5- Het afwegen van korte- en lange termijnbelangen: weer terug naar konkrete problemen.

Waarom deze ordening gehanteerd wordt weet Willem Hoogendijk niet.

SME wil met haar materiaal een dialoog tussen deelnemers en begeleiders bevorderen. Een autoritaire manier van lesgeven staat het SME niet voor ogen.

3.5.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten.

Als tweede lijns organisatie heeft SME weinig invloed op hoe

begeleiders met het materiaal omgaan. Soms worden er door SME besprekingen georganiseerd met docenten die SME-materiaal gebruiken.

3.5.15 Samenvatting en discussie.

De Stichting voor Milieu-Edukatie is opgericht om mensen op edukatieve wijze voor te lichten over problemen die betrekking hebben op het leefmilieu en de menselijke activiteiten in onze samenleving.

SME gaat daarbij uit van een tegenstelling tussen de mens en de natuur. Edukatie wordt gebruikt om mensen te emanciperen en om mensen duidelijk te maken hoe onze samenleving funktioneert. Als ingang voor edukatie neemt SME meestal de milieu-problematiek.

Milieu-edukatie zoals SME het bedrijft is een vorm van maatschappelijke edukatie. De samenstellers van het edukatieve materiaal gaan niet van de natuur uit, maar van de maatschappij waarin mensen leven. SME richt zich met edukatie op de gemeenschap, niet op de individuele mens. Als oorzaken van de milieuproblematiek ziet de Stichting niet de mens maar de maatschappelijke structuren. Deze zijn weliswaar door mensen zelf gemaakt, maar niet iedereen heeft nu evenveel invloed op deze structuren. Mensen hebben volgens SME vaak geen grip op de situatie.

De strategie die SME volgt is een normatief-reëdukatieve strategie. SME volgt daarbij de exemplarische methode (zie 2.3.2.2) om mensen bewust te maken van de manier waarop onze samenleving is ingericht. Medewerkers willen in het lesmateriaal aansluiten bij wat mensen het meest bezighoudt. Dat is een belangrijk uitgangspunt bij de normatief-reëdukatieve strategie.

SME heeft geen invloed op de manier waarmee mensen met het materiaal van de Stichting omgaan. Het kan zijn dat alleen gedeeltes uit het materiaal gebruikt worden en daardoor gaat een eventuele zorgvuldige opbouw van het materiaal verloren. Als tweede lijns organisatie kun je veel ideeën hebben over didactische methoden, het blijft moeilijk daar invloed op uit te oefenen in de praktijk.

Een goed contact tussen de Stichting en docenten van scholen waar het materiaal gebruikt wordt zal nodig zijn om ervoor te zorgen dat de ideeën van de Stichting aansluiting vinden bij docenten.

Aangrijpingspunten die SME bij de normatief-reëdukatieve strategie hanteert zijn 'groepen', 'houding' en 'emancipatie'. 'Groepen' omdat mensen groepsgericht worden benaderd. SME heeft aandacht voor waarden en normen die er in de groep heersen en speelt daar met haar materiaal op in, volgens Hoogen-dijk.

'Emancipatie' omdat SME wil dat mensen een samenhang ontdekken tussen milieuproblemen, de samenleving en de positie waarin mensen verkeren. De Stichting wil een bewustwordingsproces bij mensen op gang brengen in de hoop dat mensen bewust keuzes maken voor de toekomst, voor zover keuzes mogelijk zijn. Dat is wat men bij SME het ekologiseren van de politiek noemt. Politiek slaat niet op partij-politiek, maar op keuze momenten. Ook streeft SME het politiseren van de ecologie na. Milieugroepen ontbreekt het volgens SME vaak aan een maatschappijkritische houding.

'Houding' omdat SME de milieubetrokkenheid van mensen wil vergroten.

De afstand tussen de samenstellers van edukatief materiaal en onderwijsontvangenden is bij SME erg groot. Evaluatie is in die situatie ekstra belangrijk. Het is vreemd dat SME die zo duidelijk een doel voor ogen heeft en probeert doel, inhoud en methode van edukatie op de doelgroep af te stemmen, niet zwaarder tilt aan evaluatie dan tot nu toe blijkt. Door een intensiever kontakt met eerste lijners kan SME in ieder geval overzien of hun ideeën aansluiten bij de doelgroep.

3.6 Vereniging Milieu-Defensie.

Voor de Vereniging MilieuDefensie interviewden wij Wytzia de Savornin Lohman (koördinatrice) en Manus van Brakel (medewerker op het werkveld voeding en derde wereld). Het interview werd op 23 augustus 1983 gehouden en duurde anderhalf uur.

3.6.1 Geschiedenis.

De Vereniging MilieuDefensie (VMD) is in 1972 opgericht uit verontrusting over de wijze waarop mensen bezig zijn het welzijn op deze wereld voor henzelf en voor het nageslacht te vernietigen (ref. 22).

In het begin van haar bestaan pakte VMD van alles aan, zij wilde de aandacht van mensen richten op wat er mis was met het milieu. Later ging Vereniging MilieuDefensie wetenschappelijk onderzoek doen naar allerlei aspecten van vervuiling. Daarna kwam een fase waarin een aantal medewerkers beseften dat het aantonen van vervuiling en het aangeven van alternatieven niet voldoende is. VMD ging daarom druk uitoefenen op overheden om bepaalde veranderingen doorgevoerd te krijgen (ref. 20).

De officiële doelstelling van VMD (3.6.2) is sinds de oprichting niet veranderd. Het is echter zo'n algemene doelstelling, dat afbakening van het werkterrein van VMD een logies gevolg is.

De Vereniging MilieuDefensie richt zich voornamelijk op de industriële samenleving, en belicht de maatschappelijke aspecten van de milieuproblematiek. VMD is sterk op het productie aspect gericht van onze samenleving.

De doelgroep van VMD werd in het begin vooral gevormd door beleidsbepalers. Nu is VMD ook gericht op de burgerij en de publieke opinie. De reden van de verbreding van de doelgroep hangt samen met eerder genoemde veranderingen. Wanneer een organisatie onderzoek verricht en daarmee druk uit wil oefenen op overheden, dan richt ze zich al snel op beleidsbepalers. Als een organisatie zich ook bezighoudt met de maatschappelijke aspecten van de milieuproblematiek en met ondersteuning van acties, dan richt de organisatie zich vanzelf meer op burgers (ref. 20).

3.6.2 Doelstelling.

De doelstelling van de Vereniging MilieuDefensie luidt: Een bijdrage leveren aan het oplossen van milieuproblemen in de ruimste zin van het woord.

3.6.3 Mens-visie.

De mens wordt door VMD als individu niet verantwoordelijk gesteld voor de milieuproblemen (ref. 21 en 20). Er zal bij mensen wel een mentaliteitsverandering moeten

plaatsvinden volgens VMD. Maar die heeft geen effect als niet ook het beleid van overheden en belangengroepen verandert (ref. 20).

Problemen wil VMD niet eenzijdig vanuit het individu benaderen, want de maatschappelijke structuren maken het de mens onmogelijk om milieuvriendelijk te handelen, aldus VMD.

3.6.4 Maatschappij-visie.

De Vereniging MilieuDefensie ziet de huidige maatschappij als een produktie- en konsumptie gerichte samenleving, waarin mensen kiezen voor materiële welvaart boven immaterieel welzijn.

Het gevolg is volgens VMD een omhooggaande konsumptie- en produktiespiraal. Die spiraal wordt gestimuleerd door moderne grootschalige industrie. VMD vindt dat een technokratische elite de samenleving en de wetenschap misbruikt en benadeelt. Ook zegt VMD dat bij politieke besluitvorming technokratische-ekonomiese criteria steeds vaker de doorslag geven.

De genoemde ontwikkelingen zijn volgens VMD katastrofaal en gaan ten koste van onszelf en de natuur.

De vereniging twijfelt er ernstig aan of onze maatschappij wel democraties funktioneert. Als symptoom voor het slechte functioneren van die democratie ziet VMD onder andere de steeds verder gaande centralisatie (ref. 22).

Volgens Wytzia en Manus moet Vereniging MilieuDefensie alleen daar ingrijpen, waar zij vindt dat het milieu geschaad wordt.

De ideale maatschappij volgens VMD is een maatschappij waar het handelen van de mens gebaseerd is op kollektief belang, niet op eigen belang (ref. 21).

3.6.5 Wijze waarop de Vereniging MilieuDefensie aan een oplossing van de milieuproblemen denkt bij te dragen.

De strategie van VMD is gebaseerd op vijf punten, te weten (ref. 21 en 22):

- . het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek.
- . het verstrekken van informatie in de ruimste zin van het woord aan leden en aan organisaties die betrokken zijn bij de problematiek.
- . het verkrijgen van gerechterlijke uitspraken.
- . het beïnvloeden van besluitvorming in de milieuvraagstukken met alle daartoe geëigende en geoorloofde middelen.
- . het opbouwen van een tegenmacht op een aantal gebieden.

Dit laatste punt wordt door Wytzia en Manus als volgt toegelicht: een tegenmacht bouw je op door aansluiting te zoeken bij groepen en organisaties die te maken hebben met het strijdpunt van VMD. Als vereniging moet je proberen tegenstellingen te overbruggen om het gezamenlijke doel te kunnen bereiken. Dat betekent dus zoeken naar gemeenschappelijke punten om van daaruit met dezelfde eisen naar de overheid toe te stappen. Bij die tegenmacht opbouwen hoort ook des-

kundigheid opbouwen ter ondersteuning van de eisen van VMD (ref. 2).

MilieuDefensie wil dus zowel het beleid beïnvloeden als de mentaliteit van mensen veranderen. Zowel aktievoeren als onderzoek laten plegen. De prioriteit ligt bij het aktie voeren en bij het aktiveren van de achterban en het betrekken van de bevolking bij de huidige problemen.

3.6.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-bewust gedrag.

Milieu-besef leidt niet automaties tot milieu-gedrag volgens VMD (ref. 2).

Factoren die van invloed zijn op milieu-bewust gedrag zijn volgens Wytzia en Manus:

- . de maatschappelijke structuren
- . het sociale milieu
- . handelingsperspektief, het uitzicht hebben op resultaat.

Volgens Wytzia Lohman en Manus van Brakel besteedt VMD voldoende aandacht aan deze factoren. Zo wordt bij het organiseren van activiteiten door de medewerkers van VMD gekeken naar de omstandigheden waarin de doelgroep verkeert. Gaat MilieuDefensie in een arbeiderswijk aktie voeren, dan wordt er in ieder geval aandacht besteedt aan het kostenaspect van maatregelen die VMD bepleit.

De Vereniging MilieuDefensie wil niet voor anderen bepalen wat goed of fout is. Dat moeten mensen uiteindelijk zelf uitmaken volgens Wytzia en Manus.

3.3.7 Edukatie.

Edukatie is een integraal onderdeel van de werkwijze van VMD (ref. 2). Edukatie is aktieondersteunend. Het projekt Milieu en Huishouden van VMD staat hier los van. Milieu en Huishouden is een edukatief projekt, met een eigen doelstelling en werkwijze. Daarom wordt dat projekt in deze skriptie apart behandeld en niet samen genomen met de andere edukatieve activiteiten van VMD.

Behalve bij Milieu en Huishouden werkt er bij VMD niemand full-time aan edukatie. Er werken 20 betaalde krachten en er is volgens Wytzia en Manus geen schatting te geven van de hoeveelheid tijd die medewerkers aan edukatie en voorlichting besteden.

VMD heeft ongeveer 800 aktieve vrijwilligers, zij vormen 20 Milieu en Huishouden groepen en 40 kerngroepen. Hoeveel tijd mensen in de kerngroepen aan edukatie en voorlichting besteden is ook niet te zeggen. Vrijwilligers verrichten veel werk waar het landelijk buro geen overzicht over heeft (ref. 2).

3.6.8 Doel van milieu-edukatie.

Edukatie heeft voor VMD als doel zoveel mogelijk mensen be-

trekken bij de milieuproblemen en mensen motiveren om wat aan deze problemen te doen. Edukatie wordt door VMD gezien als een onderdeel van de andere activiteiten van de vereniging (ref. 20).

3.6.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Doelgroepen van VMD zijn de overheid (beleidsbepalers), de burgerij (meest huisvrouwen), de plaatselijke groepen en de publieke opinie.

De overheid wordt als beleidsvoorbereider en beleidsuitvoerder als een centrale doelgroep beschouwd. Beleid en beleidsvoornemens van nationale overheid, gemeentes en provincies neemt VMD regelmatig onder de loep. Ook het internationale beleid wordt in de gaten gehouden (ref. 22).

3.6.10 Edukatief beleid.

VMD voert geen apart edukatie beleid.

Wytzia Lohman en Manus van Brakel zeggen in het interview dat VMD geen edukatie beleid heeft omdat de verschillende werkvelden van VMD elk een verschillende aanpak vragen. Afhankelijk van de soort activiteiten wil VMD een middel en vorm voor edukatie kiezen.

MilieuDefensie wil zich niet vastleggen op edukatie gebied, want - zeggen Wytzia en Manus - in de praktijk groeit een beleid vanzelf wel.

3.6.11 Edukatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

De Vereniging MilieuDefensie geeft boekjes uit, informatie stencils, ze geeft scholingen over diverse onderwerpen. Ook worden telefonies adviezen gegeven. Behalve op het landelijk bureau doen de plaatselijke groepen ook veel aan edukatie en voorlichting (ref. 20). Die kerngroepen organiseren bijvoorbeeld tentoonstellingen of schrijven stukjes in plaatselijke kranten.

De onderwerpen van edukatie en voorlichting zijn energie, voedsel, chemies afval, hergebruik, huishouden en het milieu.

3.6.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten.

Akties worden door VMD geëvalueerd. Aangezien edukatie en voorlichting deel van acties uitmaken, worden die twee zaken ook geëvalueerd. VMD bekijkt tijdens evaluaties onder andere hoe bepaalde onderdelen van de actie zijn overgekomen op de doelgroep. Ook kijkt VMD of de actie aangesloten heeft bij de doelgroep. Diskussie over deze punten wordt in de vorm van een verslag aan de betrokken kerngroepen gepresenteerd. De groepen kunnen daar voor een volgende actie profijt van hebben, aldus Wytzia en Manus.

3.6.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten.

De methoden die VMD gebruikt om informatie over te dragen zijn velerlei. De vereniging gebruikt dia's, lezingen, tentoonstellingen, diskussies, video, lesmateriaal, schriftelijke informatie etcetera.

Degenen die het materiaal maken doen dit naar eigen inzicht. Er is dus geen vaste didaktiese ordening van het materiaal. VMD wil dat deelnemers actief bezig zijn, hoe dat gebeurt is afhankelijk van de activiteit.

VMD hecht veel belang aan het geven van een handelingsperspektief aan mensen. Het feit dat edukatie uit aktie voortkomt zegt al genoeg.

Afhankelijk van het onderwerp van aktie, van de doelgroep en van de mogelijkheden die de doelgroep heeft wordt bepaald wat een haalbaar handelingsperspektief is.

Deze manier van werken is vanzelf zo gegroeid volgens Wytzia en Manus.

3.6.14 Begeleiding van edukatieve activiteiten.

VMD verwacht van mensen die activiteiten begeleiden geen speciale vaardigheden. Soms zijn er scholingsdagen of bijeenkomsten waar ideeën over edukatie en voorlichting worden overgedragen aan kerngroepen.

Gezien de beperkte tijd en gezien het feit dat er een losse binding bestaat tussen het landelijk bureau en de plaatselijke groepen, kan VMD haast geen controle uitoefenen op kerngroepen. Het kan dus heel goed voorkomen dat leden van de kerngroepen dingen doen, waar VMD het totaal niet meeneemt is zeggen Wytzia en Manus.

3.6.15 Samenvatting en discussie.

Van het begin af aan heeft de Vereniging MilieuDefensie een zeer ruime doelstelling gehanteerd, namelijk 'een bijdrage leveren aan het oplossen van milieu-problemen in de ruimste zin van het woord'.

'Milieu' komt in de praktijk bij VMD neer op 'industriële samenleving'. De laatste jaren belicht VMD steeds meer de maatschappelijke kanten van de milieuproblematiek. De vereniging ziet steeds meer in dat sociale problemen samenhangen met milieuproblemen.

Naast het zich afzetten tegen negatieve ontwikkelingen ten aanzien van het milieu, geeft VMD ook alternatieven aan die het mensen mogelijk maakt oplossingen op korte termijn te realiseren. VMD wil tegelijkertijd duidelijk maken dat de mens een geringe rol speelt bij de huidige problemen. Als grootste boosdoener ziet VMD de huidige consumptie- en produktie-maatschappij.

Door middel van beleidsbeïnvloeding wil VMD bewerkstelligen dat machthebbers wetten en maatregelen in werking stellen die de achteruitgang van het milieu tegengaan en die milieuvriendelijk gedrag van mensen mogelijk maakt.

De edukatieve en voorlichtingsactiviteiten van VMD dienen ter ondersteuning van acties die VMD onderneemt.

VMD hanteert twee strategieën, een normatief-reëdukatieve en een machtsstrategie.

Overeenkomstig de normatief-reëdukatieve strategie ziet VMD de maatschappij als een samenleving die uit groepen mensen bestaat. Bij het voeren van acties en bij het informeren van mensen wil VMD rekening houden met de positie waarin mensen verkeren. VMD wil mensen handelingsperspektieven bieden die binnen de mogelijkheden van mensen liggen.

Aangrijpingspunten voor de normatief-reëdukatieve strategie zijn 'gedrag' en 'houding'.

'Gedrag' omdat VMD edukatie aan actie koppelt en mensen handelingsperspektieven biedt.

'Houding' omdat VMD aan een mentaliteitsverandering van mensen werkt.

Naast een normatief-reëdukatieve strategie gebruikt VMD ook een machtsstrategie. VMD richt zich namelijk op het beïnvloeden van machthebbers, onder andere via het houden van allerlei acties. Wij noemen dit een machtsstrategie (2.3.2.3). Aangrijpingspunt voor deze strategie is 'structuren'.

VMD probeert met geweldloze middelen deze strategie ten uitvoer te brengen.

In 3.6.5 werd vermeld dat VMD onder een tegenmacht wil opbouwen. Aan de ene kant zoekt VMD daarvoor aansluiting bij gelijkgestemden. Aan de andere kant probeert VMD macht uit te oefenen op beleidsbeïnvloeders. Dit is een situatie waarin van verschillende strategieën gebruikt gemaakt wordt (overreden en macht uitoefenen). Dat kan problemen opleveren als die stra-

tegieën niet duidelijk gescheiden worden ten aanzien van toekomstige medestanders (zie 2.3.4).

De nadruk ligt bij VMD op actie. Edukatie is daarbij meegenomen. Dit gegeven draagt ertoe bij dat er bij VMD geen apart edukatiebeleid is.

Wytzia en Manus zeggen in het interview dat VMD zich niet op een beleid wil vastleggen, omdat zoiets in de praktijk vanzelf wel groeit.

Dat kan inderdaad goed werken. Heel vaak blijkt echter dat mensen in de praktijk dingen op een bepaalde manier uitvoeren omdat ze niet beter weten. Van voorlichtingskundige theorieën, van didaktische methoden hebben ze soms nooit gehoord. Een beleid dat op zo'n manier vanzelf groeit, kan het nadeel hebben dat het effect van edukatie zeer gering is. Gering in vergelijking met een doelgericht tot stand gekomen edukatieve activiteit. Dat impliceert een beleid waarin uitgangspunten voor edukatie zijn opgenomen.

3.7 Het projekt Milieu en Huishouden van Vereniging Milieu-Defensie.

Voor het projekt Milieu en Huishouden (M en H) interviewden wij Gery van Nieuwkoop, buromedewerkster van Milieu en Huishouden. Het gesprek vond op 6 september 1983 plaats en duurde 1 uur.

3.7.1 Geschiedenis.

De initiatiefnemer voor het opzetten van het projekt Milieu en Huishouden was J. Booijs. Hij heeft het projekt bij VMD opgezet omdat hij het milieuvraagstuk wilde aanpakken vanuit iets dat dicht bij mensen zou staan. Dat was dus het huishouden, en in 1976 ging het projekt van start.

In het begin legde M en H vooral de nadruk op hoe voorlichting over het milieu aan anderen gegeven zou kunnen worden. Een kadertraining dus, met de bedoeling dat kursisten na de cursus hun kennis over het milieu op voorlichtingskundige wijze door zouden geven (ref. 1). Nu gaat het bij M en H meer om het inhoudelijke aspekt van het milieu-probleem en wordt voorlichting daar aan vast gekoppeld.

3.7.2 Doelstelling.

Het projekt Milieu en Huishouden wil mensen bewust maken van de milieuproblemen die zij thuis, op het betaalde en onbetaalde werk en in de woonomgeving tegenkomen. Het projekt wil dat mensen een mening vormen over de milieu-problemen. Een ander doel van M en H is bewustwording en meningsvorming ten aanzien van de milieu-problemen om te zetten in een aktiviteit (ref. 6).

3.7.3 Mens-visie.

Zie Vereniging MilieuDefensie (3.6.3).

3.7.4 Maatschappij-visie.

Zie Vereniging MilieuDefensie (3.6.4).

3.7.5 Wijze waarop Milieu en Huishouden aan een oplossing van de milieuproblemen denkt bij te dragen.

Milieu en Huishouden wil mensen een mening laten vormen over de milieuproblematiek. M en H wil mensen ook aanzetten tot aktiviteiten, zodat de in de cursus opgedane kennis in de praktijk kan worden toegepast. Op deze manier hoopt het projekt dat weer andere mensen (behalve de kursisten) aan het denken worden gezet over het milieu. Met elkaar kunnen mensen proberen invloed op de structuren uit te oefenen (ref. 1). Gery van Nieuwkoop vindt dat de overheid ook een taak heeft bij

het oplossen van de milieuproblemen. Er zou volgens Gery een betere wetgeving moeten komen. En een totaal beleid ten aanzien van het milieu. Nu is het nog zo dat milieuzaken over verschillende instanties behandeld worden.

3.7.6 De relatie tussen milieu-besef en milieu-gedrag.

Gery van Nieuwkoop vindt niet dat milieu-besef automatisch leidt tot milieu-bewust gedrag. Factoren die bij dit proces een rol spelen zijn volgens haar onder andere de sociale omgeving, geld en tijd die mensen tot hun beschikking hebben.

Volgens Gery besteedt het projekt M en H voldoende aandacht aan de door haar genoemde factoren. Zo maakt Milieu en Huishouden gebruik van een groepsgerichte benadering en sluit het projekt tijdens de kursussen aan bij de ervaringswereld van deelnemers.

Tijdens de kursussen wordt gekeken naar de mogelijkheden die mensen hebben om dingen te kunnen veranderen in hun omgeving. De manier waarop kursisten dat kunnen en willen doen kunnen zij eerst uittesten in de veilige sfeer van de eigen groep (bijvoorbeeld met behulp van rollenspelen)- Afhankelijk van het belang dat kursisten aan belemmerende factoren voor milieuvriendelijk gedrag hechten, kan aan die belemmeringen tijdens de cursus aandacht besteed worden (ref. 1).

3.7.7 Edukatie.

M en H is een edukatief projekt van de Vereniging Milieu-Defensie. Bij het projekt werken vier betaalde buromedewerksters, waarvan drie als regiomedewerkster. Hun werkzaamheden zijn onder andere het ondersteunen van cursusbegeleidsters, het geven van kaderkursussen, het voorbereiden van scholingsdagen.

Dan is er nog één medewerkster die meer beleidsgericht bezig is.

Na 1 september 1983 zijn er ongeveer 29 vrijwilligsters bij het projekt werkzaam. Alle tijd die zij aan M en H besteden is aan edukatie gewijd.

3.7.8 Doel van milieu-edukatie.

Zie doelstelling van Milieu en Huishouden (3.7.2).

3.7.9 Doelgroep van edukatieve activiteiten.

Doelgroep van M en H zijn alle mensen die zich willen oriënteren op milieuproblemen, zoals ze die in hun dagelijkse omgeving tegenkomen. Mensen die zelf iets aan milieuproblemen willen doen eigenlijk (ref. 4).

Tot verleden jaar bestond de doelgroep voornamelijk uit huisvrouwen (98%, ref. 4). Nu komen er volgens Gery van

Nieuwkoop ook studenten en werkeloze mensen een cursus volgen. Met de nieuwe cursussen (3.7.11) worden bovendien ook milieugroepen en kerngroepen van VMD bereikt.

3.7.10 Edukatief beleid.

Het Landelijk Overleg Milieu en Huishouden (LOMH) is het officiële beleidsorgaan van M en H. Binnen het LOMH wordt het beleid besproken en vastgesteld (ref. 5). In het LOMH hebben zitting de staf van M en H, cursusbegeleidsters en gebruikers. Het beleidsplan gaat voor de definitieve goedkeuring naar VMD en het ministerie (VROM). Aan het einde van elk cursusjaar wordt het beleid voor het komende jaar vastgesteld.

3.7.11 Educatieve activiteiten en onderwerpen die men tijdens de activiteiten behandelt.

Het project M en H heeft drie soorten cursussen, te weten (ref.6):

- a- Milieu en Huishouden cursussen
- b- Specifieke vrouwen cursussen
- c- Milieu en Samenleving cursussen

bij a:

In deze cursussen heeft men aandacht voor milieuproblemen, de oorzaken en de gevolgen daarvan en men zoekt naar mogelijkheden om daar wat iets te ondernemen in de eigen omgeving (ref. 6).

bij b:

In deze cursussen heeft men aandacht voor het onder a genoemde. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de betekenis van mogelijkheden om iets aan milieuproblemen te doen voor de positie van vrouwen (ref. 6).

bij c:

In deze cursussen worden milieuproblemen behandeld en in verband gebracht met maatschappelijke ontwikkelingen en bewegingen (ref. 6).

Per cursus zijn drie fasen te onderscheiden, elk met een eigen inhoud en manier van werken. Deze fasen-cursussen komen in 3.7.13 nader aan de orde.

De onderwerpen die tijdens de cursussen aan de orde komen variëren, al naar gelang de belangstelling van cursisten voor een bepaald onderwerp. Een aantal onderwerpen die in cursussen aan bod zijn gekomen zijn afval, actie, beleid, bodem, derde wereld, emancipatie, en dergelijke.

3.7.12 Evaluatie van edukatieve activiteiten.

Het project M en H besteedt veel aandacht aan het evalueren van cursusactiviteiten en van leerwensen van cursisten en begeleidsters.

Iedere cursus wordt tijdens de laatste bijeenkomst door deel-

nemers geëvalueerd. Dit gebeurt aan de hand van leerwensen en aandachtspunten die mensen aan het begin van de cursus hebben geformuleerd.

Naast deze evaluaties vindt er nog een evaluatie plaats van de cursus zelf door begeleiders en regiomedewerkers (ref.1).

Deze evaluaties leveren resultaten op voor zowel kursisten, begeleiders en het projekt M en H. Wat die resultaten precies inhouden is afhankelijk van de geformuleerde leerwensen.

3.7.13 Manier van werken tijdens edukatieve activiteiten.

Zoals al eerder onder 'edukatieve activiteiten' werd aangestipt, werkt het projekt M en H met drie fasen-kursussen.

De eerste fase cursus is een kader cursus:

Op elk van de in totaal acht bijeenkomsten bespreken deelnemers een onderwerp. Soms oefent de groep met het houden van praatjes.

De vraag staat centraal hoe je met het milieu te maken hebt in je eigen omgeving, wat je daarvan vindt en wat je er aan kunt veranderen (ref.25).

De tweede fase cursus wordt ook wel milieu en huishoudengroepen genoemd:

In de M en H groepen zitten mensen die actief willen worden binnen het projekt. Eens per maand worden bijeenkomsten gehouden waarop inhoudelijk op milieuproblemen ingegaan wordt. Daarnaast worden activiteiten voorbereid.

De derde fase-kursus wordt gevormd door cursusbegeleiders: Cursusbegeleiders volgen een interne scholing die bestaat uit regionale scholingsdagen waar voornamelijk inhoudelijke milieu-onderwerpen besproken worden, en uit trainingsweekenden waarin de nadruk ligt op methodiese scholing.

In de kursussen van M en H staat het groepswerk centraal, werkt men vanuit ervaringen van kursisten en wordt doel, inhoud en methode van de cursus op elkaar afgestemd. Men gebruikt de exemplarische methode (2.3.2.2) om mensen te emanciperen.

Van de kursusdeelnemers wordt een actieve inzet verwacht, mensen 'moeten' iets met de opgedane kennis doen. Actie is aan edukatie gekoppeld.

De manier van werken van M en H is in de praktijk zo gegroeid volgens Gery. Soms werken stagiaires bepaalde onderdelen van een cursus uit, of proberen ze de theoretiese kant van het projekt wat uit te bouwen.

3.7.14 Begeleiding.

en goede en zorgvuldige begeleiding staat bij M en H voorop (ref. 1).

Tijdens scholingsdagen en weekenden wordt onder andere aandacht aan het punt begeleiding besteed.

Op deze dagen kunnen begeleiders bepalen aan welke onderwerpen ze aandacht willen besteden. Op deze manier vindt er een konstante scholing van begeleiders plaats (ref. 1).

Op het LOMH stelt men richtlijnen vast over het optreden van begeleiders tijdens kursussen. Het streven is om tijdens kursussen toe te werken naar een zelfstandig werkende kursusgroep.

3.7.15 Samenvatting en diskussie.

Het projekt Milieu en Huishouden van VMD is een edukatief projekt. Het milieuvraagstuk wordt vanuit het huishouden benaderd. Op deze wijze bereikt M en H vooral huisvrouwen. In tegenstelling tot de meeste activiteiten op edukatiegebied van VMD, is het projekt M en H zeer doelgericht opgezet.

Medewerkers en begeleiders van Milieu en Huishouden besteden veel tijd en aandacht aan het op elkaar afstemmen van doel, inhoud en methode van de kursussen

Doelgroep onderzoek acht men bij M en H van veel belang.

Voordat een cursus gegeven wordt proberen begeleiders van een cursus zoveel mogelijk relevante dingen van de doelgroep te weten te komen.

Bij M en H wordt aan het einde van een cursusjaar het beleid van het projekt voor het komende cursusjaar vastgesteld. Daarnaast besteedt men bij M en H veel aandacht aan begeleiding van groepen kursisten. Tijdens scholingen voor begeleiders worden didaktische onderwerpen behandeld die op dat moment de aandacht vragen van veel begeleiders.

Er is bij M en H geen sprake van een afgesloten vooropleiding voor cursusbegeleiders. Er is sprake van permanente edukatie. Zowel van kursisten als van begeleiders.

Aan evaluatie van leerwensen van begeleiders en kursisten wordt veel aandacht besteed, evenals aan de evaluatie van de cursus op zich. Op deze manier ontwikkelt en verandert het projekt naar aanleiding van de uitkomsten van de evaluaties. En naar aanleiding van veranderde didaktische inzichten van medewerkers en begeleiders.

De strategie van het projekt is een normatief-reëdukatieve strategie. Het projekt gebruikt groepswork als middel om verandering bij individuen te bewerkstelligen. Tijdens de kursussen is er aandacht voor groepsprocessen en voor persoonlijke groei van de kursisten. Dit komt overeen met de kenmerken van een normatief-reëdukatieve strategie.

Als ingang ter beïnvloeding van mensen gebruikt Men H de aangrijpingspunten 'groepen', 'gedrag' en 'emancipatie'. 'Groepen' omdat het projekt ervan uitgaat dat mensen een deel van hun omgeving zijn. Begeleiders gaan uit van ervaringen van kursisten, zodat de inhoud van het programma aansluit bij wat mensen bezighoudt en bij wat zij graag willen leren.

Hendrikje Veerman heeft in haar skriptie over het projekt Milieu en Huishouden gezegd dat M en H de exemplarische methode gebruikt om toe te kunnen werken naar bewustwording van mensen ten aanzien van de milieuproblematiek. Dit is werken aan de emancipatie van mensen. Het tweede aangrijpingspunt dus.

Tijdens kursussen streven begeleiders niet alleen naar politieke bewustwording van mensen. Vaak wordt ook de rol van vrouwen in het huishouden onderwerp van gesprek. Dit kan

leiden tot nadenken over rollenpatronen van vrouwen en mannen.

Deze twee aspecten, politieke en vrouwen emancipatie komen duidelijker naar voren in de opzet vna de twee nieuwe kursussen van M en H: speciale vrouwenkursussen en milieu en samenleving kursussen.

De ingang'gedrag' wordt voornamelijk in de tweede fase kursussen gebruikt (zie 3.7.13). In deze kursussen worden gezamenlijke activiteiten voorbereid, uitgevoerd en nabesproken. Aktie is aan edukatie gekoppeld. Met aktie wordt hier hoofdzakelijk harmonieaktie (2.2.5) bedoeld.

4. Opvattingen over milieu-educatie.

4.1 Inleiding.

In dit hoofdstuk willen wij uit de informatie die in hoofdstuk 2 en 3 gegeven wordt, het doel van de skriptie destillieren. Dat doel is inventarisatie van opvattingen van vijf natuur- en milieu-organisaties.

Alvorens de diverse opvattingen weer te geven, willen we een paar schema's presenteren, en bespreken, waarin in het kort een aantal kenmerken van de organisaties staan weergegeven.

Een nadeel van zo'n schema is dat het geen recht doet aan de werkelijke situatie. Een voordeel is dat er kernachtig staat weergegeven wat in hoofdstuk 3 uitgebreider en genuanceerder staat. In hoofdstuk 3 staat echter zoveel informatie dat de lezer-es wellicht door de bomen het bos niet meer ziet. Het schema fungeert hier dus als 'denkkaapstok' en als geheugensteun.

Na de tussenstap van het schema en de bespreking ervan komen we dan tot een inventarisatie van opvattingen over milieu-educatie.

De opvattingen zijn een weergave van hoe wij denken dat de milieuorganisaties denken over milieu-educatie. Onze gedachten zijn gebaseerd op de gebruikte literatuur en de interviews.

Aan het einde van hoofdstuk 4 wordt een paragraaf gewijd aan mogelijkheden tot samenwerking van de vijf organisaties op educatie gebied.

4.2 Korte bespreking van een aantal kenmerken van de vijf natuur- en milieu-organisaties en het projekt M en H.

De schema's worden per onderwerp besproken. De organisaties worden op de vertikale as weergegeven en de kenmerken die tussen de organisaties vergeleken worden staan op de horizontale as. In alle schema's, behalve de laatste (doelgroep), wordt met kruisjes (x), halve kruisjes (/) en horizontale streepjes (-) aangegeven in welke mate een organisatie volgens ons bepaalde kenmerken vertoont. Geen van de kruisjes vertegenwoordigt een vast waarde. Met de aantallen kruisjes of met halve kruisjes, willen we alleen de relatieve verschillen tussen de organisaties aangeven. Een horizontaal streepje betekent dat de organisatie het erboven staande kenmerk - relatief gezien - nauwelijks vertoont.

4.2.1 Visie.

	binnen edukatie maatschappijkrities
SME	XXXX
VMD	XXXX
MenH	XXXX
DKA	XX
WV	XX
IVN	X

Schema 1a

In schema 1a geven we weer in hoeverre de organisaties volgens ons maatschappijkritiek laten doorklinken in hun edukatieve activiteiten. We zeggen hiermee niets over het al of niet maatschappijkritiese karakter van de organisaties.

In schema 1b geven we weer op welke oorzaken van de milieu-problemen de organisaties in hun edukatieve aktivtiteiten de nadruk leggen.

	oorzaak van mil.probl.	
	mens	strukturen
SME	X	XXX
VMD	XX	XXX
MenH	XX	XXX
DKA	XX	XX
WV	XXX	XX
IVN	XXX	XX

Schema 1b

bespreking schema's

Van de vijf organisaties en het projekt M en H kan gezegd worden dat ze in theorie allemaal verbanden leggen tussen de milieu-problemen en de manier waarop onze samenleving in elkaar zit. De oorzaken die de organisaties en het projekt (hierna gemakshalve met de term 'organisaties' samengenomen) aanwijzen voor de achteruitgang van het milieu zijn maatschappelijke strukturen (in meer of mindere mate) en de mens (in meer of mindere mate).

Als een organisatie denkt dat de mens als individu invloed heeft op de huidige strukturen en deze ook zelf kan veranderen, dan zal de organisatie de nadruk op de rol van de mens leggen bij het aanwijzen van oorzaken van milieuproblemen. Of men vindt dat mensen invloed hebben op strukturen is weer afhankelijk van de maatschappelijke verandering die de organisatie voor ogen staat: wetten laten zich immers makkelijker veranderen dan een heel sociaal-ekonomies systeem.

SME, VMD en MenH leggen alle drie de nadruk op de maatschappelijke strukturen als oorzaak van de huidige problemen. De maatschappijkritiek van deze organisaties komt ook naar voren in hun edukatieve activiteiten. SME, VMD en MenH richten zich met hun edukatie op (groepen) mensen. Het gaat deze organisaties niet om individuele gedragsveranderingen, maar om strukturele maatschappelijke veranderingen. DKA, WV en IVN uiten zich in hun edukatie op veel minder maatschappijkritiese wijze dan de drie eerder genoemde organisaties.

DKA richt zich vooral op het individu. Het IVN richt zich op natuurbeleving en op het individu. De Waddenvereniging heeft

kritiek op onze maatschappij, maar beperkt deze kritiek tot ontwikkelingen die het Waddengebied aantasten. De Waddenvereniging richt zich op de overheid en op het individu. De vereniging streeft geen totale verandering van het huidige systeem na.

4.2.2 Plaats van edukatie binnen de organisatie.

	<u>vnl. edukatie aktieondersteunend</u>	
SME	x	-
VMD	-	x
MenH	x	-
DKA	x	-
WV	-	x
IVN	x	-

Schema 2: plaats van edukatie binnen de organisaties.

Zowel bij de Waddenvereniging als bij Vereniging Milieu-Defensie is edukatie een aktieondersteunende aktiviteit. Bij de vier andere organisaties houdt men zich alleen maar of voornamelijk bezig met edukatie.

4.2.3 Beïnvloedingsstrategie.

	norm-reëdukatief	rat-empiries
SME	xx	-
VMD	xx	-
MenH	xx	-
DKA	x	x
WV	x	x
IVN	x	x

Schema 3: beïnvloedingsstrategie.

De beïnvloedingsstrategie die SME, VMD en MenH op edukatief gebied hanteren is de normatief-reëdukatieve strategie. In hoofdstuk 3 hebben we kunnen konstateren dat elke organisatie daar een andere invulling aangeeft. De werkwijze van MenH komt nog het meest overeen met het normatief-reëdukatieve model van hoofdstuk 2.

SME komt met haar opvattingen over milieu-edukatie behoorlijk in de richting van het geschetste model, maar als tweede lijns organisatie heeft ze weinig invloed op de uitvoering van haar ideeën. VMD laat de normatief-reëdukatieve opvattingen die zij heeft niet zo konsekwent meespelen als het gaat om edukatie.

IVN, DKA en de Waddenvereniging hangen alle drie tussen de rationeel-empiriese en de normatief-reëdukatieve strategie in. De balans slaat voor alle drie door naar rationeel-empiries, de mate waarin de balans doorslaat verschilt.

De Kleine Aarde heeft als ideaalbeeld van edukatie een normatief-reëdukatieve strategie voor ogen (ervaringsleren, zie 3.3.13), zij past dit meestal niet toe.

Het IVN besteedt pas sinds kort wat aandacht aan factoren als groepsprocessen tijdens edukatieve activiteiten. Men gaat nog voornamelijk uit van het credo 'kennen-beleven-handelen'.

De Waddenvereniging heeft ideeën die overeenkomen met de ideeën van de normatief-reëdukatieve strategie. In de praktijk is de vereniging echter niet zo groepsgericht bezig en geeft de vereniging vooral individuele voorlichting. Dit geldt in ieder geval voor de algemene voorlichting die de WV geeft. Maar waarschijnlijk ook in grote mate voor de actie-ondersteunende edukatie en voorlichting.

4.2.4 Aangrijpingspunten van beïnvloedingsstrategieën.

	houding	gedrag	groepen	emancipatie	eigen verantw.
SME	x	-	-	x	-
VMD	x	x	-	-	-
MenH	x	x	x	x	-
DKA	x	x	-	-	x
WV	x	/	-	-	-
IVN	x	-	-	-	x

Schema 4: aangrijpingspunten voor beïnvloedingsstrategieën.

Alle organisaties richten zich met edukatie onder andere op de 'houding' van mensen.

De organisaties willen een bewustwordingsproces bij mensen op gang brengen ten aanzien van het milieu. De verwachting is daarbij dat mensen uiteindelijk tot milieuvriendelijk gedrag zullen komen. Dat 'bewustmaken' van mensen vindt bij VMD, MenH en SME en in veel mindere mate bij DKA en de WV plaats doordat deze organisaties mensen verbanden willen laten ontdekken tussen henzelf, het milieu en de maatschappij.

Het IVN heeft dit laatste, het leggen van verbanden, wel in de doelstelling staan, maar zij is er in eerste instantie op gericht om mensen de natuur te laten beleven. Ook De Kleine Aarde is in haar activiteiten niet in de eerste plaats gericht op het leggen van verbanden.

DKA, VMD, MenH en veel mindere mate de WV hebben voor edukatie ook 'gedrag' als aangrijpingspunt gemeen. Deze organisaties willen mensen aanzetten tot een activiteit. Edukatie is aan actie gekoppeld.

Bij De Kleine Aarde en Milieu en Huishouden is dat actie in de betekenis van harmonie-actie. Bij VMD en de WV is naast harmonie-actie ook konflikt-actie bedoeld (zie 2.2.5).

Milieu en Huishouden en de Stichting voor Milieu-Edukatie hebben beide 'emancipatie' als aangrijpingspunt. Deze twee organisaties streven niet alleen een beter milieu na, zij hebben ook aandacht voor sociale processen in onze samenleving.

Bij SME wordt emancipatie vooral gebruikt in de zin van politieke emancipatie. SME wil dat mensen inzicht krijgen in de eigen positie in de maatschappij en in de eigen mogelijkheden ter beïnvloeding van keuzes. Bij MenH wordt het begrip emancipatie vooral gebruikt in de zin van vrouwen-emancipatie, naast politieke emancipatie. Het project Milieu en Huishouden heeft aandacht voor de positie van de vrouw en zij wil bekijken welke invloed maatregelen of oplossingen voor een beter milieu hebben op de positie van de vrouw.

Milieu en Huishouden heeft als enige organisatie 'groepen' als aangrijpingspunt. SME heeft dit in theorie ook maar in de praktijk hebben zij er geen invloed op als tweede lijns organisatie.

De Kleine Aarde, het IVN en de Waddenvereniging hanteren 'eigen verantwoordelijkheid' ook als aangrijpingspunt. Dit doen zij vanuit de gedachte dat mensen de huidige situatie kunnen veranderen als zij dat willen. Het IVN is daarin wat verdergaand dan de WV en DKA. De laatste organisatie heeft niet het idee dat mensen de huidige structuren kunnen veranderen. Mensen kunnen volgens DKA wel nieuwe structuren opbouwen naast de huidige.

4.2.5 Methoden en middelen.

	werken in de natuur	lezingen	dia/ film	tentoon- stelling	exkur- sies	les- mat.	kur- sus	schrift. inform.
SME	-	-	/	x	-	x	-	x
VMD	-	x	x	x	-	x	-	x
MenB	-	-	-	-	-	x	x	-
DKA	x ¹⁾	/	-	-	-	-	x	x
WV	-	x	x	x	?	x	/	x
IVN	x	x	x	x	x	x	x	x

Schema 5: methoden en middelen die organisaties vaak gebruiken.

- ¹⁾ werken in de natuur heeft hier de betekenis van voedsel producerend bezig zijn.
²⁾ werken in de natuur heeft hier de betekenis van natuur beheer.

Wat betreft methoden en middelen die organisaties hanteren bij edukatie en voorlichting, komen het IVN, de WV en VMD dicht bij elkaar in bepaalde opzichten: zij geven alle drie onder andere informatie aan mensen door via massamedia¹⁾. Dat kan via verschillende kanalen als lezingen, tentoonstellingen en diaserieën of schriftelijke informatie. Daarnaast organiseert het IVN wandelingen, exkursies en kursussen. In die kursussen wordt inhoudelijke informatie over natuur aan deelnemers gegeven op de docerende manier.

SME neemt als tweede lijns organisatie een aparte plaats in. Zij maakt lesmateriaal en spellen. Het materiaal kan volgens een bepaalde ordening opgebouwd zijn. Het SME vindt dat er een wisselwerking dient te bestaan tussen begeleiders en deelnemers (dialoog).

DKA geeft kursussen en gebruikt daarbij schriftelijk materiaal om informatie over te dargen. Ook geven begeleiders van de cursus zelf inhoudelijke informatie aan cursisten (docerende methode). Met de opgedane kennis gaan cursisten mees- tal aan het werk. Edukatie is aan actie gekoppeld.

¹⁾ massamedia: communicatiemediën waarmee een groot publiek bereikt kan worden en waarbij tussen ontvanger en zender van de boodschap geen directe communicatie plaatsvindt (Van den Ban, 1982).

M en H geeft kursussen waarin gewerkt wordt vanuit ervaringen van kursisten. Tijdens de cursus besteden begeleidsters veel aandacht aan groepsprocessen (ervaringsleren, exemplarische methode: zie ook 2.3.2.2).

Zowel DKA, MenH als VMD en de WV koppelen edukatie aan één of andere vorm van actie.

4.2.6 Natuuredukatie en milieuedukatie.

	natuuredukatie	milieuedukatie
SME	-	x
VMD	-	x
MenH	-	x
DKA	-	x
WV	x	x
IVN	x	/

Schema 6: natuur- en/of milieuedukatie.

Zie voor een omschrijving van natuuredukatie en milieuedukatie 2.2.3 en 2.2.4

Het schema spreekt dan voor zich.

4.2.7 Doelgroep.

	doelgroep
SME	scholen
VMD	breed/milieu
MenH	huisvrouwen
DKA	geïnteresseerden in ekologiese leefwijze
WV	breed/waddengebied
IVN	breed/natuur

Schema 7: doelgroepen van organisaties.

Zowel het IVN, VMD als de WV richten zich op een zeer brede doelgroep. Het IVN bereikt vooral mensen die in de natuur geïnteresseerd zijn. Natuur zeer concreet opgevat.

VMD bereikt mensen die zich voor het milieu interesseren, onder milieu valt dan niet het natuuraspekt zoals bij het IVN en de WV wel het geval is.

De Waddenvereniging bereikt vooral mensen die in het Waddengebied geïnteresseerd zijn, of er (in)direkt mee te maken hebben.

DKA, MenH en SME hebben een veel beperktere doelgroep.
Al kan die beperkte doelgroep een heterogeen gezelschap vormen.

De Kleine Aarde richt zich vooral op mensen die al in de ideeën van DKA geïnteresseerd zijn en die zich gemotiveerd voelen om een cursus te komen volgen.

SME richt zich met haar lesmateriaal vooral op middelbare scholen.

Milieu en Huishouden bereikt vooral huisvrouwen.

4.3 Opvattingen over milieu-educatie.

4.3.1 Het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie.

Het Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie hanteert de term natuur- en milieu-educatie.

Milieu-educatie ziet het IVN als een middel om mensen, via natuurbeleving, te laten ontdekken hoe ingewikkeld en kwetsbaar kringlopen in de natuur zijn. Het IVN wil mensen laten inzien dat deze kringlopen makkelijk verstoort kunnen worden en zij wil mensen wijzen op de eigen verantwoordelijkheid die zij hebben ten opzicht van de natuur.

'Milieu' wordt door het IVN opgevat als de omgeving waarin wij leven. Vooral de natuurlijke elementen van de omgeving krijgen van het IVN de aandacht.

'Edukatie' betekent voor het IVN het doorgeven van kennis en inzicht aangaande de natuur. Ook betekent edukatie voor het IVN het in staat stellen van mensen de natuur te beleven en te ervaren.

4.3.2 De Kleine Aarde

De Kleine Aarde ziet milieu-edukatie als een middel om mensen te laten zien hoe zij op een ekologies verantwoorde manier kunnen leven in deze konsumptie maatschappij. DKA richt zich op de eigen mogelijkheden van de mens.

'Milieu' wordt door DKA opgevat als de direkte leefomgeving van de mens: de omgeving waarin wij wonen, werken, voedsel produceren en consumeren.

'Edukatie' betekent voor DKA het doorgeven van kennis over mens- en milieuvriendelijke alternatieven. En het motiveren en stimuleren van mensen om iets met de opgedane kennis te doen.

DKA koppelt edukatie aan een vorm van actie. De manier waarop DKA meestal vorm geeft aan edukatie is: tijdens kursussen op docerende wijze inhoudelijke informatie doorgeven en mensen daarna, tijdens de cursus, die kennis in de praktijk laten brengen.

4.3.3 De Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee.

De Waddenvereniging ziet milieu-edukatie als een middel om bij mensen begrip te wekken voor, en hen de noodzaak in te laten zien van, beperkende en/of alternatieve maatregelen die bedreigende activiteiten in het waddengebied moeten tegengaan.

Milieu-edukatie wordt gezien als ondersteuning van het verdere werk van de Waddenvereniging.

'Milieu' wordt zeer konkreet opgevat, namelijk als het Waddengebied en alles wat daar (in)direkt invloed op uitoefent.

'Edukatie' betekent voor de Waddenvereniging het overdragen van kennis over het Waddengebied en het inzicht geven in ontwikkelingen die het Waddengebied positief of negatief beïnvloeden.

De Waddenvereniging draag kennis veelal via massamedia over op mensen. Wanneer sprake is van edukatie, dus van een langduriger kontakt tussen begeleider en doelgroep - besteedt de Waddenvereniging aandacht aan de sociale positie van mensen en wil zij edukatie koppelen aan een aktiviteit.

4.3.4 De Stichting voor Milieu-Edukatie.

De Stichting voor Milieu-Edukatie wil milieu-edukatie als middel gebruiken om tot sociale emancipatie¹ van mensen te komen. Het milieu vormt in dit proces een ingang van waaruit aan de sociale bewustwording van mensen gewerkt kan worden.

Sociale bewustwording van mensen zou volgens SME tot betere politieke² keuzes voor de toekomst kunnen leiden. De ingang milieu wordt overigens door SME losgelaten als zij dekt met een andere tema beter aan te kunnen sluiten bij mensen.

'Milieu' wordt zeer breed opgevat door SME. Het omvat eigenlijk alles; van het maatschappelijk systeem met zaken als politiek, religie, macht en ekonomie tot het biologische systeem met haar ecosystemen en kringlopen. Het leggen van verbanden tussen al deze onderdelen wordt door SME zeer belangrijk gevonden.

'Edukatie' betekent voor SME overdracht van kennis van en inzicht in maatschappelijke processen op een manier die een twee-richtings verkeer van informatie mogelijk maakt tussen begeleiders van, en deelnemers aan, edukatieve activiteiten. Edukatie moet volgens SME liefst opwekken tot het nemen van initiatieven door mensen.

- ¹) sociale emancipatie: mensen hebben inzicht in maatschappelijke processen en worden zich bewust van de eigen positie in de maatschappij.
- ²) politiek: politiek² wordt hier gebruikt in de zin van verbanden leggen tussen de mens en het milieu, de maatschappij en het onderwerp waarover een keuze gemaakt moet worden.

4.3.5 Vereniging MilieuDefensie

De Vereniging MilieuDefensie ziet milieu-educatie als een middel om mensen bewust te maken van het feit dat er ernstige milieuproblemen zijn.

VMD wil mensen tevens de samenhang laten zien tussen de milieu-problemen en de inrichting van onze maatschappij.

Milieu-educatie dient bij Vereniging MilieuDefensie ook om mensen duidelijk te maken hoe zij, voornamelijk als konsument, aan een oplossing van de milieuproblemen kunnen bijdragen. Het gaat VMD uiteindelijk niet om een individuele gedragsverandering, maar om structurele veranderingen. Brede steun van de bevolking acht VMD nodig om de eisen van VMD kracht bij te kunnen zetten. VMD wil die brede steun onder andere bereiken met behulp van milieu-educatie.

'Milieu' wordt door VMD voornamelijk geïnterpreteerd als industriële samenleving. VMD heeft weinig aandacht voor het natuuraspekt van het milieu.

'Edukatie' betekent voor VMD het doorgeven van kennis en inzicht met betrekking tot de huidige milieuproblemen en de samenhang daarvan met onze huidige maatschappij.

VMD wil edukatie koppelen aan een vorm van actie. Zij wil actie en edukatie aansluiten bij de sociale omgeving waarin de doelgroep verkeert. En aansluiten bij de mogelijkheden die mensen hebben om daadwerkelijk aan een oplossing bij te kunnen dragen.

VMD maakt onder andere gebruik van massamedia.

Via kerngroepen¹ is langduriger contact met de doelgroep mogelijk.

Op welke manier door de kerngroepen van VMD inhoud wordt gegeven aan edukatie is ons niet duidelijk. Dat verschilt waarschijnlijk van groep tot groep.

- 1) kerngroepen: kerngroepen zijn plaatselijke groepen van vrijwilligers die lid zijn van VMD. Deze vrijwilligers dragen in hun omgeving de ideeën van VMD uit.

4.3.6 Milieu en Huishouden.

Het projekt Milieu en Huishouden van Vereniging MilieuDefensie ziet milieu-edukatie als een middel om mensen te informeren over de milieuproblemen en over de samenhang van deze problemen met de inrichting van onze maatschappij en de positie van de mens in de maatschappij.

M en H wil milieu-edukatie ook gebruiken als middel om mensen te emanciperen, om hen; met name vrouwen, bewust te maken van hun positie in deze samenleving.

Oplossingen voor de milieuproblemen worden door M en H niet per definitie goedgevonden. Zij worden getoetst aan onder andere het effect van de oplossing op de positie van vrouwen.

'Milieu' wordt door M en H tijdens eerste fase kursussen voornamelijk opgevat als het huishouden. In een later stadium van de cursus wordt het begrip milieu uitgebreid naar onze samenleving als geheel.

'Edukatie' betekent voor M en H het doorgeven van kennis en inzicht, dit moet onder andere leiden tot bewustwording van de eigen positie van mensen in de maatschappij. M en H werkt met kursussen waarin werken met groepen vanuit ervaringen van groepsleden centraal staat. Edukatie wordt door M en H aan een vorm van edukatie gekoppeld.

4.3.7 Konklusie

Uit de inventarisatie van opvattingen over milieu-educatie blijkt dat de organisaties en het projekt Milieu en Huis- houden elk een andere invulling geven aan het begrip milieu-educatie.

Sommige organisaties komen wat de invulling van milieu-educatie betreft dichterbij elkaar dan andere organisaties. De verschillende interpretaties van milieu-educatie komen een goede kommunikatie en samenwerking niet ten goede. Het is niet onze taak met een oplossing voor dit probleem uit bus te komen.

We hopen met deze skriptie in ieder geval enige basisgegevens te verschaffen voor een diskussie over het begrip milieu-educatie.

4.4 Samenwerking van de organisaties op edukatief gebied.

Zonder al te diep in te gaan op de mogelijkheden voor samenwerking van de vijf organisaties en het projekt Milieu en Huis- houden op edukatief gebied, wil ik hier een aantal opmerkingen maken over samenwerking.

De reden daarvan is dat het me tijdens het verrichten van speurwerk voor mijn skriptie weer eens is opgevallen hoeveel mensen véél tijd , energie, entosiasme (en de overheid veel geld) in allerlei edukatieve projekten steken.

Onder andere door samenwerking van de ene milieu-organisatie met de andere kan er volgens mij meer rendement (hier: meer kans op het bereiken van de doelstelling) uit de edukatie projekten gehaald worden.

Nu is samenwerking tussen de verschillende organisaties niet altijd even makkelijk te realiseren. Alleen al omdat de organisaties vaak afhankelijk zijn van subsidiegelden en er dus goed voor waken dat hun identiteit behouden blijft. Door te veel overlap met andere organisaties zou men zich in de ogen van subsidiegevers overbodig maken.

Daarnaast spelen andere dingen een rol, zoals verschillen in visie, in doel van edukatie en daarmee samenhangend verschillen in opvattingen over wat edukatie zou moeten zijn (zie 4.3).

Het grappige is echter dat ons gebleken is dat organisaties op veel punten wel anders denken, maar nou ook weer niet zó anders. Oftewel, de verschillen zijn vaak aksentverschillen. Of die aksent verschillen in de edukatieve praktijk groter zijn dan in deze skriptie beschreven staat kunnen we niet overzien.

In ieder geval zijn er ook overeenkomsten tussen de organisaties. VMD, M en H, en SME komen wat visie en beïnvloedingsstrategie van edukatie betreft dicht bij elkaar. Maar ook de 'linkervleugel' van DKA, WV en het IVN zit een eind in de richting van de eerst genoemde organisaties.

DKA, WV en het IVN als organisatie echter niet.

De Kleine Aarde zit als organisatie in tussen VME, M en H en SME aan de ene kant, en WV en IVN aan de andere kant.

De laatste twee organisaties hebben veel dingen met elkaar gemeen: opkomen voor de belangen van de natuur vanuit het idee dat de mens veel kan bijdragen aan oplossingen voor het milieuprobleem. Beide organisaties hanteren natuurbeleving als belangrijke invalshoek.

Het is niet onze bedoeling nu in te gaan op allerlei overeenkomsten en verschillen tussen de organisaties. We willen wel duidelijk maken dat verschillen op zich samenwerking niet onmogelijk hoeven te maken. Het zou niet eens goed zijn als er alleen maar identieke milieu-organisaties uit de gehaktmolen zouden komen. Integendeel, verschillen kunnen juist stimulerend werken en de discussie over milieu-

edukatie levend houden.

Bovendien kunnen de verschillen die er zijn ook opgevat worden als een mogelijkheid om elkaars werk aan te vullen, mits de ideeën van de organisaties natuurlijk niet te ver uit elkaar liggen.

Behalve elkaar aan te vullen wat betreft doelgroepbereik, werkwijze en dergelijke, is het ook mogelijk met elkaar samen te werken. Bijvoorbeeld door het uitwisselen van ervaringen, het bespreken van elkaars werk en het signaleren van braakliggend terrein op milieu-edukatiegebied.

~~Een~~braakliggend terrein is hier al gesignaleerd: hoe komen de organisaties tot een goede samenwerking zonder dat de eigen doelstelling en identiteit worden aangetast.

4.5 Aanbevelingen.

Tijdens het doornemen van literatuur en het afnemen van interviews, kwamen we veel dingen tegen waar we tijdens het schrijven van de skriptie dieper op in wilden gaan. Vanwege de beschikbare tijd of vanwege het doel van deze skriptie konden we niet altijd gevolg geven aan die impuls. Datgene wat we hebben laten liggen, willen we nu graag als suggesties voor verder onderzoek doorgeven.

Allereerst vinden wij het belangrijk dat de opvattingen over milieu-educatie, zoals in 4.3. weergegeven, aan de edukatieve praktijk van milieu-organisaties worden getoetst. Het kan zijn dat die opvattingen er dan heel anders uit gaan zien. Dat betekent dan dat verschillen en overeenkomsten tussen de milieu-organisaties in theorie groter of kleiner uit kunnen vallen dan in de praktijk.

Dit laatste heeft gevolgen voor een mogelijke samenwerking op edukatief gebied van de organisaties. Onderzoek naar mogelijkheden voor samenwerking van organisaties lijkt ons gewenst. Redenen daarvoor hebben we in 4.4 weergegeven. Wat dat onderzoek betreft, de volgende vragen lijken ons interessant: op welke terreinen willen milieu-organisaties samenwerken. Welke rol spelen overeenkomsten en verschillen tussen organisaties bij samenwerking op edukatief gebied. Welke overeenkomsten en verschillen zijn het meest bepalend voor een goede samenwerking. Welke rol kan het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie vervullen bij de samenwerking van milieu-organisaties.

Eén onderwerp voor verder onderzoek werd door sommige organisaties expliciet aangegeven. Namelijk evaluatie onderzoek. De één legde daarbij het aksent op het evalueren van 'losse' edukatie activiteiten, zoals een cursus of lesmateriaal. De ander doelde vooral op het evalueren van de effectiviteit van een edukatief projekt, zodat duidelijk wordt welke activiteiten het meeste rendement opleveren..

Als laatste suggestie voor verder onderzoek willen we de volgende vraag opwerpen: welke leerpsychologische theorieën werken door in de edukatie van de organisaties. De organisaties zelf zeggen vaak dat hun manier van werken 'zomaar' in de praktijk is gegroeid. Volgens ons beseffen medewerkers van milieu-organisaties niet altijd dat elke manier van werken uitgaat van bepaalde veronderstellingen. Bijvoorbeeld veronderstellingen over hoe mensen leren, wat belangrijk is voor mensen om te leren. Deze veronderstellingen komen vaak voort uit leerpsychologische theorieën. Het kan heel verhelderend werken voor organisaties als hun manier van werken eens onder woorden wordt gebracht in termen van leerpsychologische theorieën. Organisaties kunnen dan bekijken of ze het eens zijn met de uitgangspunten van die theorieën en of ze tevreden zijn met de manier waarop die theorieën in hun edukatie doorwerken.

Literatuurlijst bij hoofdstuk 2.

- Ban, A.W. van.
1982 Inleiding tot de voorlichtingskunde. Boom, Meppel.
- Broekmans, A. et. al.
1978 Ervarend leren. De Horstink, Amersfoort.
- Chin, R. en K. D. Benne.
1972 General Strategies for Effecting Changes in Human System.
In: Zaltman, Kotler, Kaufman (1972): 233-254.
- Doorn, J. A. A. van, en C. J. Lammers.
1976 Moderne sociologie. Spectrum, Utrecht, Antwerpen.
- Erkamp, A.
1979 Leer, onderwijs, vormingstheorieën voor de volwassenenedukatie. In: Vorming, 1979, nr.8 en 9.
- Ester, P.
1979 Methoden ter bevordering van milieuvriendelijk en energiebewust consumptief gedrag. Werknota nr 108, Instituut voor milieuvraagstukken, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Ester, P. (red.)
1979 Sociale aspecten van het milieuvraagstuk. Gorcum, Assen.
- Ester, P. en F. van der Meer.
1979 Sociaal-psychologische determinanten van individueel milieugedrag: schets van een gedragsmodel. In: Ester (1979).
- Fishbein, M.
1967 Attitude and the prediction of behavior. In: M. Fishbein (red.) Readings in attitude theory and measurement. Wiley, New York.
- Laeyendecker, L. en W. F. van Stegeren.
1978 Strategieën van sociale verandering. Boom, Meppel.
- Lewin, K.
1951 Field Theory in Social Science. Harper, New York.
- Meer, F. van den.
1981 Achtergronden van Milieugedrag. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Meer, Q van der.
1981 Studiewijzer van het werkkollege 'Veranderingsstrategieën'. Vakgroep Voorlichtingskunde, Landbouw Hogeschool, Wageningen.
- Münch, R.
1972 Mentales System und Verhalten. J. C. Mohr, Tübingen.
- Olson, M. JR.
1965 The logic of collective action. New York.
- Raay, W. F. van.
1979 Consumptie en milieubesef. In: Ester (1979).
- Tellegen, E. en J. Willems.
1978 Milieu-aktie in Nederland. De Trommel in samenwerking met Vereniging MilieuDefensie, Amsterdam.
- Zaltman, G., Ph. Kotler en I. Kaufmans (red.).
1972 Creating Social Change. Holt, Rinehart, Winston, New York.

Literatuurlijst bij hoofdstuk 3 (referenties).

- Ref. 1. Interview met Piet Steltman (29 aug. '83). Interview ligt ter inzage op het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie.
- Ref. 2. Informatie over het IVN. Een informatiefolder van het IVN met beknopte gegevens. Geen jaartal vermelding.
- Ref. 3. Beleidsplan '78-'82 van het IVN. in: mens en natuur, jrg. 28, nr. 2 en 3 (aug./sept. 1977): 37-70.
- Ref. 4. Natuur- en milieu-educatie niet groen of grijs, maar veelkleurig. D. Huitzing. In: mens en natuur, jrg. 31, nr. 1: 5-10.
- Ref. 5. Gids voor natuur- en milieu-educatie. D. Huitzing, 1978. Kosmos, Den Haag.
- Ref. 6 Interview met Pauli Jansen (24 aug. '83). Interview ligt ter inzage op het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie.
- Ref. 7. Beleidsplan cursuswerk van de stichting De Kleine Aarde. Pauli Jansen, 1982. Boxtel.
- Ref. 8. De aarde, je leven. Kees Meijer (red.). Arcanum in samenwerking met De Kleine Aarde. 1978.
- Ref. 9. Milieu-educatie, aanpak en maatschappijvisie. Werkstuk van studenten KA, Biologie, Wageningen in het kader van Wetenschap en samenleving.
- Ref.10. Milieu-aktie in nederland. E. Tellegen en J. Willems, 1978. Uitg. De Trommel in samenwerking met Vereniging MilieuDefensie.
- Ref.11. Interview met Noortje van Leeuwen (24 aug. '83). Interview ligt ter inzage bij het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie.
- Ref.12. Verslag van een stage bij de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee. Door: Henk Nijland, student aan de Rijksacademie 'Nieuw Rollencate'. 1983.
- Ref.13. Waddenwijzer, december 1982, nr. 9/10.
- Ref.14. Waddenwijzer, februari 1983, nr. 1.
- Ref.15.
- Ref.16. Interview met Willem Hoogendijk (25 aug. '83). Interview ligt ter inzage bij het Landelijk Steunpunt voor Milieu-educatie.
- Ref.17. Folder 'Milieu-educatie' van de Stichting voor Milieu-Edukatie. geen jaartalvermelding.
- Ref.18. Stichting voor Milieu-Edukatie, doel en werkwijze. 1975, Utrecht.
- Ref.19. Schroevers Brief aan Marja Verhelst. 1977, Utrecht. De brief is een reactie van Schroevers op een brief van Marja i.v.m. haar skriptie 'Visies op Milieu-educatie' (1981).
- Ref.20. Perspektief in de milieu-educatie. Eindexamen werkstuk van B. Taverne, student aan de Sociale Akademie De Horst, Driebergen. 1982.

- Ref.21. Interview met Wytzia de Savorning Lohman en Manus van Brakel (23 aug. '83). Interview ligt ter inzage bij het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie.
- Ref.22. Vereniging MilieuDefensie. Profiel van een milieubeweging. Doktoraalskriptie van Gerard Peters, Universiteit van Nijmegen. 1979.
- Ref.23. Interview met Gery van Nieuwkoop (6 september '83). Interview ligt ter inzage bij het Landelijk Steunpunt voor Milieu-Edukatie.
- Ref.24. Werkplan 1983 van Milieu en Huishouden, Amsterdam.
- Ref.25. Jaarverslag 1982 van Milieu en Huishouden, Amsterdam.
- Ref.26. Ervaringsleren en de kursussen Milieu en Huishouden. Eindskriptie van Hendrikje Veerman, Sociale Academemie 'de Aemstelhorn'. 1982.
- Ref.27. Nota over de structuur van het pwojekt Milieu en Huishouden en het huishoudelijk reglement. Door: Aleid Bruil. Geen datumvermelding.

Literatuurlijst bij hoofdstuk 3 (per organisatie).

Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie.

Huitzing, D. Gids voor natuur- en milieu-educatie. 1978. De Kosmos, Amsterdam.

Verhelst, M. Visies op milieu.educatie. 1981. Wageningen (skriptie).

Tellegen, E en J. Willems. Milieu-aktie in Nederland. 1978. De Trommel in samenwerking met Vereniging MilieuDefensie, Amsterdam.

I.V.N. beleidsplan 1978-1982. In: mens en natuur, jrg. 28, nr 2 en 3: 37-70.

I.V.N. verslag over het werk in de afdelingen in 1982.

I.V.N. jaarverslag 1981.

I.V.N. informatie over het I.V.N. (geen jaarvermelding).

Wals, H. Van natuurbeschermingseducatie naar natuur- en milieu-educatie. In: mens en natuur, jrg. 31, nr 4: 118-124.

Wals, H. Natuurbeschermingseducatie en milieu-educatie, opvoeding of indoctrinatie. In: mens en natuur, jrg.26, nr 4:114-122.

Huitzing, D. Natuureducatie niet groen of grijs, maar veelkleurig. In: mens en natuur, jrg. 31, nr 1: 5-10.

Huitzing, D. Educatie of actie: zelf beslissen. In: mens en natuur, jrg. 29, nr 6: 172-176.

I.V.N. Van de sectie Training en Vorming van het I.V.N. heb ik enkele notities over hun werkzaamheden doorgelezen.

De Kleine Aarde.

